

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

ПАНАСЮК ОЛЕСЯ ЮРІЇВНА

УДК 330:316.334.55

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИМ
РОЗВИТКОМ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

08.00.03 – економіка та управління національним господарством

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Науковий керівник:
Небава Микола Іванович
к.е.н., професор

Вінниця-2016

	ЗМІСТ	
ВСТУП		3
РОЗДІЛ 1	ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИМ РОЗВИТКОМ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ	9
1.1.	Категоріально-понятійний апарат та нормативно-правові основи соціально-економічного розвитку сільських територій	9
1.2.	Концептуальні основи управління соціально-економічним розвитком сільських територій	20
1.3.	Методичні підходи до оцінювання ефективності соціально-економічного розвитку сільських територій	31
1.4	Міжнародний досвід розвитку сільських територій в умовах децентралізації влади	39
	Висновки до розділу 1	58
РОЗДІЛ 2	ОЦІНКА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ (на прикладі Вінницької області)	61
2.1.	Стан та тенденції соціально-демографічного розвитку сільських громад	61
2.2.	Діагностика економічного потенціалу аграрного сектору сільських територій	76
2.3.	Вплив системоутворюючих факторів на розвиток сільських територій	104
	Висновки до розділу 2	122
РОЗДІЛ 3	УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИМ РОЗВИТКОМ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ	124
3.1.	Удосконалення механізмів управління сільськими територіями в контексті національної економіки	124
3.2.	Бюджетне та стратегічне планування соціально-економічного розвитку сільських територій	141
3.3.	Розробка інноваційних підходів до управління соціально-економічного розвитку сільських територій	154
	Висновки до розділу 3	184
ВИСНОВКИ		187
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ		191
ДОДАТКИ		213

ВСТУП

Актуальність теми. Соціально-економічний розвиток сільських територій є одним із пріоритетних напрямів державної політики України, яка повинна передбачати формування ефективної системи розвитку територій: мобілізацію трудових, фінансових, матеріальних та організаційних ресурсів, посилення соціального захисту населення, відновлення соціальної інфраструктури, розвиток підприємництва, збереження екологічної стабільності. Особливої уваги потребує розвиток системи місцевого самоврядування в сільських територіальних громадах, врегулювання міжбюджетних відносин, більш чіткий розподіл повноважень і ресурсів між владними структурами різних рівнів.

Значний внесок у дослідження соціально-економічного розвитку сільських територій зробили такі вчені: Булавка О.Г., Гоголь Т.В., Грушко В.І., Кропивко М.Ф., Лісовий А.В., Мамонова В.В., Музиченко А.С., Одягайло Б.М., Павлов О.І., Пилипенко О.І., Прокопа І.В., Румик І.І., Русан В.М., Руснак А.В., Саблук П.Т., Терехов В.І., Терещенко В.К., Трегобчук В.М., Федун І.Л., Шапоренко О.І., Юрчишин В.М. та багато інших. У працях цих дослідників досить ґрунтовно висвітлені основні проблеми розвитку сільських територій, проте недостатньо приділено увагу питанням формування механізму соціально-економічного розвитку сільських територій та не повною мірою досліджено ступінь впливу процесу децентралізації на соціальний розвиток села. Також, недостатньо дослідженими залишаються питання планування сталого розвитку сільських територій, використання можливостей застосування програмно-цільового підходу.

Разом з тим, на нашу думку, особливої уваги потребує питання запровадження практичних аспектів самоорганізації сільських громад, а також підвищення інвестиційної привабливості сільських територій.

Наукова та практична важливість вирішення цих питань обумовлює актуальність обраної теми, її мету, завдання та напрями дослідження.

Наукове завдання дисертаційного дослідження полягає в обґрунтуванні теоретико-методичних засад особливостей управління соціально-економічним розвитком сільських територій, діагностиці економічного потенціалу аграрного сектору Вінницької області, удосконаленні існуючих та розробці інноваційних підходів до управління соціально-економічним розвитком сільських територій в контексті національної економіки.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності Вінницького національного аграрного університету за темою: «Формування та розвиток зовнішньоекономічної діяльності АПК в умовах глобалізації» (номер державної реєстрації 0113U005711) здобувачем проведено дослідження щодо теоретичних засад формування та розвитку зовнішньоекономічної діяльності АПК, системи моніторингу та розробки рекомендацій діяльності агропромислового комплексу України в умовах членства України в світовій організації торгівлі і на шляху приєднання до ЄС.

Мета та завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є обґрунтування теоретико-методичних засад та розробка практичних рекомендацій щодо визначення особливостей ефективного управління соціально-економічним розвитком сільських територій, спрямованого на розвиток сільських населених пунктів та підвищення рівня життя населення.

Для досягнення поставленої мети було визначено такі завдання:

- узагальнити теоретичні положення щодо сутності соціально-економічного розвитку сільських територій;
- провести аналіз нормативно-правової бази та міжнародного досвіду управління соціально-економічним розвитком сільських територій;
- визначити методичні підходи до оцінки ефективності соціально-економічного розвитку сільських територій;
- проаналізувати економічний потенціал аграрного сектору сільських територій;

- з'ясувати особливості та удосконалити існуючі механізми управління сільськими територіями в контексті національної економіки;
- виконати стратегічне планування соціально-економічного розвитку сільських територій;
- розробити інноваційні підходи до управління соціально-економічним розвитком сільських територій.

Об'єкт дослідження - процес визначення особливостей соціально-економічного розвитку сільських територій.

Предмет дослідження - теоретико-методичні положення та практичні засади особливостей управління соціально-економічним розвитком сільських територій.

Методи дослідження. Для досягнення мети та вирішення поставлених завдань використано такі методи дослідження: абстрактно-логічний (при визначенні мети, завдань, формулюванні висновків, дослідженні вітчизняних та зарубіжних літературних джерел, нормативно-правових актів, формуванні системи соціально-економічного розвитку сільських територій); порівняльного аналізу (при здійсненні аналізу багаторічних даних соціально-економічних процесів, тенденцій, явищ); статистичних групувань (при групуванні сільських територій за кількістю та щільністю наявного населення); експертний (при опитуванні голів сільських, селищних рад).

Інформаційну базу дослідження склали теоретичні та методичні розробки вітчизняних та зарубіжних учених, законодавчі та нормативно-правові акти України, статистичні матеріали Головного управління статистики у Вінницькій області, районних, сільських та селищних рад, звітність сільськогосподарських підприємств, результати соціологічних опитувань сільських та селищних голів, матеріали власних досліджень і спостережень.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в теоретичному та методичному обґрунтуванні особливостей управління соціально-економічним розвитком сільських територій. Суть наукових положень, які отримані особисто автором і виносяться на захист, полягає в наступному:

вперше:

- запропоновано інноваційний підхід до управління соціально-економічним розвитком сільських територій на основі: самоорганізованої управлінської моделі та інноваційної спрямованості на самодостатність громад шляхом формування інвестиційної системи, залучення позабюджетних джерел фінансування та розвитку аграрного кластера;

удосконалено:

- існуючі механізми управління сільськими територіями в контексті національної економіки шляхом побудови інформаційної мережі для органів місцевого самоврядування, підготовки і перепідготовки муніципальних консультантів (через дорадчі служби), залучення місцевого населення і представників бізнесу в процеси прийняття рішень та стимулювання діалогу і налагоджування партнерських відносин у досягненні спільної мети;

- складові стратегічного планування соціально-економічного розвитку сільських територій шляхом розробки стратегії розвитку села Агрономічне Вінницького району та створення генерального плану села, з метою отримання основного виду документації з планування території населеного пункту, призначеного для обґрунтування довгострокової політики органу місцевого самоврядування в питаннях використання і забудови територій;

- організаційну структуру формування аграрного кластера (на прикладі Вінницької області) як важливої складової соціально-економічного розвитку та підвищення конкурентоспроможності регіону, ефект якої полягає у збільшенні виробництва сільськогосподарської продукції, створенні додаткових робочих місць, залученні інвестицій, підвищенні рівня освіти та кваліфікації працівників;

набули подальшого розвитку:

- економічний зміст та сутність поняття «сільські територіальні утворення», під яким слід розуміти елемент національної економіки з належним йому економічними ресурсами, формами організацій виробництва та створеним продуктом, в структурі якого переважає продукція сільського господарства, що

формується на засадах самоуправління;

- напрями відтворення кооперативного руху на селі, що на відміну від існуючих, передбачають комплексну реалізацію таких заходів: вдосконалення правового забезпечення діяльності малих форм господарювання і сільськогосподарських кооперативів; розвиток фінансово-кредитної підтримки малих форм господарювання і сільськогосподарських кооперативів; якісне поліпшення інформаційно-консультаційного обслуговування малих форм господарювання і сільськогосподарських кооперативів; вдосконалення механізмів використання державного, муніципального й іншого майна для розвитку малих форм господарювання на селі; сприяння розвитку системи навчання та підготовки кадрів для малих форм господарювання і сільськогосподарських кооперативів.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані для удосконалення механізмів управління соціально-економічного розвитку сільських територій. Основні результати проведеного дисертаційного дослідження прийняті до впровадження Департаментом регіонального економічного розвитку Вінницької обласної державної адміністрації (довідка № 2763/1-1 від 15.10.2015 р.), Вінницькою обласною асоціацією органів місцевого самоврядування (довідка № 145 від 12.10.2015 р.), Агрономічною сільською радою Вінницького району Вінницької області (довідка № 376 від 15.12.2015 р.), Ільківською сільською радою Вінницького району Вінницької області (довідка № 177 від 29.10.2015 р.), СГБФОК «Промінь», с. Майдан (довідка № 15 від 20.04.2016 р.) та СГБФОК «Пролісок», с. Ільківка Вінницького району (довідка № 5 від 20.04.2016 р.).

Теоретичні розробки дисертаційної роботи використовуються в навчально-методичному процесі Вінницького національного технічного університету (акт від 25.03.2016р.), Національного університету біоресурсів і природокористування України (акт від 10.11.2015 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою працею, яка містить отримані автором особисто результати, що в сукупності

вирішують конкретне наукове завдання щодо удосконалення управління соціально-економічного розвитку сільських територій. Наукові розробки, висновки й пропозиції, що містяться в роботі, одержані автором особисто.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації пройшли апробацію на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, серед яких: V Всеукраїнський з'їзд екологів з міжнародною участю (м. Вінниця, 2015 р.); IV Міжнародна науково-практична конференція «Економіка підприємства: сучасні проблеми теорії та практики» (м. Одеса, 2015 р.); XII Міжнародна науково-практична конференція «Соціально-економічні напрями розвитку міжнародних відносин у забезпеченні ефектів інтеграції України до ЄС» (м. Хмельницький, 2015 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Інформаційні технології, економіка та право: стан та перспективи розвитку» (м. Чернівці, 2015 р.); XLIV регіональна науково-технічна конференція професорсько-викладацького складу, співробітників та студентів університету з участю працівників науково-дослідних організацій та інженерно-технічних працівників підприємств м. Вінниці та області (м. Вінниця, 2015); XLV Науково-технічна конференція факультету менеджменту (м. Вінниця, ВНТУ, 2016).

Публікації. Основні результати дисертаційної роботи викладено в 15 наукових працях, загальним обсягом 3,04 д.а., з них: 2 навчальних посібники (автору належить 1,09 друк. арк.), 7 статей – у фахових наукових виданнях, зареєстрованих у міжнародних наукометричних базах даних (особисто автору належить 1,45 друк. арк.), 6 публікацій – за матеріалами конференцій (0,5 д.а.).

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Повний обсяг дисертаційної роботи становить 230 сторінок. Основний зміст дисертації викладено на 190 сторінках, що містить 19 таблиць, 37 рисунків, формули та графіки. Робота має 5 додатків. Список використаних джерел налічує 190 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИМ РОЗВИТКОМ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

1.1 Категоріально-понятійний апарат та нормативно-правові основи соціально-економічного розвитку сільських територій

Стабільність розвитку України значною мірою залежить від розвитку сільських територій та її складових компонентів. Сьогодні сільські територіальні громади переживають складне соціально-економічне потрясіння через новизну процесів. У таких умовах необхідні нові підходи до вирішення проблем життєдіяльності сучасного села.

В межах роботи досліджено різносторонність категоріального понятійного апарату «сільських територій». Значний внесок у наукові розробки цих питань внесли такі вчені як Булавка О.Г. [34], Павлов О.І. [98], Прокопа І.В. [131], Саблук П.Т. [145], Лісовий А.В. [74], Терещенко В.К. [86], Мамонова В.В. [82], Руснак А.В. [143], Кропивко М.Ф. [65], Гоголь Т.В. [40], Русан В. М. [142], Трегобчук В.М. [160], Юрчишин В.В. [184] та багато інших.

В сучасних умовах від перебігу соціально-політичних змін у країні чимало українських сіл опинилися на критичній межі занепаду. При цьому, держава не в змозі надати достатню фінансову допомогу сільськогосподарському сектору, сільським територіальним громадам. Сучасний соціально-економічний стан України потребує реформування. До цієї думки схиляються як політики, так і економісти. Реформа самоврядування та адміністративно-територіальна реформа створять нові підвалини для організації системи влади.

Поняття “сільські території” досліджується різними науковими школами, а також профільними науковими центрами, зокрема Національна академія аграрних наук, ННЦ “Інститут аграрної економіки”, Об’єднаний інститут економіки НАН України та інші. Останнім часом певний інтерес до наукової

розробки проблематики, пов'язаної з різними аспектами управління територіальним розвитком, проявляють і представники науки з державного управління, а саме: В. Мамонова, Н. Нижник, А. Чемерис, В. Яцуба та інші. Водночас, розробка концептуальних засад, механізмів управління сільськими територіальними утвореннями та їх складовими набуває все більшої наукової актуальності та практичного значення.

У першу чергу, існує об'єктивна необхідність в уточненні понятійно-категоріального апарату об'єкта та суб'єктів управління, певна специфічність функцій, принципів управлінської діяльності. Вирішення цих питань сприятиме подоланню галузевого підходу в дослідженні сільських територій та формуванню парадигми сільського розвитку.

Незважаючи на те, що поняття “сільські території” використовується в новітній науковій літературі, у її визначенні поки що відсутній єдиний підхід. Склалася невідповідність між управлінською практикою та ступенем науково-прикладної вивченості понятійного апарату. Визначення сільських територій як складної системи, яка не ідентифікується виключно з сільським господарством як галуззю виробництва чи селом як типом поселення, свідчить про недоцільність обмеження наукового аналізу їх сутності галузевим підходом [99].

У вітчизняній економічній літературі, на думку В.В. Юрчишина, вивчення науково-прикладних аспектів сільського сектору в Україні започаткувала Л.О. Шепотько зі своєю школою, її дослідження стосовно сільських територій і сільського розвитку в сучасних умовах слід вважати класичними. На думку цього автора, “розширюючи” сільський сектор за рахунок включення до нього агропромислової сфери “несільської місцевості”, необхідно застерігатися від ототожнення сільського сектору з аграрним. Поняття сільського сектору значно ширше від аграрного, хоч останній і є серцевиною, важливим складником сільського сектору [184].

Розглянемо погляди відомих науковців щодо визначення поняття «сільська територія» в табл. 1.1

Аналіз підходів поняття «сільська територія»

С.І. Мельник [83]	історично сформований елемент поселенської мережі, що поєднує організаційну й функціональну сукупність селищ, сіл, хуторів, односімейних та інших жилих утворень, які знаходяться під юрисдикцією сільських (селищних) рад
В. П. Славова і О. В. Коваленко [151]	економічно-екологічна категорія, регіонально-територіальне утворення зі специфічними природно-кліматичними, соціально-економічними умовами, де економічно і екологічно збалансовані та енергетично взаємопов'язані різні ресурси (природні, трудові, матеріальні, енергетичні, інформаційні, фінансові тощо) з метою створення сукупного суспільного продукту конкретної території та повноцінного життєвого середовища для сучасного і майбутніх поколінь»
В.В. Юрчишин [185]	сільська територія вирізняється: площею земельних угідь, на яких вона розміщена; чисельністю проживаючих і зайнятих у виробництві чи обслуговуванні людей; обсягами і структурою виробництва; розвитком соціальної і виробничої інфраструктури; формою зайнятості проживаючих на ній та іншими рисами
П.Д. Шаповал [177]	історично сформовану поселенську структуру, що об'єднує у своїх межах сукупність сіл, селищ, хуторів, які перебувають під юрисдикцією сільських (селищних) рад
П.Т. Саблук [144]	складна багатофункціональна природна, соціально-економічна й виробничо-господарська система з властивими їй кількісними, структурними, природними та іншими характеристиками. Причому село є одним із важливих елементів системоутворення сільських територій і його розвиток неможливий без становлення високотехнічного й прибуткового аграрного сектору, формування нової організаційної структури сільського господарства та його інфраструктури
О. І. Павлов [95]	історична трансформація парадигми управління визначає сільські території як складне природне, виробничо-господарське, соціальне, політичне й, власне, територіальне утворення, яке перебуває під управлінським впливом різних суб'єктів, представлених органами державної влади, органами місцевого самоврядування, бізнесовими структурами, громадськими організаціями
В.В. Мамонова [82]	як категорія термін «сільська територія» відбиває закономірні зв'язки й відношення (відносини), які існують у реальній дійсності сільської місцевості. Тобто за змістом сільська територія є більш широким поняттям, ніж сільська місцевість
І.В. Гончаренко [43]	поняття «сільська територія» визначає сільські території як цілісну систему зі своїми структурою, функціями, зв'язками із зовнішнім середовищем, історією, культурою, умовами життя населення, яка характеризується великою кількістю взаємопов'язаних підсистем різних типів з локальними цілями, багатоконтурністю управління
І.П. Прокопа [131]	зазначає, що термін «сільські території» використовують для позначення сільської місцевості конкретних частин країни, а саме природно-економічних, адміністративно-територіальних утворень.

Продовження таблиці 1.1	
К.І. Якуб [186]	сільські населені пункти – це адміністративно-територіальні одиниці незалежно від їх розміру (хутір, село, сільська рада, район тощо) з наявним населенням, природно-економічним і соціальним потенціалом та відповідними органами управління соціально-економічним розвитком цих населених пунктів, а територіально-просторове розміщення їх сукупного ресурсного потенціалу можна вважати сільськими територіями
А.В. Лісовий [74]	визначає сільські території як одну з найважливіших частин народногосподарського комплексу країни, що включає обжиту місцевість поза територією міст з її умовами та ресурсами, сільським населенням і різноманітними основними фондами на цих територіях
М.П. Талавиця [156]	визначає сільську територію як складну і багатофункціональну природну, соціально-економічну та виробничо-господарську структуру, що характеризується сукупністю притаманних їй особливостей: площею земельних угідь, на яких вона розміщена, чисельністю проживаючих і зайнятих у виробництві чи обслуговуванні людей, обсягами і структурою виробництва та розвитком соціальної й виробничої інфраструктури сільської місцевості
М.Й. Малік [81]	трактує сільські території як історично сформовані в визначених межах сукупність, що поєднує в собі організаційно-територіальну і територіально-функціональну приналежність (виробництво, переробка, реалізація) сільськогосподарської продукції
Л.В. Лисенко [78]	зазначає, що сільська територія – це територіальна одиниця самоуправління, що діє в рамках закону, заснована на власному досвіді, специфіці господарювання, яка об'єднує навколо себе громаду з метою управління життям, вирішення спільними зусиллями проблем і сприяння розвитку даної території
В.М. Трегобчук [160]	зазначає, що термін «сільські території» використовують для позначення сільської місцевості конкретних частин країни, а саме природно-економічних, адміністративно-територіальних утворень та ін. Важливим аспектом існування сільських територій є те, що вони є ресурсною базою для сільського господарства, розвиваються у тісному зв'язку, але кожний – своїм шляхом

Узагальнено автором.

Окремі науковці за вихідну методологічну основу для дослідження поняття сільського розвитку обирають Концепцію багатофункціональності сільського господарства в її найсучаснішому розумінні, представлену Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) у Глобальному Звіті "Міжнародна оцінка сільськогосподарських знань, науки та технологій для цілей розвитку", який був прийнятий і затверджений урядами 58 країн світу, що взяли участь у Міжнародному пленарному засіданні в Йоганнесбурзі (Південно Африканська Республіка, 2008 р.). В цьому документі концепція багатофункціональності сільського господарства застосовується для

відображення "невідворотного" взаємозв'язку між різними ролями та функціями сільського господарства у трьох взаємопов'язаних сферах: економічній, соціальній та екологічній.

О. Павлов [98] зазначає, що ідентифікація розвитку сільських територій (об'єктивного прояву суспільного процесу) з сільським розвитком (процесним проявом) розвитку сільських територій є засобом співставлень понять "розвиток сільських територій" та "сільський розвиток", як споріднених й має на меті визначити глобалізаційний та реформаційний контексти розвитку сільських територій.

Важливим є припущення О. Онищенка і В. Юрчишина [184], які підкреслили, що під сільським розвитком в одних випадках мається на увазі розвиток села у його буквальному розумінні, у других – розвиток сільської місцевості, у третіх – розвиток сільських територій, тобто взаємоузгоджений сільський розвиток як процес, що відбувається у певному середовищі (в межах сільських територій) як його вмістилища.

Зокрема, дослідницьким центром вивчення науковоприкладних аспектів сільського розвитку є державна установа «Інститут економіки та прогнозування НАН України», у якій наприкінці ХХ ст. було засновано наукову школу з даного напрямку, яку очолювала Л. Шепотько. Науковці цієї установи О. Бородіна та І. Прокопа визначили сутнісну відмінність між поняттями «розвиток сільських територій» та «сільський розвиток».

Вони вважають, що перше з них концентрує увагу на виробничих та інфраструктурних аспектах життя села, а друге – на суспільній, соціоекономічній складових цього процесу, забезпеченні суспільного добробуту. На їх погляд різниця між обома поняттями – у вихідних засадах концепції, відповідно, економічного зростання та економічного розвитку.

На сільські території покладено виконання низки функцій. До основних з них слід віднести економічну, соціальну, демографічну, виробничу, організаційно-управлінську, природно-відтворювальну, рекреаційно-оздоровчу та культурну функції (рис. 1.1).

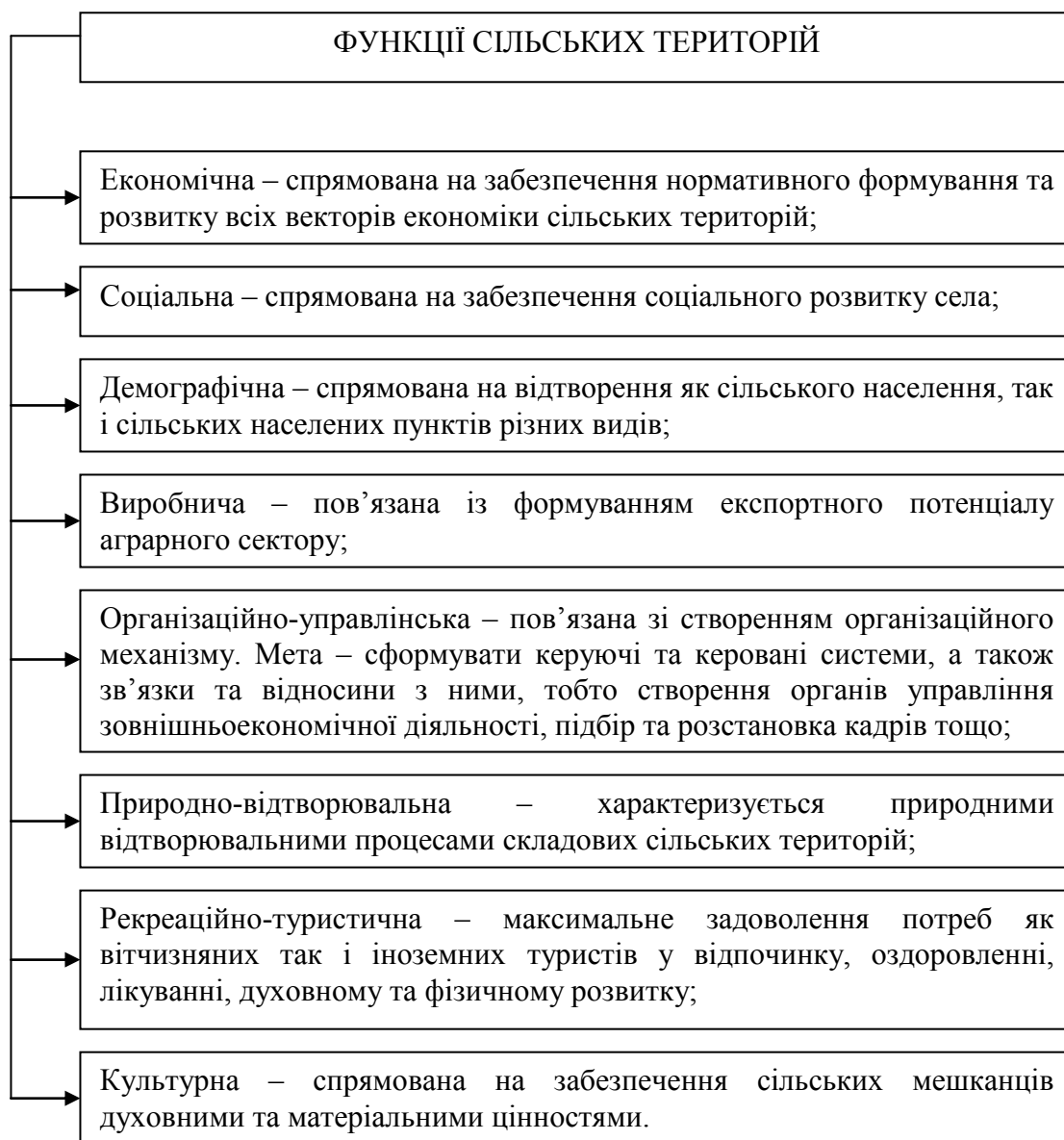

Рис. 1.1 Функції сільських територій

Розроблено автором за матеріалами [73].

Так, законом України «Про співробітництво територіальних громад» [128], який спрямований на розширення можливостей громад вирішувати питання соціально-економічного розвитку своїх територій, передбачено п’ять можливих форм співробітництва:

- делегування одній з громад виконання певних завдань з передачею ресурсів;
- реалізація спільних проектів;
- спільне фінансування (утримання) підприємств, установ та організацій;

- створення спільних комунальних підприємств або установ;
- створення спільного органу управління для виконання певних повноважень.

Закон «Про співробітництво територіальних громад» дозволить, до прикладу, вирішувати громадам спільно питання водопостачання, водовідведення, утилізації твердих побутових відходів, інші питання життєзабезпечення. Визначено механізми такого співробітництва, його фінансування і контролю. Крім того, передбачено державне стимулювання та підтримка співпраці громад, зокрема, шляхом надання субвенцій місцевим бюджетам у пріоритетних сферах державної політики.

Так, в межах даного закону чітко визначені основні послуги, що надаються у громаді та сфери відповідальності (рис 1.2)

Рис. 1.2 Основні сфери відповідальності місцевих органів влади

Розроблено автором за матеріалами [128].

У Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» зазначено, що область, район, місто, селище, село це є адміністративно-територіальна одиниця [124]. Ст. 5 Закону України «Про територіальний устрій України» визначає поселення, як компактно заселене місце постійного проживання людей, що склалося внаслідок історичних традицій, господарської та іншої діяльності, має сталий склад населення, власну назву, межовану територію та зареєстроване в порядку, передбаченому цим Законом [122].

На наш погляд, конструктивним видається узагальнення різних думок у вигляді порівняльної характеристики суті поселень (додаток А) [73].

Цікавим та важливим є твердження доктора економічних наук А.Г. Мазура, де з'являється поняття просторового розвитку, при цьому основна увага акцентується на просторовій організації і формах розселення, які поступово абстрагуються в економічний простір як фактор економічного зростання. Автор глибоко переконаний, що функціонування сільських територій в результаті концентрації капіталу і виробництва поступово еволюціонує у більш адміністративні центри міст [79].

Незважаючи на об'єднання територій, великі села для сільського населення завжди будуть привабливі, оскільки в них розташовані центри розвитку ресурсів, але останнім часом простежується зворотний напрям. Таким чином, розвиток сільських територій нерозривно пов'язаний з містом – відбувається динамічний контакт в різноманітних процесах за економічними, екологічними, соціальними інституціями.

На думку В.К. Збарського та В.К. Терещенка сільські поселення поділяють на два основних функціональних типи: багатофункціональні (агропромислового профілю), на території яких розташовані сільськогосподарські та промислові підприємства, комплекс об'єктів соціальної інфраструктури, що надають населенню послуги періодичного і повсякденного попиту; монофункціональні (аграрного та іншого профілю): села аграрного типу, на території яких розташовані сільськогосподарські підприємства, об'єкти соціальної інфраструктури, що надають населенню послуги

періодичного та повсякденного попиту; села виробничих підрозділів і центри великих спеціалізованих господарств, на території яких розташовані сільськогосподарські виробничі центри; села несільськогосподарського профілю

Варто звернути увагу на досвід країн ЄС, розроблену в них класифікацію адміністративно-територіальних одиниць (NUTS). При цьому розрізняють три рівні регіонального розмежування або таксони (NUTS 1, NUTS 2, NUTS 3). Сільська територія належить до NUTS 3 (сільські райони) і визначає собою окремий сільський регіон, тотожний адміністративній території, яка характеризується певною часткою сільського населення у загальній чисельності населення території [20, 21, 22].

У США, зокрема, територію поділяють на метрополії і неметрополії. Метрополії, за визначенням, повинні мати ядро – принаймні 50 тис. населення, і можуть включати передмістя, пов'язані з центром, оскільки там працює значна частина населення передмістя. До неметрополії відносять ті райони на квадратну милю у яких припадає менше 1 тис. осіб, тому сільським класифікується такий район, який має населення менше 2 тис. осіб [132].

У своїх працях ряд авторів на чолі з академіком В.К. Терещенком вважають за необхідне розглядати сільську територію, що є певним поєднанням просторової і виробничо-господарської бази та людського фактора як адміністративно-територіальне утворення, яке характеризується наявністю сільських населених пунктів, переважною кількістю сільського населення та домінуванням аграрного способу виробництва, а також певними цілісними, територіальними просторовими рамками, в яких здійснюють свою діяльність специфічні (спеціальні) інституції (органи місцевого самоврядування, органи самоорганізації сільського населення, громади, органи державного управління, економічні агенти, громадські організації), що покликані сприяти відновленню місцевого сільського соціально-економічного та людського потенціалу. Між ними виникають певні взаємовідносини щодо власної співпраці та реалізації потенціалу українського села, при цьому тісно переплітаються інтереси

суспільства, трудових колективів, установ, організацій та інтереси самої людини як мешканця конкретної території [157].

Останнім часом активізувалися наукові пошуки у зазначеній сфері як вітчизняними науковцями, так і вченими зарубіжжя. Так, посиляючись на досвід європейських країн, Ю.Е.Губені пише, що організація з економічного розвитку і співробітництва (OECD) вважає сільськими територіями адміністративні одиниці місцевого рівня з густотою населення до 150 осіб/км². ЄС доповнює це визначення деякими іншими ознаками:

- регіони, де понад 50 % мешканців проживає в населених пунктах з густотою поселення менше ніж 150 осіб/ км² – сільські регіони;
- регіони, в яких від 15 до 50 % мешканців проживає в населених пунктах з густотою поселення менше ніж 150 осіб/ км² – переважно сільські регіони;
- регіони, в яких до 15 % мешканців проживає в населених пунктах з густотою поселення менше ніж 150 осіб/ км² – значною мірою сільські регіони [47].

У західній економічній науці застосовується багатокритеріальний підхід до визначення сільських територій, за якими вони розглядаються як:

1. Простір, де поселення та інфраструктура мають лише невелику частку ландшафту.
2. Природне середовище, де домінують пасовища, ліси, гори, пустелі;
3. Поселення з низькою густотою.
4. Місце, де більшість людей працюють у сільському господарстві.
5. Територія, де ціна землі є відносно низькою.
6. Місцевість, що характеризується високими трансакційними витратами, пов'язаними з великими відстанями від міст і незадовільною інфраструктурою [64].

Соціальний розвиток села є складовою частиною соціальної діяльності держави, сприяє поліпшенню якості життя селян, посиленню їх соціальної захищеності і виступає необхідною умовою розвитку підприємницької діяльності в сільській місцевості. Світовий та вітчизняний досвід засвідчують, що розвиток соціальної сфери села є одним із основних чинників стабілізації

соціально-економічних відносин, створення умов для сталого економічного зростання.

Подальший розвиток аграрного сектора економіки тісно пов'язаний з розв'язанням складних соціально-економічних проблем на селі. Адже процеси реформування майнових та земельних відносин у цій сфері не принесли відчутних позитивних економічних результатів і навіть увійшли у суперечність із соціально-економічними очікуваннями сільського населення (постанова Президії НАН України від 30 березня 2007 р. № 83 «Аграрні трансформації та перспективи українського села»).

Розвиток сільської території має розглядатися системно та комплексно. Поняття "системний підхід" уособлює значення комплексності, широти охоплення й чіткої організації в дослідженні, проектуванні та плануванні [181].

Важливим в рамках даного дослідження є розглянути концепцію розвитку сільських територій (рис. 1.3) [97].

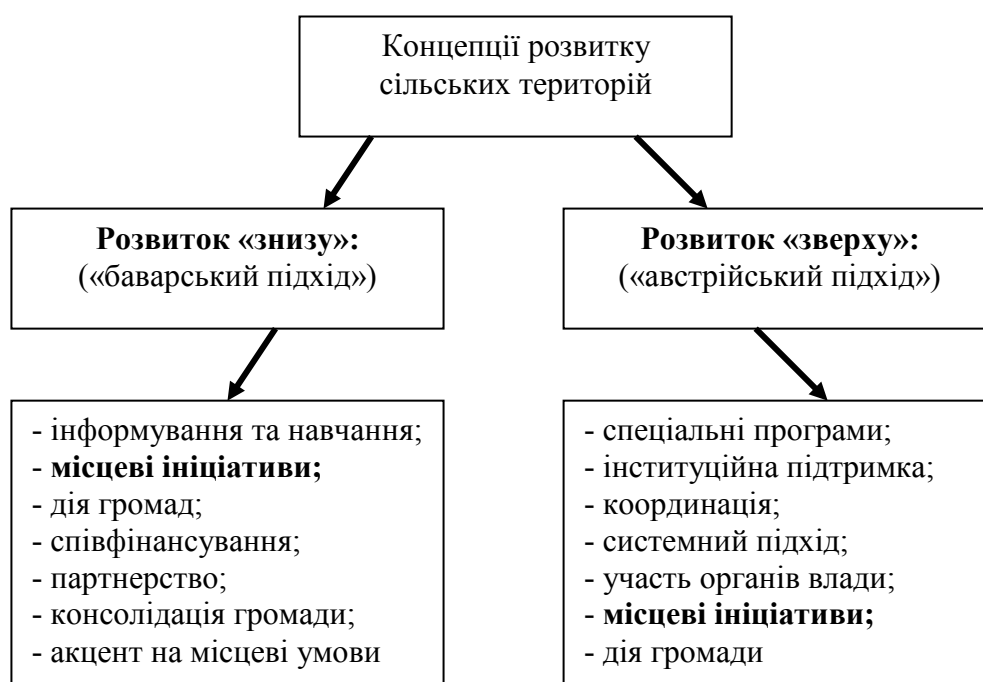

Рис. 1.3 Базові концепції розвитку сільських територій

В першому з них наголошується на зумовленості значущості соціального розвитку села потребою відродження селянина як носія української

ідентичності та забезпечення сталого розвитку сільських територій [92].

Отже з цього випливає, що проблеми розвитку сільських територій мають вирішуватися засобами галузевої аграрної політики.

Треба зауважити, що існує багато тверджень та оцінок поняття «сільська територія». Розглянувши різні твердження та взявши до уваги ряд змін в нормативно-правових документах, активні дії щодо об'єднання територіальних громад, децентралізації влади, нові повноваження органів місцевого самоврядування та з метою формування спроможних територіальних громад вважаємо за необхідне ввести нове поняття «сільські територіальні утворення» під яким слід розуміти елемент національної економіки з належними йому економічними ресурсами, формами організацій виробництва та створеним продуктом в структурі якого переважає продукція сільського господарства, що формується на засадах самоуправління та відносної економічної автономії.

Причинами введення нового поняття є часткова невідповідність терміну «сільська територія» існуючій ситуації, враховуючи реформу місцевого самоврядування, адміністративну реформу, процес децентралізації, ряд змін до бюджетного та податкового кодексів в частині сільських територій.

Проте основною ознакою та відмінністю роботи є зосередженість дослідження не на адміністративно-територіальному поділі територій, а на соціально-економічному ефекті від впровадження ряду змін.

1.2 Концептуальні основи управління соціально-економічним розвитком сільських територій

Основою успішного впровадження реформ в Україні є усвідомлення громадянами держави європейського вектору розвитку. Водночас, єдиного методу щодо впровадження реформ розвитку сільських територій на місцевому рівні в Україні не існує. Реформування потребує врахування регіональної специфіки ресурсного та кадрового забезпечення, задіяння людського капіталу, використання інституційних особливостей.

В основі дослідження управління соціально-економічного розвитку слід

розглядати систему найбільш загальних принципів, методів і способів пізнання соціально-економічних процесів у розвитку сільських територій. Так, визначимо алгоритм дослідження функціонування соціально-економічного розвитку сільських територій (рис. 1.4).

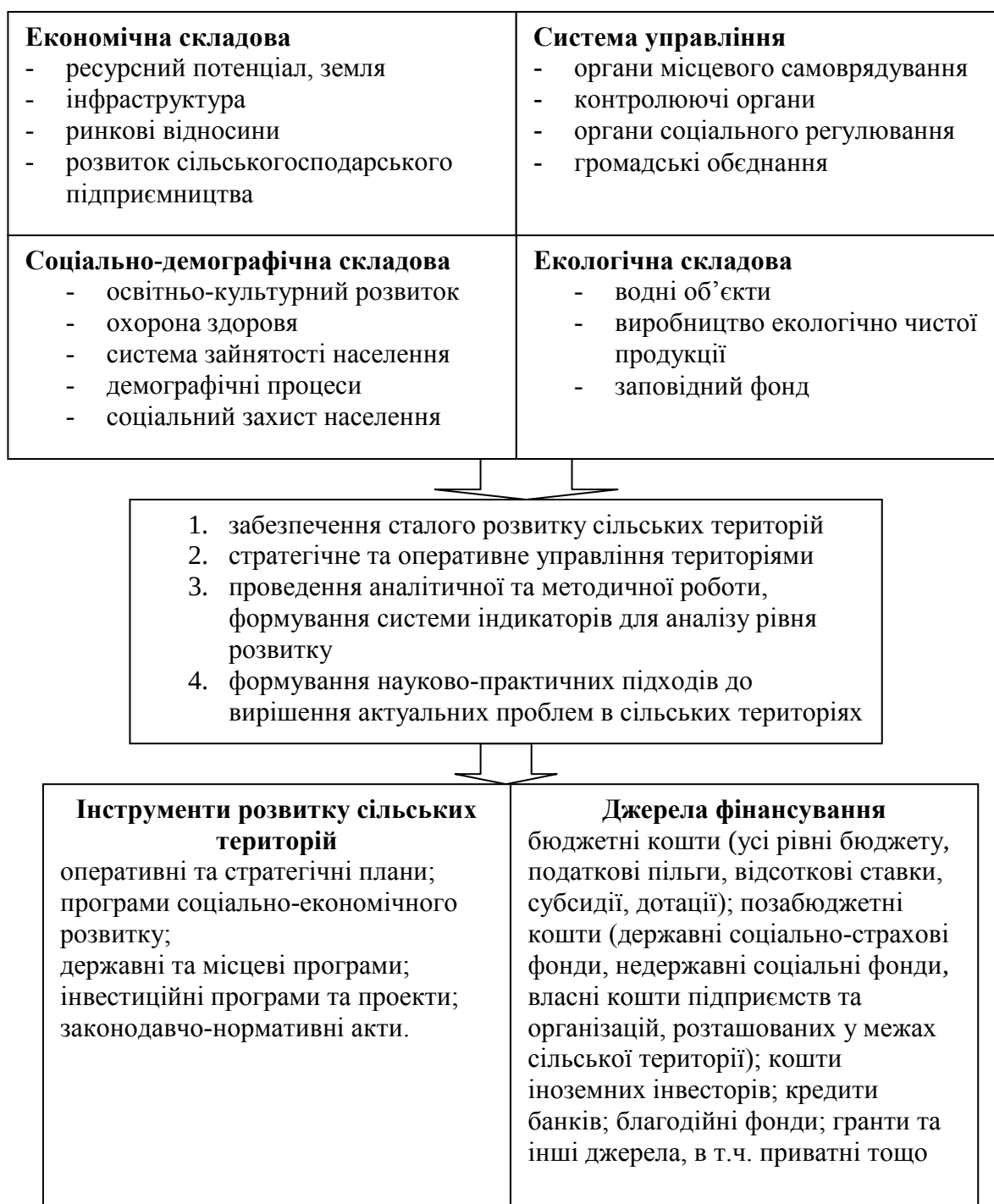

Рис. 1.4. Структурна схема дослідження соціально-економічного розвитку сільських територій

Розроблено автором.

Важливими чинниками впливу на систему управління соціально-економічного розвитку сільських територій є: економічні передумови, формування бази самодостатності сільських громад, організація ефективної системи органів місцевого самоврядування, розвиток соціальної інфраструктури, становлення соціально-трудових відносин та системи соціального партнерства. Структурна схема взаємозв'язків елементів економічного розвитку сільських територій певною мірою відображає широкий зв'язок різних факторів (рис. 1.5).

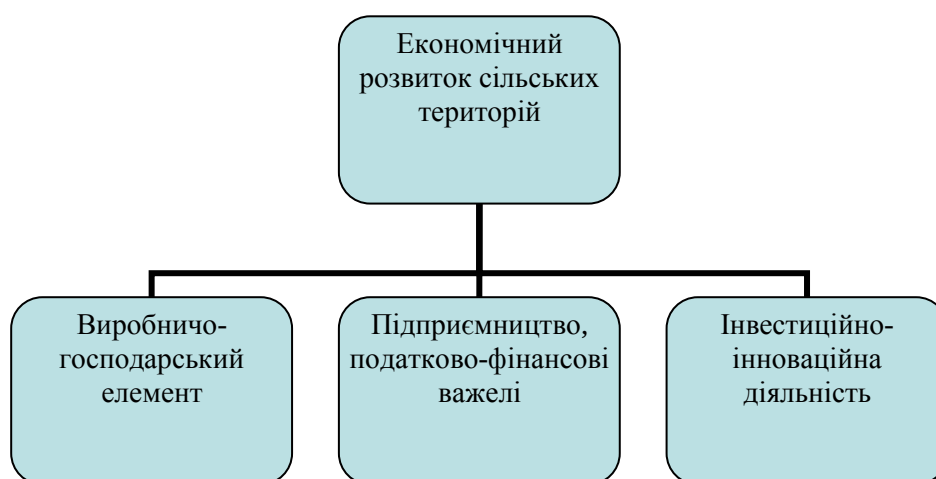

Рис. 1.5. Структурна схема взаємозв'язку елементів економічного розвитку сільських територій

Розроблено автором.

Економічний розвиток включає ряд блоків:

- виробничо-господарський елемент (земельні відносини, сільське господарство, система заготівлі та реалізації продукції, матеріально-технічна база тощо);
- підприємництво (суб'єкти різних форм власності та видів діяльності);
- інвестиційно-інноваційна діяльність (потребує напрацювання конкретних шляхів поліпшення інвестиційного клімату в сільських територіях, пошуку вітчизняних та зарубіжних інвесторів і їхнього залучення до участі в

реалізації різних проектів з метою забезпечення прискореного розвитку соціальної, інженерної і транспортної інфраструктури села тощо. Особливо актуальним є інноваційний розвиток пріоритетних галузей економіки, зміцнення наукового потенціалу);

- податково-фінансові важелі (спеціалізовані сільськогосподарські банки, кредитні спілки, фінансові ресурси села тощо).

Царенко О.М., Бей Н.О., Д'яконова І.І., Сало І.В. вважають, що основне завдання аналізу економічного і соціального розвитку в ринковій економіці залежить від результатів виробничої діяльності з фінансовими досягненнями [53]. На нашу думку, соціально-економічний розвиток сільських територій треба визначати не лише рівнем фінансово-економічного стану виробничої діяльності, але й досягнутим рівнем життя сільського жителя, при цьому аналіз необхідно здійснювати через оцінку: динамічного, пропорційного і комплексного розвитку сільських громад, внеску окремої території в розвиток виробничо-господарського комплексу, рівня життя населення, тобто інтегральною оцінкою комплексного розвитку й формування самодостатніх фінансових ресурсів сільських територій.

Система управління розвитком сільських територій розглядається як розгалужена, багаторівнева та багатовимірна, а саме як така, що має власну внутрішню структуру й складається з об'єкта, суб'єктів управління та управлінських відносин, у межах яких відбуваються прямі й зворотні зв'язки. Об'єктом такого управління є сільські території, їхні соціальні, економічні та екологічні складові. Суб'єктами управління розвитком сільських територій можна вважати:

- державні органи управління та їхні територіальні підрозділи, що визначають стратегічні напрями розвитку соціально-економічної сфери, забезпечують стимулювання внаслідок застосування адміністративно-економічних важелів;
- органи місцевого самоврядування, що в силу власних повноважень та можливостей підтримують місцеві ініціативи розвитку шляхом

інформаційного сприяння, спрощення та врегулювання процедурних питань;

- місцеве населення, від рівня ініціативності якого залежать як самі процеси розвитку, так і ефективне використання створених умов, наявних об'єктів інфраструктури, використання можливостей для здійснення підприємництва і залучення необхідних факторів виробництва для створення доданої вартості та благоустрою територій.

Фактично роль місцевого населення є найвагомішою та критичною для успішних процесів розвитку сільських територій, тому що саме воно є як основним виконавцем визначених заходів, оцінювачем результатів проведеного оновлення, так і споживачем створених у результаті модернізації благ.

Необхідним є формування ціннісних орієнтирів управління розвитком сільських територій, що дадуть змогу забезпечити його ефективне функціонування, а саме:

- на державному рівні – формування бачення пріоритетності суспільного блага над особистим; лобіювання інтересів більшості населення на противагу інтересам впливової меншості; робота задля консолідації суспільства на відміну від перманентного загострення конфліктів на основі існуючих проблемних питань; конструктивний та глибинний підхід до вирішення соціально-економічних проблем замість декларативності, поверхневості та популізму; реальне формування сприятливого інвестиційного клімату проти постійної дискредитації державного іміджу через нестабільність законодавчої, податкової, митної, фінансової, соціальної політики; сприяння розвитку відповідальності, моральності, духовності, освіченості, культурності шляхом створення відповідних програм, що мали б на меті підтримку формування та розвиток вищеперелічених цінностей; створення та забезпечення перманентно діючої системи підтримки та заохочення проявів ініціативності, креативності, підприємницького хисту шляхом організації необхідних для цього заходів;

- на рівні місцевих органів державного управління та органів місцевого самоврядування – створення прозорих та доступних умов для соціально-

економічного розвитку; ефективне та відповідальне виконання покладених на них функцій, зокрема незаангажованість при здійсненні контролю і регулювання; виявлення, заохочення та сприяння проявам ініціативності і креативності населення як основного внутрішнього фактора нарощування та реалізації місцевого інноваційного потенціалу; допомога населенню у пошуку джерел фінансування підприємницької діяльності, соціальних проектів; забезпечення раціонального, ефективного і прозорого розподілу та використання державних коштів; зміна в підходах до дорадництва з селективного на загальнодоступне (тобто не з метою збагачення лише наближеного кола осіб, а для забезпечення зростання ефекту від суспільного блага);

- на рівні місцевого населення – підвищення рівня освіченості в питаннях перспектив розвитку сільських територій; реформування ментальності суспільства щодо можливостей виходу з кризи та налагодження постійного розвитку; вкорінення у свідомості людей якісного підходу до виконуваної роботи (формування принципів відповідальності, сумлінності, чесності), позитивного ставлення до змін у суспільстві та розуміння їх особистої ролі при впровадженні модернізаційних заходів; формування культури життєдіяльності з метою забезпечення отримання довготривалого ефекту від створених суспільних благ. Задля консолідації зусиль усіх виділених рівнів суб'єктів управління розвитком сільських територій та забезпечення їх порозуміння та ефективної взаємодії необхідним є:

- залучення сільського населення до обговорення сучасних проблем розвитку села, ефективності його управління та дотримання при його здійсненні ціннісних орієнтирів, врахування та формування їх пропозицій для подальшого розгляду вищими органами управління;

- проведення обговорень пропозицій сільського населення на державному, регіональному та місцевому рівнях щодо соціально-економічних проблем сільських територій та актуальних ціннісних аспектів управління їх розвитком [68].

Варто зазначити, що управління конкурентоспроможністю сільської території має такі завдання:

1. Формування гуманітарних, соціальних, екологічних, енергетичних та виробничих проектів розвитку.
2. Формування «точок економічного зростання» сільських територій з метою збереження та створення нових високопродуктивних, високооплачуваних робочих місць.
3. Формування обслуговуючих та виробничих кооперативів, з метою надання комунальних та інших послуг населенню.
4. Формування соціально-економічних кластерів сільських територій для співфінансування гуманітарних, соціальних, екологічних, енергетичних, виробничих проектів розвитку сільських територій, районів (партнерств сільських територій).

Принципи управління конкурентоспроможністю сільських територій:

- проектно-орієнтований підхід;
- орієнтація на показники якості життя населення;
- державно-приватне партнерство;
- дольове співфінансування проектів розвитку територій.

Сьогодні на процес управління соціально-економічним розвитком сільських територій значним чином впливає змінено та оновлено законодавчо-нормативна база в сфері децентралізації. Адже децентралізація та утворення об'єднаних територіальних громад (ОТГ) найперше стосується сільських, селищних та міських, міст районного значення громад. В наслідок утворення ОТГ, сільські території вперше мають можливості конвергенції з міськими територіями, адже в Україні створюватимуться громади де є сільські та міські поселення і де міста матимуть безпосередній вплив на сільські території. Навіть чисто сільські ОТГ, які створюються навколо сіл, отримують повноваження, які раніше не були властиві для сільських рад, та ресурси в обсягах, які є досить великими, що сприятиме їх прискореному зростанню, якщо вони будуть використані з найбільшою ефективністю.

Ці питання звичайно залишаються досить дискусійним до сьогодні, зокрема виникають питання щодо перспектив просторового розвитку сільських територій, можливостей та шляхів досягнення успіху в умовах децентралізації, ефективності використання ресурсів для сприяння сталому розвитку сільських територій та підвищення якості життя людей.

Більшість експертів та громадських активістів прийшли до думки, що є необхідність концентрації зусиль та ресурсів на виконання завдань з розвитку сільської місцевості, визначених Державною стратегією регіонального розвитку на період до 2020 року. Так, в межах міжнародної науково-практичної конференції «Розвиток сільських територій в умовах децентралізації: стан, можливості та ризики» за сприяння міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України було прийнято Меморандум «Про сприяння розвитку сільських територій» [5, 6, 7].

Основними напрямками діяльності були визначені:

- скоординована політика щодо просторового розвитку сільських територій на основі територіально-орієнтованого підходу з урахуванням стандартів ЄС та країн-членів ОЕСР;
- ефективне управління для забезпечення довго- та середньострокового планування розвитку територій та громад, децентралізація влади, розвиток ефективної системи місцевого самоврядування, затвердження базових соціальних стандартів;
- сильні інституції для проведення системної просвітницької, методологічної роботи щодо децентралізації влади в Україні, розвиток мережі організацій, механізмів та інструментів, що сприяють ефективній роботі приватних та державних структур в сільській місцевості, максимальний розвиток електронних сервісів для інституцій та населення сільської місцевості;
- диверсифікація сільської економіки та організація виробництва за європейськими принципами фермерських господарств сімейного типу, малих сільськогосподарських підприємств та особистих селянських

господарств, що базуються на приватній власності, як основи аграрного устрою України, сприяння розвитку кооперативних моделей та інших сучасних форм організації виробництва, підтримка локальних виробників, сприяння розширенню спектру виробничої продукції і збільшення видів представлених послуг;

- розвиток інфраструктури. Передбачуване, доступне та стабільне фінансування проектів в цьому плані більш широке використання партнерських відносин між державним, приватним та громадським секторами, планова, системна та якісна підготовка проектів розвитку;
- соціально-відповідальний бізнес щодо заохочення та створення механізмів для підвищення соціальної та корпоративної культури, відповідальності бізнесу;
- чесна конкуренція – доступ виробників до фінансових та природних ресурсів;
- підтримка місцевої ініціативи – орієнтація громадян в сілкій місцевості на дострокове використання потенціалу територій [175].

Слід відмітити, що існуюча система управління розвитком сільських територій розподілена між різними галузевими міністерствами та відомствами, які в межах своїх повноважень впливають на задоволення потреб сільських громад. Тому, на наш погляд, існує проблема координації управління всіма галузями та сферами розвитку сільських територій. Відтак, сьогодні існує потреба в комплексному підході до вирішення основних проблем розвитку сільських територій України, в основу якого закладаються принципи сталого розвитку. Слідуючи Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», регулюються відносини, що виникають у процесі добровільного об'єднання громад сіл, селищ та міст. Закон містить принципи добровільного об'єднання територіальних громад, основні умови та суб'єкти такого об'єднання, описує порядок об'єднання територіальних громад сіл, селищ та районів, а також надання їм державної підтримки. Але, без активної

участі населення у прийнятті рішень, ефективно здійснювати місцеве самоврядування неможливо.

Методика створення спроможних територіальних громад та управління ними, спрямована на створення таких територіальних громад, які зможуть реалізовувати та надавати високоякісні послуги у сфері освіти, охорони здоров'я, культури, житлово-комунального господарства, соцзахисту та інших життєво важливих сферах життя. Передбачається, що ці територіальні громади матимуть відповідні фінансові, інфраструктурні та кадрові ресурси. З боку фінансових можливостей: об'єднані територіальні громади прирівнюються і наділяються усіма правами, які мають міста обласного значення, тобто це отримання ПДФО, можливість отримання базової дотації, прямі міжбюджетні відносини з держбюджетом в отриманні освітньої, медичної субвенції та субвенції на робітничі кадри. Також додатково стимулюються і капітальні видатки для об'єднаних територіальних громад.

Об'єднані громади наділяються повноваженнями, рівнозначними повноваженням міст обласного значення. При добровільному об'єднанні, в бюджетах таких громад залишатиметься 60 % ПДФО. Отже, є фінансова мотивація і логіка для об'єднань, і це є базисом добровільності. Держава не примушує об'єднуватись, а відкриває можливості для того щоб громади могли більше отримувати доходів і відповідно на свій розсуд більше розпоряджатися видатками по місцевим бюджетам. Місцеве самоврядування – це коли мешканці в містах, селах, селищах самі господарюють у себе вдома. Люди обирають місцеві ради та їх голів і вповноважують їх вирішувати більшість важливих питань. Органи місцевого самоврядування відповідають за шкільну і дошкільну освіту, охорону здоров'я первинного рівня (поліклініки, фапи), заклади культури, благоустрій – освітлення вулиць, стан доріг, прибирання, громадський порядок і багато інших, важливих повсякденних питань. Суть реформи: віддати право самостійно вирішувати всі ці питання громадам – мешканцям міст, сіл, селищ. Те, що пропонує реформа децентралізації, відповідає потребам громадян України, де б вони не мешкали. Повноцінне

місцеве самоврядування покаже перспективи розвитку держави. Дасть можливості кожній людині знайти своє місце і впливати на цю перспективу через участь в житті громади, в тому числі економічному. Отже, дуже важливо, щоб у процесі реформування адміністративно-територіального устрою України і місцевого самоврядування сільські громади зберегли можливість і отримали більшу спроможність самостійно розв'язувати проблеми своєї життєдіяльності з використанням місцевих ресурсів [168, 120, 175].

Відповідно процес управління передбачає розробку та впровадження проектів розвитку сільської території, а саме:

- проведення ресурсного (мінеральні, земельні, виробничі, інфраструктурні, людські ресурси) аудиту сільської території;
- визначення на основі ресурсного потенціалу та ринку споживання «Точок економічного зростання» сільської території. Розроблення на основі визначених «Точок економічного зростання» інноваційно-інвестиційних пропозицій;
- розроблення гуманітарних (школа, бібліотека, дитячий садок, будинок культури); соціальних (сільська амбулаторія, надання соціальних послуг пенсіонерам та соціально вразливим сім'ям, добровільне медичне страхування); екологічних (збір та вивезення сміття, очищення водоймищ, озер та інше); енергетичних (утеплення будинків, впровадження альтернативних джерел енергії) проектів розвитку сільської території;
- розроблення інструментів ресурсного наповнення (інвестування) гуманітарних, соціальних, екологічних, енергетичних та виробничих проектів розвитку сільської території;
- пошук та залучення партнерів та інвесторів для реалізації гуманітарних, соціальних, екологічних, енергетичних та виробничих проектів розвитку сільської території;
- створення офісу з управління гуманітарними, соціальними, екологічними, енергетичними та виробничими проектами розвитку сільської території.

- включення проектів розвитку сільської території у науково-виробничі кластери (регіональні, міжрегіональні, транскордонні, транснаціональні).

Так, очікуваними результатами такої діяльності можуть стати:

1. Впровадження забезпечить селян необхідними якісними та дешевими комунальними і соціальними послугами: водопостачання, газопостачання, збір та утилізація побутового сміття, послуги комунального архіву, переробка зерна, виготовлення виробів та інше.

2. Формування засад економічної самодостатності територіальної громади та окремих її членів.

3. Подолання соціальної апатії жителів села та створення нових робочих місць.

Отже, у процесі реформаційних змін необхідно побудувати ефективну управлінську структуру, яку можна досягти шляхом розподілу, функцій і завдань між органами влади, усуненню підміни повноважень, визначенню суті і меж контрольних функцій [115, 116].

1.3 Методичні підходи до оцінювання ефективності соціально економічного розвитку сільських територій

Дослідження ефективності соціально-економічного розвитку сільських територій є досить складним наукоємким процесом, що потребує ґрунтовного вивчення як теоретичних, так і практичних аспектів вищезазначеної проблематики.

Соціально-економічний розвиток сільських територій є найважливішим для успішного функціонування будь-якої адміністративно-територіальної одиниці країни. Саме від обґрунтованості обраних джерел, способів формування та напрямів використання дохідної частини місцевого бюджету, залежить фінансова самостійність окремої території, її ресурсний потенціал, а також перспективи економічного, соціального, політичного, а також культурного розвитку в цілому.

Розвиток громади залежить від ефективності механізму фінансового забезпечення відповідного бюджету, формування якого повинно здійснюватися комплексно, із врахуванням всіх економічних та фінансових аспектів розвитку.

Розрахунок показників ефективності механізму фінансового забезпечення місцевого бюджету здійснюється на базі системного аналізу та з використанням існуючих основоположних методологічних підходів до даної проблематики конкретних пропозицій щодо відповідних практичних механізмів. Для цього використаємо методику, запропоновану Круком О. М., відповідно до якої ефективність механізму фінансового забезпечення місцевого бюджету визначається на основі дослідження напрямів використання мобілізованих фінансових ресурсів відповідного місцевого бюджету та інтегральної оцінки ефективності формування дохідної частини місцевого бюджету [67].

Першочерговими критеріями для показників, на базі яких може здійснюватись діагностика соціально-економічного розвитку території, мають вважатись: прозорість методики розрахунку та доступність даних.

Здебільшого для оцінки соціально-економічного розвитку територій використовується індекс людського розвитку (ІЛР). При цьому необхідно адаптувати його, залишивши тільки ті фактори, які формуються на відповідному рівні.

Доведено, що основною складовою ІЛР є розмір валового внутрішнього продукту (ВВП) на душу населення [93,90].

Методичним проблемам оцінювання соціально-економічного розвитку села на національному рівні та на рівні окремих територій присвячено чимало наукових розробок. В них обґрунтовується доцільність (можливість) використання як системи показників чи індикаторів, так і узагальнюючих критеріїв.

Один із критеріїв оцінки соціально-економічного розвитку сільської території – це інвестиційна привабливість та її негативний аспект – інвестиційні ризики (як для вітчизняних, так і іноземних інвесторів), оскільки інформація про інвестиційну привабливість впливає на прийняття рішень щодо інвестицій

в окремі регіони та території. Аналіз зазначеного критерію дозволяє дійти висновку про його недоцільність через велику кількість вимірюваних показників та те, що деякі з них лише опосередковано визначають соціально-економічний розвиток сільських територій [103].

Вважаємо, що найбільш доцільною є така методика, яка є достатньо інтегрованою і простою при користуванні.

Отже, методика оцінки ефективності соціально-економічного розвитку потребує пошуку таких підходів, які б забезпечили можливість розробки нормативних прогнозів, щоб такий аналіз спрямовувався не тільки на оцінку сучасного стану та потенційних змін, а й на пошук причин, що призводять до того чи іншого становища з можливістю переборення їх негативних наслідків. Враховуючи основні тенденції у соціально-економічному розвитку сільських територій запропоновано при визначенні індексу людського розвитку сільської території замість показника ВВП на душу населення використовувати інтегрований показник, що відображає основні чинники формування ВВП:

$$I_{\text{вп}} = 0,1 \cdot I_{\text{пв}} + 0,1 \cdot I_{\text{хп}} + 0,1 \cdot I_{\text{сп}} + 0,3 \cdot I_{\text{сг}} \quad (1.1)$$

де $I_{\text{вп}}$ – індикатор випуску продукції та наданих послуг;

$I_{\text{пв}}$ – індикатор промислового виробництва;

$I_{\text{хп}}$ – індикатор виробництва продукції харчової промисловості;

$I_{\text{сп}}$ – індикатор вартості наданих послуг;

$I_{\text{сг}}$ – індикатор виробництва сільськогосподарської продукції.

Коефіцієнти 0,3 та 0,1 враховують вагомість окремих показників у загальній оцінці. Їх значення одержано за допомогою методу факторних навантажень. Розрахунок кожної складової базується на інформації, що публікується у щорічних статистичних довідниках Державної служби статистики України та її обласних управлінь [85].

В останні роки тривалість життя населення України швидко зменшується і нині досягла рівня найбільш бідніших країн світу. Стан здоров'я населення

визначається як критичний і зміцнення його стає національним завданням.

Індикатор способу життя ($I_{сж}$) формується під впливом індикатору заробітної плати, як співвідношення рівня середньої заробітної плати на сільській території з найвищим рівнем середньої заробітної плати по Україні та індикатору безробіття. При цьому базою порівняння є найвищий його рівень, тому індикатор способу життя визначатиметься за формулою:

$$I_{сж} = 0,8 \cdot I_{зн} - 0,2 \cdot I_{б}, \quad (1.2)$$

де $I_{зн}$ – індикатор заробітної плати;

$I_{б}$ – індикатор безробіття.

$I_{нс}$ – індикатор забруднення навколишнього природного середовища, який визначається як середнє з трьох показників: індикатора забруднення зворотних вод, індикатора викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря та індикатора наявності промислових токсичних відходів у сховищах, а саме:

$$I_{нс} = \frac{I_{зв} + I_{зн} + I_{зз}}{3}, \quad (1.3)$$

де $I_{нс}$ – індикатор забруднення навколишнього середовища;

$I_{зв}$ – індикатор забруднення зворотних вод;

$I_{зн}$ – індикатор забруднення повітря;

$I_{зз}$ – індикатор забруднення землі.

$I_{оз}$ – індикатор рівня охорони здоров'я визначається за формулою:

$$I_{оз} = \frac{I_{кл} + I_{мп} + I_{лл} - I_{пв}}{4}, \quad (1.4)$$

де $I_{кл}$ – індикатор кількості лікарів усіх спеціальностей на 10 тисяч населення;

$I_{мп}$ – індикатор кількості медичного персоналу на 10 тисяч населення;

$I_{лл}$ – індикатор кількості лікарняних ліжок на 10 тисяч населення;

$I_{зз}$ – індикатор кількості потерпілих на виробництві.

Для обчислення третьої складової ІЛР використовується критерій індикатору освіти, коли до розрахунку береться відсоток учнів у населенні, віком молодшому за працездатний, та відсоток студентів у чисельності

працездатного населення. Таким чином:

$$I_o = 0,5 \cdot I_{co} + 0,5 I_{eo}, \quad (1.5)$$

де I_o – індикатор освіти;

I_{co} – індикатор середньої освіти;

I_{eo} – індикатор вищої освіти.

Результати розрахунку вищенаведених показників дозволяють визначити індекс людського розвитку для сільських територій як середнє значення від індикатора освіти, інтегрованого показника чинників, що зумовлюють тривалість життя, та індикатора випуску продукції і наданих послуг. Крім індексу людського розвитку нами застосовано і показник, який відображає рівень розвитку соціальної інфраструктури сільської території, і обчислюється за дев'ятьма показниками:

- житлова площа на 1 особу, кв. м;
- забезпеченість сільських будинків та квартир природним газом, %;
- забезпеченість населених пунктів дитячими дошкільними закладами, % (відношення сільських поселень, що мають відповідні заклади, до всіх сільських населених пунктів, в яких є діти до 5 років);
- забезпеченість школами, %;
- забезпеченість лікарняними закладами (лікарні, амбулаторії та фельдшерсько-акушерські пункти), % (відношення сіл, що мають відповідні заклади, до всіх сільських поселень території);
- забезпеченість спортивними спорудами, %;
- забезпеченість сільських населених пунктів дорогами з твердим покриттям, % [74].

Здійснюваний аналіз на основі використання методики для оцінки стану людського розвитку областей і територій дає змогу визначити елементи системно-функціональної моделі управління соціально-економічним розвитком сільських територій. Як уже вказувалося, соціально-економічні та економічні показники та характеристики сільських територій доповнюються виробничо-

економічними показниками процесів розвитку аграрного виробництва та інших видів діяльності. Зокрема, мова йде про його спеціалізацію, концентрацію, рентабельність, обсяги виробництва, показники продуктивності, розміри посівних площ та величину продуктивного стада, дохідність та фондо- і капіталоємкість виробництва, показники продуктивності праці [85].

Важливо також враховувати обсяг інвестицій у сільський розвиток, альтернативні види діяльності, аграрне виробництво.

Перспективні шляхи розвитку економічної сфери сільських територій розробляються у вигляді інвестиційно-інноваційної моделі розвитку для забезпечення конкурентоспроможності виробництва.

1. Для позитивних факторів інвестиційного клімату:

$$Z_{ij} = X_{ij} - \overline{X_{ij}} \quad (1.6)$$

2. Для негативних факторів інвестиційного клімату (наприклад, рівень злочинності, заборгованості між підприємствами тощо) (формула 1.7):

$$Z_{ij} = \overline{X_{sj}} - X_{ij} \quad (1.7)$$

де X_{sj} — i -й показник j -го території, X_{ij} — середнє значення показника,

Z_{ij} — відхилення показника від середнього значення, і на основі цього простежується наступна формула 1.8:

$$Y_{ij} = \frac{(Z_{ij} - \min Z_{ij})}{(\max Z_{ij} - \min Z_{ij})} \quad (1.8)$$

де $\min$ ($\max$) Z_{ij} — мінімальне (максимальне) значення відхилення, $i = \text{const}$,

Y_{ij} — стандартизоване значення (бал) показника X_{ij} .

Метою економічної сфери є створення економічних благ у різних сферах виробництва, при обміні, розподілі, споживанні продукції. Дослідження економічної сфери повинно включати 2 напрями: визначення загальноекономічних індикаторів, аналітичну оцінку сільського, лісового,

рибного господарства, деревообробного комплексу і розвитку підприємництва (рис. 1.6).

Треба підкреслити, що більшість індикаторів є сталими та основоположними. Проте сьогодні політико-правові основи держави вносять свої корективи, без яких соціально-економічний розвиток ефективно та реалістично оцінити неможливо.

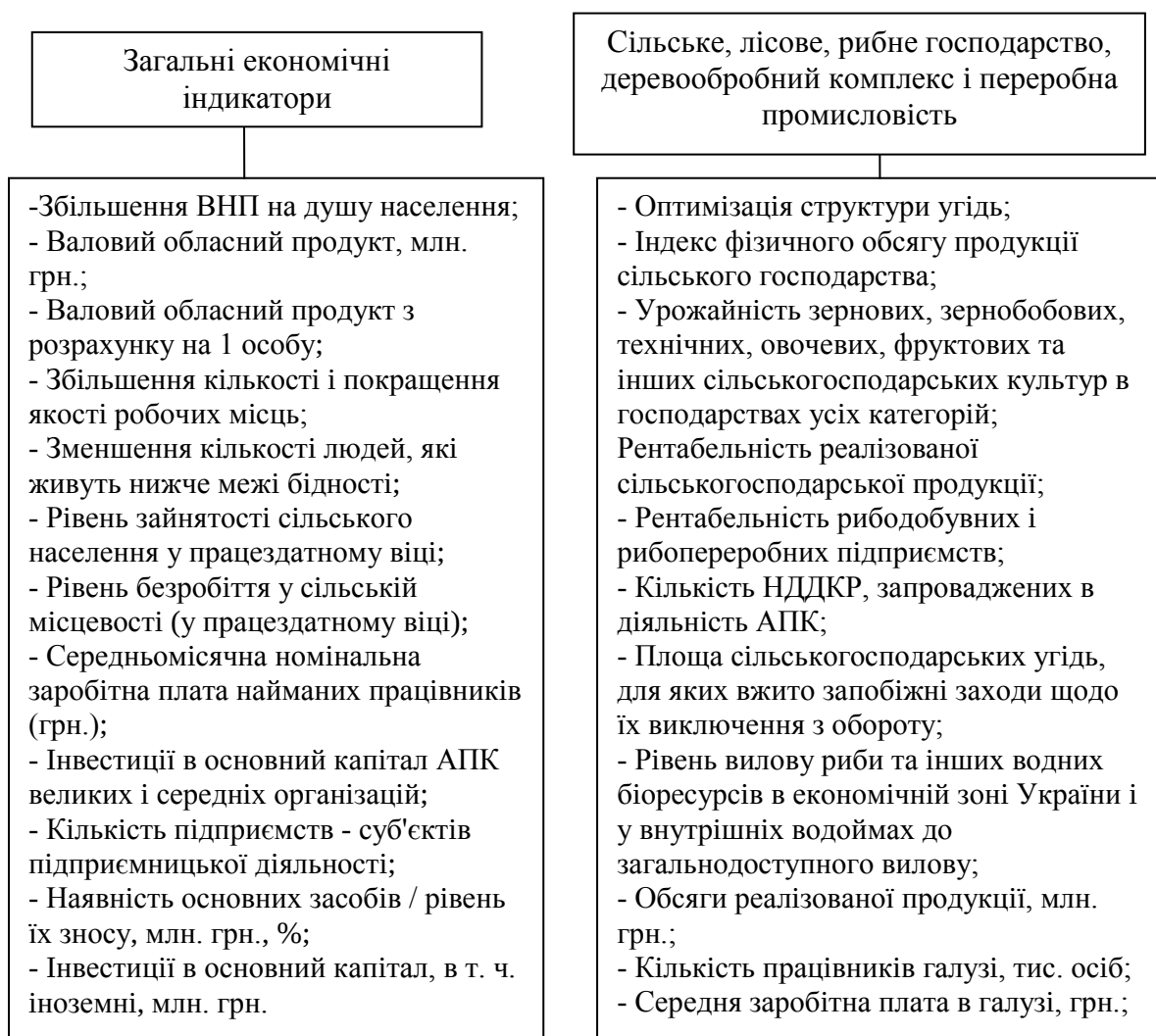

Рис.1.6. Індикатори оцінки рівня економічного розвитку сільських територій.
Удосконалено автором за матеріалами 135, 154

До них відносять рівень бюджетного забезпечення громади (залежність від вищих рівнів бюджетування), величина та ефективність використання бюджету розвитку, рівень використання новітніх технологій, величина

залучених міжнародних та місцевих інвестиційних ресурсів, міжнародна діяльність місцевих органів влади.

Мета соціально-демографічної сфери полягає у створенні демографічного зростання населення, поліпшення якості життя, посилення рівня соціального захисту та соціальної безпеки в суспільстві. Індикатори соціально-демографічної сфери представляє рис. 1.7.

Демографічна ситуація	Сучасна інфраструктура
Демографічна динаміка і стан (зростання, скорочення, стагнація); Кількість сільського населення, тис. осіб; Чисельність населення на початок і кінець року, тис. осіб; Коефіцієнти народжуваності, смертності та природного приросту; Структура смертності (причин) в сільській місцевості; Щільність населення; Міграція населення - приплив населення, еміграція, відтік населення, імміграція; Аналіз статеві-вікової структури; Середня тривалість життя (років);	<i>Житлово-комунальне і транспортне господарство</i> Житлове будівництво, тис. м ² ; Введення житлової площі в сільській місцевості, м ² на людину; Частка сільського населення, чиї помешкання обладнані водопроводом, каналізацією, газом; Житлові умови, м ² /на 1 особу; Кількість телефонів на 100 домогосподарств (міських, сільських); Введення в експлуатацію сучасних систем зв'язку; Кількість користувачів мережі Internet, тис.; Наявність шляхів сполучення, км/км ² ;
Рівень життя населення	Галузі соціальної сфери
ВРП на душу населення. НД на душу населення. Реальні доходи на душу населення в цілому і за окремими соціальними групами. Реальна заробітна плата робітників і службовців. Індекс вартості життя (індекс споживчих цін) в цілому і за окремими соціальними групами. Середньомісячний рівень доходів, тис. грн. Особисті доходи населення (доходи за працю + соціальні трансферти). Остаточні доходи населення (сукупні доходи – платежі у фінансово-кредитну сферу — приріст заощаджень по внесках, державних позичках, готівка).	Кількість загальноосвітніх навчальних закладів, одиниць; Частка населених пунктів у сільській місцевості з освітніми закладами початкового і середнього рівня Кількість учнів, тис. осіб; Кількість осіб, які мають середню та вищу освіту, тис. осіб; Кількість проведених заходів для поліпшення освіти, поінформованості і виховання суспільства; Кількість закладів культури, клубів, бібліотек, музеїв тощо; Кількість пацієнтів на одного лікаря і одну медсестру в сільській місцевості;

Рис.1.7. Індикатори оцінки рівня соціально-демографічного розвитку сільських територій.

Удосконалено автором за матеріалами 135 ,154

Отже, запропонований варіант методики дослідження соціально-економічного розвитку сільських територій дає можливість визначити альтернативи використання методики оцінки організаційно-управлінської структури, економічного добробуту, розвитку соціальної сфери в суспільстві й

раціонального використання природоресурсного потенціалу та їх здатності адаптуватись до нових ринкових умов, політико-правових змін, основ децентралізації та міжнародних нововведень. Тому, зважаючи на це ми вважаємо доцільним використовувати комплексну методологію, що охоплює всі сфери життя розвитку сільських територій, які залежать від складних процесів та явищ сьогодення.

1.4 Міжнародний досвід розвитку сільських територій в умовах децентралізації влади

Термін “сільський розвиток” у найбільш розвинутих країнах ЄС отримав поширення відносно недавно. Протягом тривалого часу він використовувався в процесі реалізації політики допомоги найменш розвинутим країнам, в яких роль і питома вага сільського господарства були домінуючими як у формуванні національного доходу, так і у використанні основних ресурсів (земля, праця, капітал, природні ресурси). У Західній Європі концепція сільського розвитку знаходить своє застосування, починаючи з 1970-их років як структурна політика сільського господарства, і з того часу вона постійно еволюціонує. Тим не менше в політиці Співтовариства спільна законодавча база та єдині підходи до розробки концепції формуються лише у другій половині 1980-их років [1, 2]

На національному та регіональному рівнях ЄС паралельно існує декілька концепцій (підходів), з яких можна чітко виокремити три концепції розвитку сільських територій:

- концепція, яка ідентифікує сільський розвиток з загальною модернізацією сільського господарства і агропродовольчого комплексу. Ця концепція бере за основу розвиток сектора (галузева модель);
- концепція, яка пов’язує сільський розвиток виключно зі зменшенням відмінностей між найбільш відсталими сільськими районами та рештою секторів економіки (концепція зближення, перерозподільча модель);
- концепція, яка ідентифікує сільський розвиток з розвитком сільських

районів в цілому шляхом використання всіх ресурсів, які знаходяться на їх території (людських, фізичних, природних, ландшафтних та ін.), та інтеграції між усіма компонентами та галузями на місцевому рівні. Ця концепція використовує можливості території в найбільш ширшому її розумінні (територіальна модель). В галузевій моделі сільський розвиток опирається на розвиток сільського господарства.

При цьому сільські території розглядаються як сукупність ресурсів для сільського господарства і як резервуар для розвитку виробничих процесів у сільському господарстві. В рамках цієї моделі превалюючою функцією сільських територій є виробництво товарної сільськогосподарської продукції [28].

Поняття сільського розвитку зводиться до простору для сільськогосподарського виробництва. В рамках цього модерністського підходу не враховуються особливості місцевого розвитку, сільського розвитку, і ще в меншій мірі відмінності між окремими сільськими територіями, яким відводиться другорядна чи взагалі незначна роль в інтерпретації структурних змін сільського господарства. Згідно перерозподільчої моделі сільські райони розглядаються переважно як райони слаборозвинуті, структурно відстаючі від розвитку міських районів внаслідок несприятливих природних і соціально-економічних факторів, через що й потребують особливої уваги зі сторони державної політики. В цій моделі акцентується увага на потребах розвитку найбільш відсталих районів, які вирішуються через розробку цільової політики стосовно цих районів.

Основною метою моделі є задіяння ефекту перерозподілу як шляхом прямих компенсацій впливу несприятливих факторів, так і шляхом структурної підтримки. В цій моделі акцентується на необхідності диверсифікації виробництва в цих районах. Це передбачає розвиток, насамперед, агротуризму, сільського туризму, переробки сільськогосподарської продукції в самих господарствах тощо [62].

Такий підхід до сільського розвитку утверджується, головним чином, в

1970-ті та 1980-ті роки. Він отримує визнання в концепції “Майбутній розвиток сільського світу” (Європейська комісія, 1988). В рамках концепції сільських районів як районів слабких, які потребують постійних дотацій в силу їх несприятливих природних та соціально-економічних передумов розвитку, окремої ідентифікації набули гірські і несприятливі райони, визначення яких були введені класичною структурною політикою. Згідно Директиви соціально-структурного розвитку (№ 268 у 1975 році) виділяється три різних типи районів [25]:

- гірські райони;
- менш сприятливі райони, які знаходяться під загрозою обезлюднення і які потребують консервації сільської місцевості;

- райони, які характеризуються специфічною несприятливою ситуацією

Територіальна модель розвитку передбачає два паралельних варіанти розвитку: зосередженість на розвитку аграрного і агропромислового секторів як рушіїв розвитку сільських територій та акцентування необхідності економічної диверсифікації місцевої економіки і, відповідно, несільськогосподарських галузей як факторів розвитку місцевої економіки [102].

В цей період формат підходу до визначення поняття “сільська територія” суттєво змінюється: це вже не лише поняття простору, де сільське та лісове господарства займають переважну частку, але також і розуміння того, що це місце, яке володіє значним людським, природнім, культурним і соціальним капіталом. В цій моделі визнається вагомість місцевих інститутів (приватних та державних) як при розробці напрямів розвитку, так і в управлінні та реалізації програм розвитку.

В рамках територіальної моделі розвитку важливість місцевих інститутів доповнюється необхідністю ефективної координації між різними рівнями управління цією політикою, починаючи від політики ЄС, яка проявляється через фінансову підтримку та встановлення системи правил та орієнтирів, і далі, переходячи до національного, регіонального та місцевого рівнів. Таке поєднання сприятиме успіху політики сільського розвитку. Проблематика

багаторівневого управління стала одним з ключових моментів функціонування політики сільського розвитку [10, 19]

В країнах Європейського Союзу стійкий економічний розвиток сільських територій є пріоритетним в регіональній політиці. З 2002 року і по наш час цілі регіональної економічної політики країн Європейського Союзу були підвищені та в даний момент відображаються наступними чином:

Ціль 1 - підтримка структурної перебудови в розвитку економічно відсталих областей.

Ціль 2 - економічна підтримка територій, які мають структурні проблеми, враховуючи сільські. Ця ціль стосується 18% населення країн Європейського Союзу та складає 11,5% бюджету структурних фондів, тобто 22,5 млрд. євро та фінансується через Європейський Фонд Регіонального Розвитку.

Ціль 3 - адаптація та модернізація системи освіти та зайнятості [3, 4].

В процесі формування комплексної програми економічного розвитку сільських територій в країнах Європи також існує 3 програми союзних ініціатив, які на відміну від розглянутих цілей, що мають для областей вирівнююче значення, вирішують завдання розробки і адаптації нових методів для використання в рамках політики економічного розвитку областей Європейських країн:

INTERREG - Європейська програма міжрегіональної та транснаціональної співпраці (бюджет 4,875 млрд. євро);

AQUAL - програма боротьби з дискримінацією і нерівністю на ринку праці (бюджет 2,847 млрд. євро);

LIDER+ - підтримка спільних проектів в сільських регіонах, які ініціюють активну участь на місцевому рівні (бюджет 2,02 млрд. євро). Ціль цієї програми полягає в підтримці та орієнтації діючих осіб в сільськогосподарській місцевості на довгострокове використання потенціалу територій, а також в введенні інтегрованих, високоякісних і направлених на мультиплікацію стратегій стійкого економічного розвитку. До основних напрямків реалізації

програми LIDER+ відносяться [8]:

1. Підтримка територіально орієнтованих інтегрованих стратегій розвитку та основ залучення населення та інтеграції. При цьому пріоритетні напрямки наступні:

- підтримка локальних виробників, створення доданої вартості для місцевої продукції;
- покращення рівня якості життя на селі;
- залучення інформаційних технологій в сільські території.

2. Підтримка спільної роботи між сільськими регіонами: районна, міжрайонна та міжнародна співпраця.

3. Об'єднання всіх сільських районів [9].

Аналіз досвіду реалізованих проектів економічного розвитку сільських територій в розвинених країнах Європи дозволяє виділити основні акценти:

1. Комплексність – в проектах економічного розвитку розглядаються всі можливі види господарської діяльності, здійснення яких може підвищити дохід сільського населення. Будь-яка пропозиція по збільшенню зайнятості і доходів всебічно обґрунтована з економічної та соціальної точки зору. Рішення проблеми зайнятості та доходів пов'язано з рішенням інших регіональних проблем та економічним розвитком сільської місцевості в цілому.

2. Відкритість – при розробці проектів використовуються методи інтерактивного планування за участю з населенням, хід проекту, та досягнуті результати і проблеми всебічно обговорюються в ЗМІ, обговорюються на сільських зборах, «круглих столах», зустрічах з населенням. По закінченню цих обговорень в проект вносяться коректування.

3. Широка участь населення – в процесі розробки і реалізації проекту в максимальній мірі використовуються знання, досвід і уявлення населення про найбільш ефективні шляхи забезпечення зайнятості та збільшення доходів, враховуються особливості економічної та соціальної поведінки різних соціальних груп, забезпечується збалансованість їх інтересів.

4. Використання місцевих ресурсів – досягнення цілей проектів в країнах

Європи забезпечується перш за все за рахунок мобілізації місцевих фінансових, матеріально-технічних, трудових ресурсів, що має першочергове значення для створення стійких механізмів забезпечення зайнятості та доходів. Але це не виключає використання зовнішніх джерел ресурсного забезпечення проекту.

5. Інституціоналізація проектних рішень – здійснюється передача функцій по реалізації проекту і управління місцевим адміністраціям.

Відтак, до сучасних тенденцій розвитку сільської території в країнах Європи можна віднести [11, 12]:

1. Посилення процесу децентралізації ставить перед відповідальними людьми на регіональному і на локальному рівнях більш широкі завдання у межах комплексного розвитку. Процес децентралізації тісно пов'язаний з принципом субсидіарності.

2. Диверсифікація сільськогосподарського виробництва – розширення спектру виробленої продукції і збільшення видів представлених послуг. Зниження ризиків та ступінь уразливості сільськогосподарських підприємств надає стійкість економіки сільських областей країн Європи і являє собою важливу основу пристосування до змін зовнішніх умов.

3. Реструктуризація сільського господарства. До основних напрямків структурної перебудови аграрної економіки в Європейських країнах відносяться: удосконалення земельних відносин, покращення сільськогосподарської кон'юнктури, передача землі і ліквідного майна в руки ефективних власників та користувачів, ринкова інтеграція підприємств малого та середнього бізнесу, орієнтування та субсидування сільськогосподарських виробників на вироблення високоякісної продукції.

4. Стабілізація та розвиток соціальної сфери на селі. В системі соціального захисту пріоритетними групами населення являються пенсіонери, інваліди та діти. На базі соціальної політики в сільській місцевості пропонується розвиток таких напрямків, як підвищення зайнятості та створення додаткових джерел доходу, створення державних цільових позабюджетних фондів, підтримка соціальної та інженерної інфраструктури на селі, здійснення

програм по зменшенню відтоку найбільш активних прошарків сільського населення [13].

5. Інституційні перетворення, які впливають на розвиток сільської економічної системи. Це організації, що сприяють ефективній роботі приватних та державних структур, наприклад - центри розвитку. Створюються інституційні структури, які базуються на утворенні фінансових інструментів для підтримки малих та середніх підприємств та сільськогосподарських виробників (фонди підтримки малого та середнього бізнесу).

Враховуючи актуальність в Україні перетворень та економічного розвитку сільських територій, на нашу думку важливий є досвід Європейських країн. Особливий інтерес для аналізу являє досвід Франції, що має, як і в нашій країні сильні тенденції державного регулювання регіонального, економічного та соціального розвитку, а також формування сталого економічного розвитку сільських областей Німеччини, багато проблем, які були схожі з аналогічними економічними проблемами сільських територій України.

Французький досвід економічного розвитку сільських територій свідчить, що в останні 10-чя регіональна політика в цілому в розвитку сільських територій все більше базується на принципах субсидіарності та партиципативності

У Франції, як і в країнах Європейського Союзу, розвитком сільських територій займається цілий ряд міністерств, відомств, територіальних адміністрацій. Кожному з даних державних суб'єктів управління надані обов'язки по сприянню економічного розвитку сільських територій. Це обумовлено багатогранністю та складністю проблем економічного розвитку сільських територій, які потребують скоординованої міжгалузевої політики [14].

Важливим аспектом розвитку підприємницької діяльності на сільських територіях в країнах Європи являється недержавна підтримка. Недержавна підтримка підприємницької діяльності здійснюється: асоціаціями, союзами, профспілками, об'єднаннями підприємців. Торгові і торгово-промислові палати

в Європі найбільш всесторонньо та ефективно представляють корпоративні інтереси підприємців. В склад торгово-промислових палат входять на правах колективних членів різні асоціації, федерації і союзи. Так, в торгово-промисловій палаті Франції створені спеціальні відділи, які займаються консультуванням підприємців початківців по їх проектах, при відповідності проекту, пред'явленим вимогам, його автор отримує паспорт програми «підприємництво в Франції», яке дає право на безкоштовну експертизу і підтримку при оформленні документів для отримання банківської гарантії.

На сьогодні на порядку денному в ЄС стоять питання зміни клімату, ефективного використання ресурсів і територіального балансу. Всі ці питання і не лише ці повинні вирішуватись в рамках політики сільського розвитку, так званого 2-го блоку САП. Охоплюючи 20% бюджету САП, заходи сільського розвитку поєднуються із заходами 1-ого блоку (прямі платежі та ринкові інструменти) зорієнтовані на підтримку сталого розвитку сільського господарства і сільських територій на всій території ЄС [23].

ЄС перебуває на етапі пошуку найбільш ефективних та далекоглядних шляхів виходу з кризи, орієнтуючись на побудову більш конкурентоспроможної економіки з високим рівнем зайнятості. Пріоритетами розвитку ЄС згідно “Стратегії 2020” є зростання розумне (збільшення інвестицій в освіту, дослідження та інновації), стале (побудова низько-вуглецевої економіки) та всеохоплююче (основний акцент на створенні робочих місць і скороченні бідності) [12, 15, 17].

З метою забезпечення реалізації стратегії “Європа-2020” була створена сильна та ефективна система економічного управління для координації політичних кроків на загальноєвропейському та національному рівнях. Ця стратегія зосереджена на досягненні п’яти амбітних цілей в галузі зайнятості, інновацій, освіти, скорочення масштабів бідності і клімату/енергії. Ними стали[8]:

1. Зайнятість: охоплення зайнятістю 75% населення у віці 20-64 років.
2. Науково-дослідні роботи: виділятиметься вклад від робіт має бути не

менше 3% від ВВП ЄС.

3. Зміна клімату / енергія: зниження викидів парникових газів на 20% (або навіть 30%, якщо є необхідні умови) в порівнянні з 1990 роком; досягнення частки енергії з відновлюваних джерел в структурі енергетичного балансу 20%; підвищення рівня енергоефективності на 20%.

4. Освіта: максимальне охоплення шкільною освітою, скорочення відсіву протягом навчального року нижче 10%; забезпечення освітою третього рівня принаймні 40% осіб у віці 30-34-років.

5. Бідність / соціальна ізоляція: зменшення кількості осіб, які перебувають у зоні ризику чи на межі бідності і соціальної ізоляції, щонайменше на 20 млн. осіб.

Напрями розвитку політики сільського розвитку в контексті Стратегії “Європа 2020” представлена на рис. 1.3. На сьогоднішній день понад 77% території ЄС класифікується як сільські (47% землі сільськогосподарського призначення, а 30% – ліси). Ця різноманітність посилилась з появою нових країн-членів з Центральної та Східної Європи [22, 18] .

Згідно із проведеними розрахунками, потреба фермерських господарств у технічних засобах і обладнанні сягає близько 443 тис. грн на одне господарство, або 600 тис. грн на 100 га, що більш, ніж ушестеро перевищує сучасний рівень забезпеченості ними.

Забезпечити цю потребу за власні кошти та позики фермери не зможуть, що без належної державної підтримки вже у середньостроковій перспективі може призвести до припинення діяльності багатьох господарств. Досвід країн ЄС свідчить, що там фермерським господарствам надається підтримка у значно суттєвіших розмірах.

Наприклад, площа сільськогосподарських угідь середнього фермерського господарства США у 2009 році становила близько 95 га, що відповідає площі середнього сучасного фермерського господарства України.

Розміри прямої державної підтримки фермерських господарств США на той час сягали більше \$21 млрд, або майже \$10 тис. на господарство у рік, а в

перерахунку на українську грошову одиницю по сучасному курсу валют - понад 80 тис. грн, що майже на 500 грн/га перевищує сучасний аналогічний показник в Україні. Якщо цей перерахунок зробити по курсу валют 2009 року, то різниця в обсягах державної підтримки становитиме сотню разів [16].

Згідно зі Стратегією розвитку сільських територій Республіки Польща до 2013 року на державну інвестиційну підтримку фермерських господарств цієї країни за рахунок коштів бюджету ЄС та відповідної державної програми Польщі передбачено виділити понад €72 млрд (табл. 1.2).

У перерахунку на українську грошову одиницю розмір щорічної прямої та непрямой державної підтримки з розрахунку на один га сільськогосподарських угідь становить майже 3 тис. грн, що у 19 разів більше, ніж в Україні.

Таблиця 1.2

План розвитку сільських районів республіки Польща на 2007-2013 рр

№	Програма розвитку	Розмір фінансування, млн. євро	%
1	Регіональні програми розвитку	15985,5	22,19
2	Розвиток східного регіону Польщі	2161,0	3,1
3	Розвиток співпраці між територіями Європейської співдружності	21275,2	0,8
4	Розвиток сільської інфраструктури і навколишнього середовища	8125,9	29,5
5	Вкладення в людський капітал	7004,9	11,3
6	Підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств	216,7	9,7
7	Інформаційно-консультаційна допомога сільськогосподарським товаровиробникам	11839,0	0,3
8	Розвиток сільських територій	660,7	16,4
9	Розвиток рибальства	4187,2	0,9
10	Резервні фонди	72032,7	5,8
Всього			100,0

Опрацьовано автором за матеріалами [22].

При цьому фінансування сільськогосподарських товаровиробників Польщі здійснюється шляхом спільної участі цих господарюючих суб'єктів в інвестиційних проектах. Так, отримання державної інвестиційної підтримки за

програмами, наведеними у таблиці 1.2, можливе за наявності у сільськогосподарського товаровиробника не менше 20% необхідних інвестиційних ресурсів для реалізації проекту, решта потреби забезпечується за рахунок державного бюджету республіки Польщі та ЄС, а також інших інвесторів, як державних, так й іноземних [136].

САП ЄС спрямована на підтримку сільського господарства, яке забезпечує продовольчу безпеку (в контексті зміни клімату) та сприяє збалансованому розвитку всієї Європи в сільській місцевості, в тому числі тих, де умови виробництва є важкими. Ведення сільського господарства орієнтоване на багатофункціональність: задоволення потреб громадян у продовольстві (наявність, ціна, різноманітність, якість та безпека), охорону навколишнього середовища та забезпечення фермерів гідними умовами життя. У той же час, політика сільського розвитку повинна забезпечити охорону та збереження сільських громад та ландшафтів як цінної спадщини Європи [27].

На цей час країни ЄС встановлюють свої власні пріоритети для розвитку сільських територій, проте зобов'язані витратити принаймні 10% свого бюджету на забезпечення конкурентоспроможності їх сільського і лісового господарств, принаймні, 25% на покращення стану навколишнього середовища та сільської місцевості та не менше 10% на диверсифікацію сільської економіки. Кошти можуть бути використані як для сільськогосподарської так і для несільськогосподарської діяльності, таких як: покращення якості доріг, допомога малому бізнесу, підтримка харчової промисловості, розвиток сфери послуг по догляду за дітьми, щоб матері, які проживають у сільській місцевості, могли швидше повернутися до роботи.

Кожна країна розробляє свої національні стратегії розвитку сільських районів, проте конкретні програми можуть бути розроблені і реалізовані на регіональному рівні. Регіональна політика ЄС спрямована на надання допомоги найбільш біднішим регіонам в ЄС, в той час як програми розвитку сільських районів поширюються на всі сільські території у всіх країнах ЄС.

На сьогодні політика розвитку сільських районів спрямована не лише на

допомогу фермерам, але й іншим людям, які задіяні у сільській економіці, таким як власники лісів, сільськогосподарські робітники, малий бізнес, місцеві громадські організації і т.д.

Кожна програма розвитку сільських районів повинна включати заходи по захисту та покращенню природних ресурсів та ландшафтів в сільській місцевості ЄС. Кошти на сільський розвиток надаються в обмін і в якості компенсації за заходи, спрямовані на збереження сільської місцевості ЄС, що допомагає боротися із змінами клімату: збереженням якості води, сталим управлінням земельними ресурсами, посадкою дерев для запобігання ерозії і повеней [24, 26].

На основі оцінки поточних засад політики та аналізу майбутніх викликів та потреб розроблено три сценарії сільського розвитку [13]: сценарій коректування, який реалізується в рамках поточної політики при вирішенні найбільш важливих недоліків, таких як розподіл прямих платежів; інтеграційний сценарій, який тягне за собою серйозні зміни в політиці у вигляді підвищеної адресності та “озеленення” прямих виплат і посиленої стратегічної орієнтації на політику сільського розвитку в кращій координації з рештою політиками ЄС, а також розширення правової бази для більш широкого застосування виробничої кооперації; сценарій переорієнтування, який зорієнтовує політику виключно на навколишнє середовище з прогресивною поступовою відмовою від прямих платежів за умови, що виробничі потужності зможуть бути забезпечені без підтримки та соціально-економічні потреби сільських територій можуть вирішуватись в рамках інших політик. На фоні економічної кризи і тиску на державні фінанси, у відповідь на які ЄС відповіли розробками “Стратегії 2020” та фінансовими показниками на період 2014-2020 роки, всі три сценарії надають різної ваги кожній з трьох цілей політики майбутньої САП, яка зорієнтована на забезпечення більш конкурентоспроможного та сталого сільського господарства на сільських територіях (рис. 1.8).

З метою кращого узгодження зі стратегією, зокрема, з точки зору

ефективності використання ресурсів, природнім стане підвищення продуктивності сільського господарства шляхом проведення досліджень, передачі знань і сприяння співробітництву та інновацій (зокрема, завдяки діяльності Партнерства Європейських Інновацій (EIP) “Продуктивність у сільському господарстві та його сталий розвиток” [10, 29].

EIP створене Європейською комісією 29 лютого 2012 року. Передумовами введення цієї ініціативи стали проблеми формування продовольчої безпеки (згідно існуючих прогнозів попит на продовольчу продукцію до 2050 року зросте на 70%), сповільнення зростання продуктивності праці у аграрному секторі та незадовільний агроекологічний стан галузі.

Рис. 1.8 Сільський розвиток в контексті Стратегії “Європа 2020”

Удосконалено автором за матеріалами [33].

Падіння інвестицій у дослідницькій сфері аграрного сектору, зростання

навантаження на середовище та природні ресурси (близько 45% європейських ґрунтів стикаються з проблемами якості, 40% сільськогосподарських земель є вразливими до забруднення нітратами, популяція птахів зменшилась на 20-25% за останні 20 років).

Тому ключовим викликом для сільського господарства Європи у майбутньому буде не лише зростання обсягу виробництва, але і його розвиток на засадах сталого розвитку.

На думку Європейської Комісії ці виклики не можуть бути розв'язані без потужного поштовху до активного впровадження наукових досліджень та інновацій, в результаті чого між вченими, фермерами й іншими гравцями налагоджується тісна співпраця, що дозволяє прискорити швидкість передачі технологій від науки у сільськогосподарське виробництво, а також забезпечити більш систематизований зворотний зв'язок практичних потреб від сільського господарства до науки.

Діяльність Партнерства скеровуватиметься в напрямі налагодження взаємодії між сільським господарством, біо-економікою, наукою та іншими інституціями ЄС на національному та регіональному рівнях.

Функціонування такої інституції також слугуватиме каталізатором зростання ефективності інновацій, які підтримуються як політикою сільського розвитку, так і на національному рівні, що стосується досліджень та інновацій. Основними завданнями Партнерства стануть сприяння продуктивності та ефективності у аграрному секторі та забезпечення сталого розвитку сільського господарства. Діяльність Партнерства включено до другого блоку заходів САП.

Головним органом розвитку сільських територій є Європейська мережа сільського розвитку (рис. 1.9), яка була створена Європейською комісією (Генеральним директором з питань сільського господарства і сільського розвитку) в 2008 році, щоб допомогти державам-членам ефективно виконувати свої програми розвитку сільських територій [30].

Європейська мережа сільського розвитку служить платформою для обміну досвідом та ідеями стосовно реалізації політики розвитку сільських

територій та шляхів її вдосконалення.

Його основними учасниками є: Національні сільські мережі (NRNs), владні структури країн-членів, місцеві ініціативні групи програми ЛІДЕР і організації сільського розвитку ЄС.

Загальновизнаним є той факт, що процес децентралізації влади майже в усіх Європейських країнах супроводжувався територіальною реформою, яка зводилася до укрупнення територіальних одиниць. Цей досвід в найближчий час буде впроваджено і в Україні у вигляді адміністративно-територіальної реформи.

Рис. 1.9 Структура Європейської мережі сільського розвитку [33].

Проте, треба зазначити, що досвід укрупнення муніципальних одиниць має як позитивні, так і негативні наслідки.

По-перше, не можна до всього масиву поселень застосовувати єдиний кількісний критерій (наприклад, наперед визначену кількість населення).

По-друге, якщо ініціатива злиття муніципалітетів у нову адміністративну одиницю здійснювалася згори, командно-адміністративним шляхом (як у Франції), то реформа, як правило, виявлялася невдалою і не давала очікуваного

результату. Успіх досягався за умови добровільного об'єднання суб'єктів місцевої влади (навіть якщо ініціатива все ж таки належала державі), використання досвіду муніципальної кооперації, моніторингу суспільної думки, з метою виявлення уподобань та історичних, культурних, господарських зв'язків населення [38].

Для подолання проблеми фінансового забезпечення і здійснення функцій органів самоврядування застосовується два підходи:

- 1) Співробітництво комун для вирішення певних спільних проблем.
- 2) Злиття кількох дрібних комун в одну більш потужну і фінансово спроможну для вирішення питань функціонування всіх служб місцевого самоврядування.

В основу визначення критеріїв укрупнення базових адміністративно-територіальних одиниць покладаються:

- територія і чисельність населення;
- функції (завдання, компетенція), що виконуються органами влади різного територіального рівня;
- ступінь політичної та фінансової автономії територіальних органів;
- механізм надання публічних послуг (через державні або муніципальні служби або із залученням приватного сектора).

Метою адміністративно-територіальних реформ повинно бути підвищення ефективності надання послуг населенню та наближення влади до людей.

Реформи мають здійснюватися комплексно на основі науково обґрунтованих, достовірних програм з урахуванням зарубіжного досвіду, власних помилок минулих років, особливостей та потенціалу областей. Більш ефективними адміністративно-територіальними реформами є ті, які ініціювалися безпосередньо громадами, а не нав'язувалися “згори”. Та навіть якщо має місце державна ініціатива, перетворенням мають передувати широке обговорення та врахування суспільної думки. Більш доцільним є добровільне об'єднання територіальних громад. Держава при цьому може його

стимулювати, надаючи певні преференції [143].

Нами визначено, що на ранньому етапі функціонування САП Європейського Союзу основною метою угруповання було швидке нарощування виробництва аграрних товарів. Це призвело до кризи надвиробництва й подальшого корегування механізмів та інструментів підтримки фермерів, які були зумовлені необхідністю зменшення надлишків аграрних товарів, стабілізації бюджетних видатків, вирівнювання доходів сільськогосподарських виробників та залагодження міжнародних суперечок з торговельними партнерами.

Виявлено, що на сучасному етапі реформування САП відбувається становлення багатофункціональної моделі сільського господарства, що характеризується посиленням його ринкової орієнтації, підвищенням безпечності споживання сільськогосподарських продуктів, стимулюванням розвитку сільської місцевості та збереженням довкілля.

Розкриваючи особливості сучасного стану сільськогосподарського виробництва в ЄС виявлено, що йому притаманна значна диференціація галузевої структури, що зумовлено нерівномірністю розміщення аграрних угідь, різним рівнем концентрації виробництва, значним варіюванням продуктивності праці, різною часткою аграрного сектору у структурі ВВП та зайнятості, істотним варіюванням частки видатків населення на продукти харчування та різною динамікою зростання цін на аграрні товари серед країн-членів.

Треба відмітити, що механізми та інструменти сучасної системи регулювання САП у схемі, що представляє собою два взаємопов'язані стовпи, перший з яких передбачає організацію спільних ринків та пряму підтримку фермерів, натомість другий уособлює в собі розвиток сільської місцевості. Разом вони об'єднані дією принципів модуляції та перехресної відповідності і підпадають під так звану наднаціональну фінансову дисципліну, яка забезпечується функціонуванням двох європейських фондів - Європейського фонду гарантій сільськогосподарському виробництву та Європейського фонду

розвитку сільської місцевості, які забезпечують надходження коштів щодо реалізації спільної аграрної політики ЄС упродовж 2007-2013 рр. (рис. 1.10).

У роботі доведено, що такі офіційно задекларовані цілі САП ЄС, як підвищення продуктивності аграрного сектору шляхом сприяння технічному прогресу та захист європейських аграрних виробників від зовнішньої конкуренції, є вже неактуальними, адже суперечать багатофункціональній моделі сільського господарства та йдуть врозріз з метою союзу - створити конкурентоспроможне, диверсифіковане та екологічно безпечне аграрне виробництво [45].

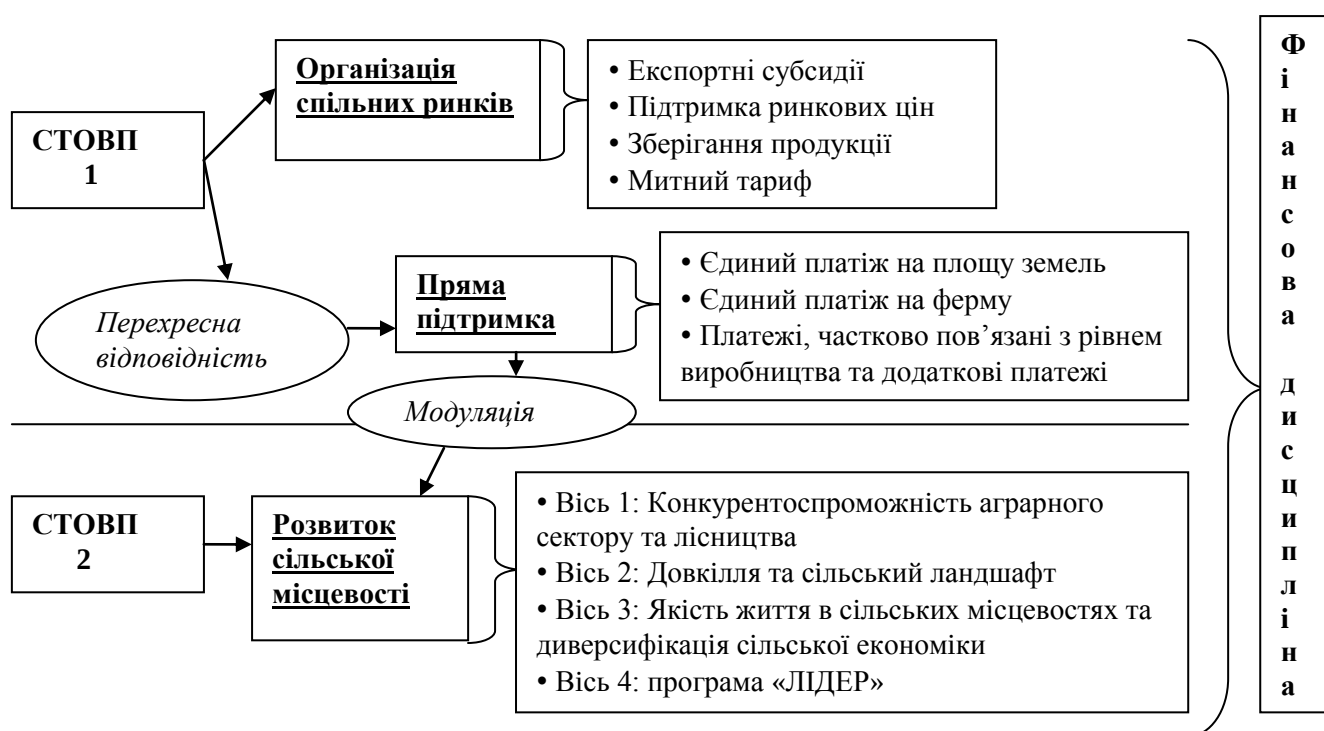

Рис. 1.10 Сучасна система регулювання САП в ЄС

Структуровано автором за матеріалами [57]

Для України характерними є надмірна розораність та низька лісистість ґрунтового покриву, що потребує посилення екологічної складової розвитку сільського господарства, з огляду на багаторічний досвід ЄС. При цьому сільськогосподарський потенціал країни використовується не повною мірою, що зумовлено недостатнім платоспроможним попитом населення, сильною ринковою владою посередників та акумуляцією ними значних прибутків,

диспаритетом цін на матеріально-технічні ресурси та аграрну продукцію, а також неврегульованістю земельних відносин.

Тому дані особливості сільськогосподарського сектору України перешкоджають її інтеграції з ЄС, а відтак доцільним є розглянути алгоритм зближення аграрної моделі України з європейською (рис. 1.11).

На першому етапі реалізації алгоритму мають бути ідентифіковані всі основні компоненти сучасної багатофункціональної моделі ЄС з детальною їх характеристикою, на основі чого на другому етапі буде виявлено блоки невідповідності системного зближення України з ЄС в сільськогосподарському секторі, натомість, на третьому етапі має бути запущено основні механізми та інструменти гармонізації української аграрної моделі з європейською.

Рис. 1.11 Алгоритм зближення аграрних моделей України та ЄС

Структуровано автором за матеріалами [57]

Комплексний підхід щодо наближення сільського господарства України до багатофункціональної європейської моделі надасть змогу ефективно використовувати вітчизняний аграрний потенціал, усунути диспропорційність розвитку галузей тваринництва та рослинництва, стимулювати розвиток органічного сільського господарства, забезпечити високу додану вартість та конкурентоспроможність українського експорту, гарантувати продовольчу безпеку держави.

Регулювання сільського господарства в ЄС здійснюється через механізми та інструменти спільної аграрної політики, яка у цьому угрупованні носить наднаціональний характер. Сучасна система підтримки сільського господарства в Україні не відповідає європейській, що значною мірою перешкоджає інтеграції з ЄС.

Висновки до розділу 1

1. Стабільність розвитку України значною мірою залежить від розвитку сільських територій та її складових компонентів. Сьогодні сільські територіальні громади переживають складне соціально-економічне становище через впровадження принципово нових механізмів місцевого самоврядування, адміністративної реформи та процесу децентралізації. У таких умовах необхідні нові підходи до вирішення проблем життєдіяльності сучасного села, розвитку малого та середнього бізнесу, кооперативного руху.

2. Вважаємо, що незважаючи на те, що поняття “сільські території” часто використовується в новітній науковій літературі, досліджується багатьма вченими, та у її визначенні поки що відсутній єдиний підхід. Склалася невідповідність між управлінською практикою та ступенем науково-прикладної вивченості понятійного апарату. Визначення сільських територій як складної системи, яка не ідентифікується виключно з сільським господарством як галуззю виробництва чи селом як типом поселення, свідчить про недоцільність обмеження наукового аналізу їх сутності галузевим підходом.

3. Проведений аналіз наукових досліджень дозволяє дійти висновку, що на думку більшості вчених сільські території поділяють на два основних функціональних типи: багатофункціональні (агропромислового профілю); монофункціональні (аграрного та іншого профілю): села аграрного типу; села виробничих підрозділів і центри великих спеціалізованих господарств. Сучасні нормативно-правові документи базуються на таких підходах як галузєво-територіальний, функціональний і проблемний, тобто функціонування і розвиток сільських територій розглядають як просторову базу для сільськогосподарського виробництва і розвитку агропромислового комплексу.

4. Соціальний розвиток села як складова частина соціальної політики держави, сприяє поліпшенню якості життя селян, посиленню їх соціальної захищеності і виступає необхідною умовою розвитку підприємницької діяльності в сільській місцевості. Світовий та вітчизняний досвід засвідчують, що розвиток соціальної сфери села є одним із основних чинників стабілізації соціально-економічних відносин, створення умов для сталого економічного зростання.

5. Визначено, що основними стримуючими факторами економічного зростання сільських територій сільськогосподарського підприємництва (в тому числі кооперативи) є соціально-політична атмосфера в країні, постійні зміни в законодавчо нормативних документах, цінова нестабільність сировину, допоміжні матеріали та готову продукцію, низький рівень кадрового забезпечення, ресурсні та екологічні обмеження, недостатня обізнаність сільського населення та підприємців, фактична відсутність або неефективність роботи дорадчих служб, державне втручання у справи приватного бізнесу, несприятливі погодні умови (насамперед для сільськогосподарського виробництва).

6. Підтверджено, що міжнародний досвід розвитку сільських територій відіграє сьогодні важливу роль в становленні політики децентралізації та реформування сільського розвитку в Україні. В роботі автором враховано основні аспекти, а саме те, що на цей час країни ЄС встановлюють свої власні пріоритети для розвитку сільських територій. Також кожна країна розробляє

свої національні стратегії розвитку сільських районів, проте конкретні програми можуть бути розроблені і реалізовані на регіональному рівні. На сьогодні політика розвитку сільських районів спрямована не лише на допомогу фермерам, але й іншим людям, які задіяні у сільській економіці, таким як власники лісів, сільськогосподарські робітники, малий бізнес, місцеві громадські організації і т.д.

7. Визначено економічний зміст та розкрито сутність поняття «сільські територіальні утворення» під яким слід розуміти елемент національної економіки з належними йому економічними ресурсами, формами організацій виробництва та створеним продуктом, в структурі якого переважає продукція сільського господарства, що формується на засадах самоуправління та відносної економічної автономії.

РОЗДІЛ 2

ОЦІНКА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ (на прикладі Вінницької області)

2.1 Стан та тенденції соціально-демографічного розвитку сільських громад

Щороку з мапи України зникає кілька десятків сіл, а чисельність сільського населення скорочується високими темпами, при чому для українського села характерне явище «старіння», адже молоді мешканці сільської місцевості часто залишають свої домівки в пошуках кращої долі у містах. Загалом за роки незалежності за даними Державної служби статистики Україна втратила 475 сіл, а нових було створено 71. Причинами зникнення сіл та зменшення чисельності сільського населення є демографічна криза, урбанізація та старіння нації.

Перспективні сільські мешканці переїжджають у села через безперспективність сільської глибинки - відсутність роботи, розвалена соціальна інфраструктура (не працюючі лікарні, школи, клуби), не дають змоги створити належні умови для організації життя на селі для молоді.

За результатами дослідження Департаменту економічних та соціальних справ ООН, починаючи з 70 років минулого століття сільське населення в Україні зменшилося на 13,3 %, в результаті чого 69% населення України мешкають нині в містах, селяни ж складають 31%. Для подальшого вивчення даного процесу розглянемо наступну таблицю, яка відображає зміну чисельності сіл за регіонами протягом 1991-2015 років [116].

Загальне число сіл в Україні скоротилося з 1991 року на 404 одиниці з 28844 до 28441. Лідерами за кількістю зниклих сіл є Київська область – 79, Харківська область – 62 та Полтавська область – 52, у 19 регіонах зафіксовано зменшення кількості сільських поселень, а у 6 – збільшення. Лідерами серед збільшення кількості сільських поселень стали Тернопільська, Закарпатська та

Волинська області з показниками у 35, 16 та 9 новостворених сільських поселень відповідно (таблиця 2.1) [50].

Таблиця. 2.1

Чисельність сільських населених пунктів

Назва території	Кількість сіл у 1991 році	Кількість сіл станом 01.01.2015 року	Приріст (зменшення) числа сіл	Приріст (зменшення), %
Автономна Республіка Крим	963	948	-15	-1.56
Вінницька область	1463	1461	-2	-0.14
Волинська область	1045	1054	9	0.86
Дніпропетровська область	1449	1435	-14	-0.97
Донецька область	1120	1118	-2	-0.18
Житомирська область	1655	579	-42	-2.54
Закарпатська область	563	915	16	2.84
Запорізька область	929	810	-14	-1.51
Івано-Франківська область	760	765	5	0.66
Київська область	1205	1126	-79	-6.56
Кіровоградська область	1019	995	-24	-2.36
Луганська область	796	781	-15	-1.88
Львівська область	1871	1850	-21	-1.12
Миколаївська область	917	894	-23	-2.51
Одеська область	1139	1125	-14	-1.23
Полтавська область	1862	1810	-52	-2.79
Рівненська область	1002	1000	-2	-0.20
Сумська область	1501	1466	-35	-2.33
Тернопільська область	988	1023	35	3.54
Харківська область	1741	1679	-62	-3.56
Херсонська область	675	658	-17	-2.52
Хмельницька область	1416	1414	-2	-0.14
Черкаська область	821	824	3	0.37
Чернівецька область	398	398	0	0.00
Чернігівська область	1520	1481	-39	-2.57
м.Київ	0	0	0	0.00
м.Севастополь	26	29	3	11.54

Джерело: Державна служба статистики України [50].

Зазначимо, що процес зникнення сіл супроводжується не тільки фізичним вимиранням їхніх мешканців чи зміною місця проживання, а й укрупненням

сільських населених пунктів, здебільшого поглинання селами сільських поселень, які розташовані поблизу міст, наприклад шляхом об'єднання з іншими населеними пунктами або включення їх у межі міст і селищ міського типу найбільше сіл зникло на Львівщині – 47, та на Харківщині – 33 села.

Що стосується відносних показників зменшення числа сіл, то лідером за даним критерієм є також Київська, Харківська та Полтавська області, з показниками (-6,56%), (-3,56%) та (-2,79%) відповідно, в Тернопільській області, відносний приріст числа сільських поселень в порівнянні з 1991 роком склав +3,54% (табл. 2.2).

Таблиця. 2.2

Зміна чисельності мешканців в сільській місцевості в Україні в 2005-2015 рр., у тис. чол за регіонами

Регіон	Роки									Відношення 2015 у % до 2007
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	
Україна	15272	15052	14853	14685	14541	14427	14328	14253	14174	91,59%
АР Крим	740,3	735,2	731,7	730,0	729,2	729,3	729,5	730,8	732,0	98,06%
Вінницька	907,0	889,7	872,2	857,9	846,3	835,3	826,2	818,4	811,0	87,96%
Волинська	518,6	513,2	509,1	505,8	503,2	501,0	499,9	499,5	498,5	95,39%
Дніпропетровська	582,7	573,1	566,1	561,4	557,5	553,7	550,8	548,1	544,6	92,12%
Донецька	454,8	446,8	439,5	433,7	427,7	423,4	419,6	415,8	411,3	88,95%
Житомирська	585,1	574,9	565,3	557,2	549,3	543,0	537,2	532,8	528,2	88,74%
Закарпатська	786,0	783,7	782,4	781,2	781,4	782,3	783,7	785,5	788,0	100,04%
Запорізька	449,5	442,2	435,3	428,9	423,6	419,6	415,7	412,4	409,5	89,39%
Івано-Франківська	803,0	797,6	793,2	788,9	785,9	784,0	782,3	782,4	782,2	96,85%
Київська	728,8	714	699,6	687,1	677,0	669,0	663,8	660,4	657,3	88,54%
Кіровоградська	424,7	415,6	408,3	401,2	394,7	389,5	384,1	379,5	374,7	86,44%
Луганська	334,9	328,0	321,9	316,4	311,8	308,2	304,5	301,1	297,5	87,01%
Львівська	1038,2	1027,6	1018,9	1010,9	1005,1	1001,3	997,9	996,1	994,6	94,93%
Миколаївська	407,6	401,3	395,9	390,4	386,6	384,5	382,2	380,1	377,4	91,05%
Одеська	821,1	814,5	809,6	803,8	799,0	795,4	793,7	793,3	793,0	95,78%
Полтавська	637,0	624,3	613,3	603,3	594,4	586,2	578,7	572,3	566,1	87,19%
Рівненська	614,4	610,0	606,9	604,0	602,2	601,5	601,5	502,0	603,8	97,73%
Сумська	428,7	417,6	407,2	398,9	390,9	384,0	378,0	373,1	367,5	83,83%
Тернопільська	641,1	635,2	629,4	623,8	618,7	613,6	609,0	605,5	602,1	93,35%
Харківська	596,9	586,2	576,0	567,6	560,3	554,5	549,5	544,9	539,5	88,91%
Херсонська	451,1	445,0	434,8	430,7	426,8	424,7	422,6	420,9	418,7	91,68%
Хмельницька	663,8	650,1	637,8	627,4	616,5	606,9	598,6	592,0	585,0	86,46%
Черкаська	616,5	604,4	594,0	584,6	576,8	570,5	564,1	558,9	553,6	88,10%
Чернівецька	538,9	535,2	532,1	529,0	526,5	525,0	523,0	522,2	521,5	96,24%
Чернігівська	478,7	464,1	450,1	437,4	426,6	416,9	408,0	401,1	393,1	79,88%
м.Севастополь	22,1	22,4	22,7	23,0	23,1	23,3	23,5	23,6	23,7	108,72%

Джерело: Державна служба статистики України [50].

Критерієм для оцінки перспектив українського села за демографічними показниками є не тільки динаміка чисельності сільських населених пунктів, а й зміни кількості населення що в них проживає, для більш повної оцінки, розглянемо наступну таблицю, яка відображає природний та механічний рух населення протягом з 2007 року по даний час [116].

З вищенаведеної таблиці добре видно, що в усіх областях окрім Закарпатської та м.Севастополь з 2007 по 2015 рік відбулося зменшення чисельності сільського населення.

Загальний показник по Україні становить 1 млн. 302 тис. чол., відносний показник 91,59% станом на 2015 рік до 2007 року, тобто чисельність населення за розрахунковий період зменшилася на 8,41%. Лідером за темпами зменшення чисельності сільського населення в Україні є Чернігівська область з показником 99 тис.чол.

Населення, що мешкає в сільській місцевості даної території за 8 років зменшилося більш ніж на 20%, і становить на початок 2015 року 79,88% по відношенню до 2007 року. Виходячи з стрімких темпів скорочення сільського населення та чисельності сільських населених пунктів, зрозумілим є те, що без дієвої довгострокової державної програми підтримки села, регресія за розглянутими критеріями лише поглиблюватиметься.

На наш погляд, загальну деградацію села можливо змінити лише за допомогою підтримки аграрного сектору, а особливо ОСГ, механізації сільського господарства, а основне створення закритого виробничого циклу виробництва харчових продуктів, тобто уникнення зайвих посередницьких схем при русі харчової сировини від особистих селянських господарств до об'єктів переробки [123].

Станом на 2015 рік, в Україні налічувалося 20 962 744 чоловіків (46,2%) та 24 409 948 жінок (53,8%). Серед міського населення чоловіки становлять 45,8%, жінки 54,2%, серед сільського населення — 47,0% та 53,0% відповідно (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Статевий склад серед основних вікових груп

вік	чоловіки		Жінки	
0-14	3.405.479	51,4%	3.215.119	48,6%
15-64	15.277.112	48,0%	16.569.664	52,0%
>65	2.280.153	33,0%	4.625.165	67,0%
всього	20.962.744	46,2%	24.409.948	53,8%

Джерело: Державна служба статистики України [50].

У 2015 році природне скорочення чисельності населення в Україні становило 158,7 тис. осіб, або –3,5 на 1000. Міське населення внаслідок перевищення смертності над народжуваністю скоротилося на 82,3 тис. осіб (-2,6 на 1000), сільське — на 76,4 тис. осіб (-5,4 на 1000).

Органи державного управління здійснюють певну політику стабілізації демографічних процесів, які відображаються в державних програмах (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Обласні програми стабілізації демографічних процесів в Вінницькій області

<i>Назва державної цільової програми</i>	<i>Мета</i>
Обласна програма забезпечення молоді житлом на 2013-2017 рр.	створення належних умов для забезпечення молодих сімей та одиноких молодих громадян житлом у Вінницькій області.
Обласна програма «Майбутнє Вінниччини в збереженні здоров'я громадян» на 2016-2020 роки	зниження захворюваності, інвалідності і смертності населення, підвищення якості та ефективності надання медичної допомоги, забезпечення соціальної справедливості і захисту прав громадян на охорону здоров'я, профілактика захворювань.

Розроблено автором.

Але управління демографічним розвитком потребує глибшої демографічної політики, яка має ґрунтуватися на виявленні, з одного боку, аналізу внутрішніх причин (усунення слабких місць з одночасним посиленням його сильних сторін), а з іншого, зовнішніх чинників (повною мірою

скористатися сприятливими можливостями, які можуть виникнути внаслідок дії зовнішніх сил, загроз) (рис. 2.1).

<i>Сильні</i> Природно-ресурсний потенціал; збільшення багатодітних сімей; високий рівень газифікації сіл; велика площа для житлових умов; збереження та відновлення історико-культурної спадщини; наявність вільних територій (земельних ділянок) для малого та середнього бізнесу; гнучка інвестиційна політика місцевих органів влади, наявність туристично-рекреаційних комплексів для відпочинку міських жителів; виробництво екологічно чистої продукції.	<i>Слабкі</i> велика частка людей похилого віку; невідповідне медичне обслуговування; поганий технічний стан автодоріг; низький рівень життя; безробіття населення; нерозвинений ряд сегментів ринку (надання житлово-комунальних та побутових послуг); неспроможність сільської ради вирішувати проблеми на базовому рівні; недостатній рівень розвитку місцевих інституцій для цілеспрямованого залучення та супроводу інвестиційних проектів щодо благоустрою сільських населених пунктів
<i>Можливості</i> Розвиток агропромислового сектора економіки та забезпечення багатофункціональності сільського господарства в усіх сільських поселеннях; залучення інвестиційних ресурсів; розширення ринків збуту в тому числі світових для сільськогосподарської продукції; розвиток громадських організацій щодо вирішення питань стосовно соціально-економічного розвитку сільських територіальних громад,	<i>Загрози</i> пасивність селян (зневіра у перспективне майбутнє); збільшення інфляційних процесів; екологічна небезпека, міграційний відтік активного населення - переважно молодого покоління;

Рис. 2.1 Аналітичний огляд впливу факторів на демографічні процеси у вигляді SWOT – аналізу сільської місцевості.

Розроблено автором.

Територія Вінницької області становить 26,5 тис. кв. км., або 4,4% загальної площі території України. За адміністративно-територіальним розподілом входить: 27 районів, 6 міст обласного підпорядкування, 3 райони у селі, 12 міст районного підпорядкування, 29 - селищ міського типу, 30 - районних рад, 18 - міських рад, 28 – селищних рад, 661 – сільська рада, 1466 - сільських населених пунктів.

Область має одну з найбільш розгалужених мереж сільських і селищних рад в Україні, тут більше половини населення території живе саме у сільській

місцевості. Щільність населення Вінницької області в цілому складає 64 особи на 1 км², що є незначним порівняно з іншими регіонами.

Чисельність наявного населення області станом на 1 січня 2015 року становила 1610,6 тис. осіб, що на 40,0 тис. осіб менше, ніж у 2009 році (1650,6 тис. осіб). У міських поселеннях проживало 814,8 тис. осіб або 50,6% від загальної чисельності населення області, в сільській місцевості – 795,8 тис. осіб або 49,4% (у 2009 році міське населення складало 814,2 тис. осіб або 49,3%, сільське – 836,4 тис. осіб або 50,7%).

Протягом багатьох років область була однією із шести областей України, де питома вага сільського населення переважала міську, з 2015 року спостерігається збільшення міського населення та перевага його над сільським. Це відбулось як за рахунок урбанізації населення, так і за рахунок збільшення кількості народжених та зменшення кількості померлих у селах.

Кількість економічно активного населення Вінницької області віком 15-70 років у 2015 році становила 739,2 тис. осіб, з яких 661,6 тис. осіб, або 89,5%, були зайняті економічною діяльністю.

Рівень економічної активності населення віком 15-70 років протягом 2010-2015 років збільшився з 62,7% у 2010 році до 62,9% у 2015 році (на 0,2 в.п.), що є вище середнього рівня по Україні (62,4%).

Відсоток зайнятого населення у віці 15-70 років майже не змінювався протягом 2010-2015 років (у 2010 році – 58,7%, 2015 році – 56,3%). Розподіл зайнятого населення віком 15-70 років за видами економічної діяльності протягом 2015 року мав таку структуру: на першому місці – сільське, лісове та рибне господарство, на другому – оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів, на третьому – промисловість.

Протягом 2009-2015 років у Вінницькій області спостерігалася тенденція до зростання рівня середньомісячної номінальної заробітної плати.

В більшості випадків така тенденція була спричинена залученням інвестиційних коштів та розширенням видів діяльності ряду підприємств та установ, що значно покращило їхні фінансові показники, дало змогу вийти на

міжнародні ринки, налагодити партнерські відносини.

Середньомісячна номінальна заробітна плата (рис. 2.2) збільшилась майже в 2 рази з 1511 грн. у 2010 році до 2810 грн. у 2015 році (на 186,0%). Найбільш оплачуваними у Вінницькій області у 2015 р. були працівники фінансових установ, транспорту та працівники сфери державного управління й оборони (у 2010 році тенденції були ідентичні).

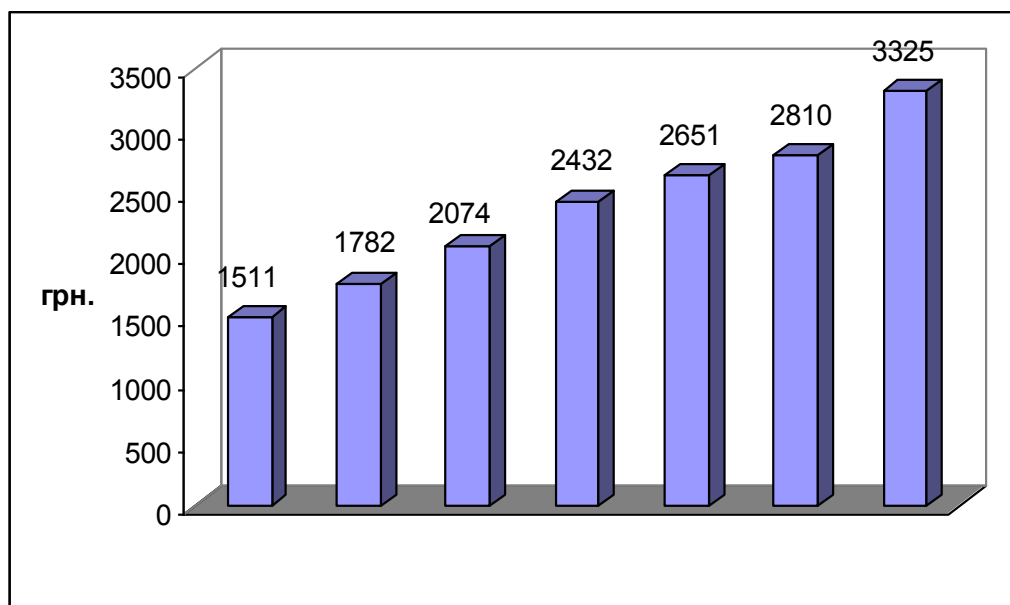

Рис 2.2 Середньомісячна номінальна заробітна плата населення Вінницької області за 2009-2015 роки, грн.

Розраховано автором за матеріалами Департаменту регіонального економічного розвитку Вінницької облдержадміністрації.

Враховуючи специфіку сільських поселень й історичну роль сільського господарства для України, необхідно мінімізувати негативний вплив трансформаційних процесів в аграрному секторі економіки на демографічну ситуацію сільського населення, який може мати незворотний характер для відтворення села – як генофонду нації [93].

Для детального аналізу існуючої ситуації важливо розглянути основні показники економічного і соціального розвитку Вінницької області (додаток В) та України загалом (додаток Б) по роках для визначення рейтингу област.

В області працює 500 великих і середніх промислових підприємств, обсяги виробництва продукції яких в основному розподілені по наступних галузях: харчова (57,4%), електроенергетика (22,5%), машинобудування та металообробка (2,9%), хімічна промисловість (4,9%) та інші.

За 2015 рік темпи приросту обсягів виробництва в сільському господарстві, в порівнянні з попереднім роком, склали 11,0%.

Область займає перше місце в Україні за обсягами виробництва валової продукції сільського господарства, в тому числі на 1 особу, валовими зборами зернових культур, цукрових буряків, плодово-ягідних культур, картоплі, виробництва молока, чисельністю поголів'я ВРХ, в т.ч. корів та друге місце за обсягами виробництва (реалізація) м'яса.

Питома вага області у валовій продукції сільського господарства України у 2015 році становить 7,9%.

Область переходить до інноваційно-інвестиційної моделі розвитку. Питома вага інноваційної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції за 2015 рік знаходилась на рівні 2,3%.

Узагальнюючим показником, який характеризує рівень розвитку економіки Вінницької області є валовий регіональний продукт (ВРП). У період з 2010 року по 2015 рік цей показник виріс на 16087 млн.грн. – з 20104 млн.грн. у 2010 році до 36191 млн.грн. у 2015 році, що становить 180,0%. У 2015 році темп зростання ВРП становив 104,8%. За попередніми даними Головного управління статистики у Вінницькій області за 2015 рік індекс фізичного обсягу валового регіонального продукту (далі ВРП) склав 108,9% (рис.2.3).

Зважаючи на зовнішні та внутрішні виклики, які стоять перед економікою області та України в цілому, враховуючи очікувані результати діяльності основних галузей економіки області, у 2017 році прогнозується нарощення ВРП в порівнянні з розрахунковим його рівнем у 2015 році на 11,0% і він становитиме майже 40,8 млрд.грн. Індекс фізичного обсягу ВРП у цінах попереднього року у 2015 році до попереднього року прогнозується на рівні 98,3% (при індексі інфляції 125,0%). Відповідно, індекс фізичного обсягу

ВДВ у цінах попереднього року у 2014 році до попереднього року прогнозується на рівні 98,2%.

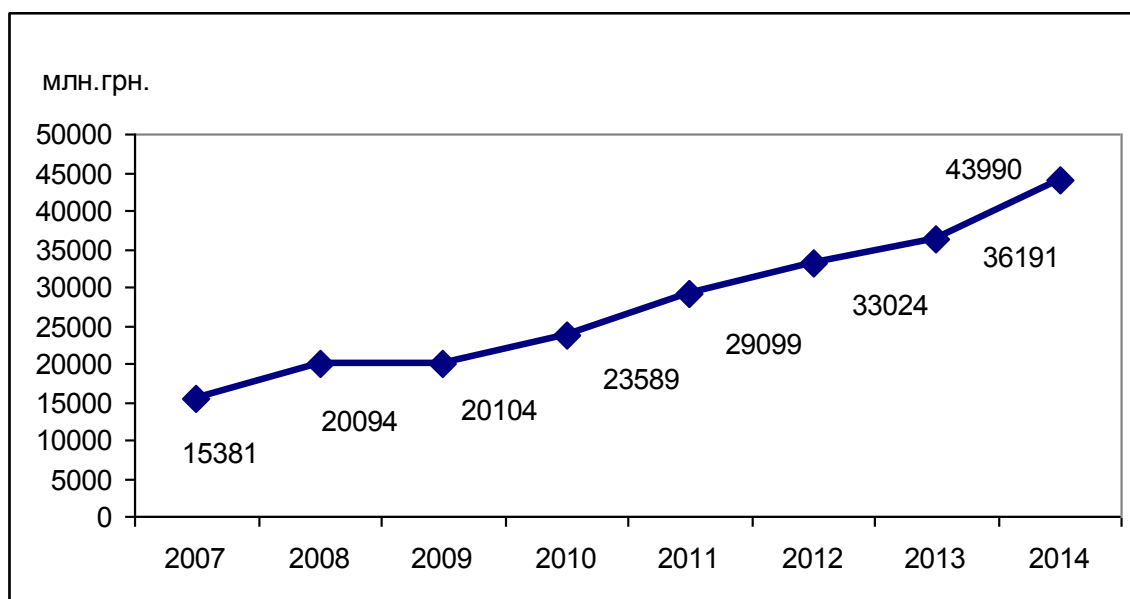

Рис.2.3 Валовий регіональний продукт Вінницької області

Розраховано автором за матеріалами Департаменту регіонального економічного розвитку Вінницької облдержадміністрації

Валова продукція сільського господарства (у постійних цінах 2010 року) у 2014 році порівняно з 2010 роком виросла на 61,5%, або на 4682,0 млн.грн. У період з 2009 по 2014 рік спостерігається позитивна динаміка, так у 2014 році обсяги валової продукції сільського господарства виросли до 19844,6 млн.грн., завдяки чому Вінницька область посіла 1 місце серед областей за цим показником.

Виробництво валової продукції сільського господарства на одну особу у Вінницькій області у 2,1 рази вище, ніж середнє значення по Україні, і така тенденція спостерігається протягом всього досліджуваного періоду з 2010 року по 2014 рік. Також необхідно зазначити, що за цим показником Вінницька область у 2014 році посіла 1 місце серед областей України. Проте у 2015 році відбулося зниження показника на 4,9 %.

Так, розмір валової продукції сільського господарства становить 18,9

млрд. грн або 11816 грн в розрахунку на 1 особу (рис. 2.4).

Переважна більшість інвестицій (87,4% загального обсягу акціонерного капіталу) надійшла з країн ЄС – 219,3 млн.дол. США, з інших країн світу – 31,6 млн.дол. США (12,6%).

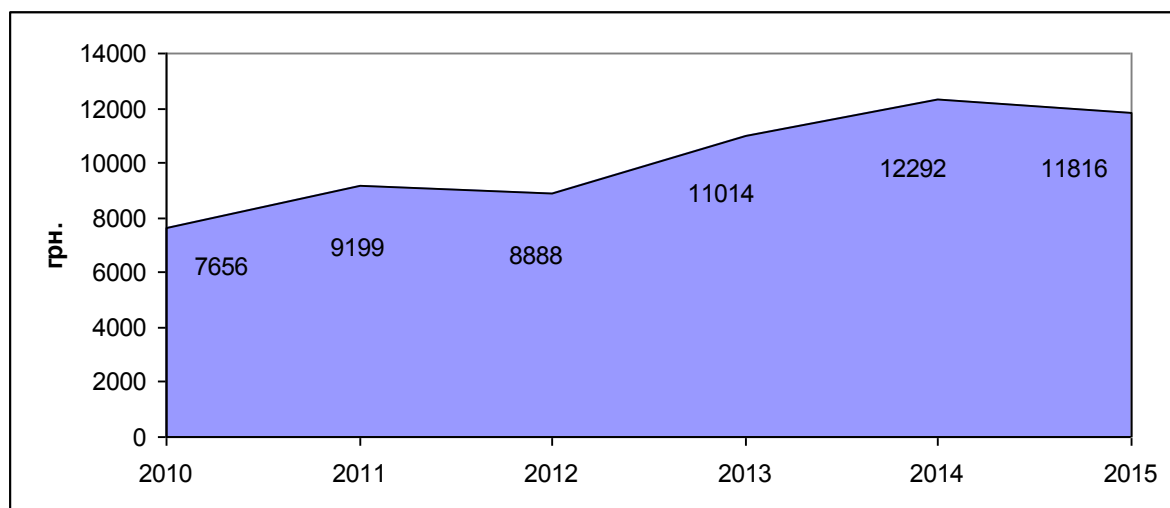

Рис.2.4 Виробництво валової продукції сільського господарства у Вінницькій області на одну особу

Розраховано автором за матеріалами Департаменту регіонального економічного розвитку Вінницької облдержадміністрації

У 2014 році в економіку області іноземними інвесторами вкладено 28,4 млн.дол. США прямих інвестицій (акціонерного капіталу).

Зменшення капіталу в 2014 році відбулось переважно за рахунок курсової різниці – 85,1 млн.дол. США, вилучення грошових внесків – 1,7 млн.дол. США, переходу прямих інвестицій до категорії портфельних – 0,1 млн.дол. США (рис. 2.5). До п'ятірки основних країн-інвесторів, на які припадає 65,2% загального обсягу прямих інвестицій, входять: Кіпр – 60,9 млн.дол. США, Австрія – 40,3 млн.дол. США, Франція – 30,6 млн.дол. США, Німеччина – 17,8 млн.дол. США, Польща – 14,0 млн.дол. США.

Обсяг прямих інвестицій (акціонерного капіталу) з Вінницької області в економіку різних країн світу на 31 грудня 2014 року становив 116,3 тис.дол. США.

Протягом 2014 року було реалізовано 40 інвестиційних проектів у промисловості та суміжних галузях, що дозволило створити більше 1150 нових робочих місць у різних сферах, зокрема у сільськогосподарській, переробній, харчовій, легкій галузях.

Більш детально визначені основні показники економічного і соціального розвитку Вінницької області за 2013-2015 роки у додатку Б.

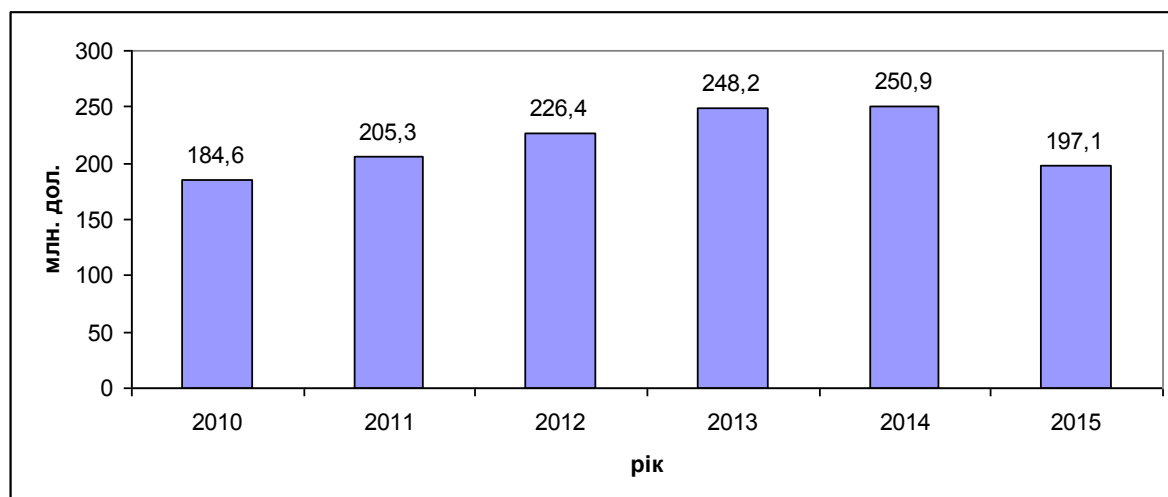

Рис.2.5 Прямі іноземні інвестиції (акціонерний капітал) у Вінницькій області

Розраховано автором за матеріалами Департаменту регіонального економічного розвитку Вінницької облдержадміністрації

Соціальна сфера області є важливим фактором розвитку територій. Так, станом на 1 січня 2015 року функціонує 779 дошкільних навчальних закладів, в яких навчально-виховний процес забезпечують 5390 педагогічних працівників.

Упродовж 5-ти останніх років (2010-2014 роки) поновили роботу 137 ДНЗ, з них 110 закладів, які були ліквідовані в попередні роки. Кількість дітей охоплених дошкільною освітою зросла з 44 до 56 тисяч. Рівень охоплення дітей 5-ти річного віку становить 100%, а дітей від 1 року до 6 - 62%. Особливо гостро проблема стоїть у сільських територіях, де заклади фактично не мають фінансових ресурсів для збільшення кількості місць в закладах [50].

З 2010 року рівень охоплення різними формами дошкільної освіти зріс на

16,3%.

У житловому господарстві реформування здійснюється шляхом створення об'єднань співвласників багатоквартирних будинків (ОСББ), та створення конкурентного середовища на ринку утримання житлового фонду.

На нашу думку, в сучасних умовах удосконалення соціальної інфраструктури потребує введення нових об'єктів для забезпечення потреб саме сільського населення та розгалуження побутових, торгівельних послуг, транспортного сполучення, а також розвитку житлово-комунального господарства. В рамках дисертаційного дослідження було проаналізовано основні проблеми соціального розвитку сільських територій України (табл 2.5).

Таблиця 2.5

Основні проблеми соціального розвитку сільських територій України

Проблеми соціального розвитку сільських територій	Сутність проблеми
Зменшення людності сіл	Близько третини сіл знаходиться за межею самовідтворення. За 2000–2013 рр. сільська поселенська мережа втратила 342 населених пунктів. Тобто, щороку з карти України зникає більше 20 сіл.
Знижується зайнятість, зростають безробіття та міграційні процеси	За 2000–2013 рр. зайнятість у сільському господарстві зменшилася від 4,3 до 3,5 млн осіб, або на 18,6%. Рівень безробіття економічно активного населення становить 7,3% загальної його чисельності. За різними статистичними даними за межами України сьогодні перебуває близько 7 млн. українців і це переважно селяни.
Оплата праці в аграрній сфері є найнижчою серед галузей економіки.	Місячна оплата одного штатного працівника підприємств сільського господарства у 2012 році становила 2023 грн. У регіональному аспекті вона коливається від 1400 (Закарпатська) до 2433 грн (Київська) області. У структурі грошових доходів сільських домогосподарств заробітна плата становить 43,81%.
Загострюється проблема бідності, знижується життєвий рівень селян	У домогосподарствах селян 57,1% сімейного бюджету витрачається на продовольчі товари. Порівняно з 2005 р. вони збільшилися у 2,7 рази. Фактичний рівень душевого споживання харчових продуктів порівняно з науково обґрунтованими нормами становить у середньому 63%.
Фактично припинився розвиток соціальної інфраструктури села, скорочується обслуговування сільського населення	У 50% загальної кількості сіл відсутній обов'язковий для кожного села фельдшерсько-акушерський пункт. Лише 34,4% сіл забезпечені дитячими дошкільними установами, школами – 44%, закладами клубного типу – 57,7%. Майже повністю відсутнє на селі побутове обслуговування.

Розроблено автором.

Як видно з таблиці 2.5, проблема соціального розвитку сіл є загальнодержавною. Негативним є той факт, що нажаль, проблема все більше загострюється, а важливих кроків на її покращення фактично немає. Усі дії в даній сфері покликані лише частково закрити проблемні питання окремих установ в точкових місцях, і переважно таке вирішення пов'язане з аварійністю або надзвичайною гостротою проблеми, що виникла. Ступінь соціального розвитку у будь-якій державі світу тісно пов'язаний з розвиненістю суспільних потреб населення, а низький рівень соціально-економічного розвитку призводить до обмеженості потреб населення.

Сучасна модель функціонування сільськогосподарського виробництва не спроможна зробити суттєво якісний стрибок у своєму розвитку, забезпечити вирішення соціально-економічних проблем села, реалізувати повною мірою той потужний природно-ресурсний потенціал, яким володіє галузь. Цьому заважає низка системних перешкод, які не вдалося подолати протягом тривалого періоду реформування сільськогосподарської галузі головними з яких є:

- незавершеність земельної реформи. В Україні не створено ринкової земельно-правової системи, яка б об'єднала адміністративні і ринкові механізми регулювання процесів розподілу земельних ресурсів та їх належної охорони. Здійснені кроки щодо приватизації сільськогосподарських угідь самі по собі не спричинили трансформацію аграрної структури в ринковому напрямі. Непідготовленість до функціонування ефективного ринку сільськогосподарських угідь обумовила перманентне подовження мораторію на їх продаж, що сформувало у сфері земельних відносин нагромадження тіньових оборотів і безпрецедентну корупцію;

- галузева незбалансованість сільського господарства, суттєве переважання у виробництві окремих видів сільськогосподарської продукції або великих, або дрібних товаровиробників. Нині трудомістке виробництво переважної більшості тваринницької (56 %), плодово-ягідної (80,6 %) та овочевої (88,3 %) продукції зосереджене в особистих селянських господарствах, не спроможних забезпечувати потреби ринку високоякісними

стандартизованими товарами. Водночас великі аграрні формування (агрохолдинги) спеціалізуються на вирощуванні експортоорієнтованих, високорентабельних і швидкоокупних сільгоспкультур, що часто супроводжується недотриманням ними вимог раціонального землекористування, порушенням сівозмін та нехтуванням заходів щодо охорони земель сільськогосподарського призначення і негативно впливає на екологічний стан сільгоспугідь, призводить до виснаження ґрунтів, зниження якісних показників сільськогосподарських земель;

- неефективне використання ресурсного потенціалу аграрного сектору. Українські землі мають багатий природний ресурсний потенціал: за показником забезпеченості сільськогосподарськими угіддями населення (90 га на 100 осіб) Україна поступається лише Канаді, Росії, Білорусії та США (за забезпеченістю ріллею – лише Канаді та Росії); 56 % вітчизняних сільгоспугідь характеризуються вмістом гумусу, вищим за середній; високий рівень придатності для вирощування всіх традиційних для України зернових культур мають 29,5 млн га (93,8 % загальної площі орних земель). Водночас на сьогодні цей потенціал використовується недостатньо, і в результаті низької ефективності сільськогосподарського землекористування Україна за показником урожайності окремих культур поступається провідним світовим виробникам аналогічної продукції майже вдвічі. Неефективне використання земель частково можна припинити шляхом пілотного впровадження нульової технології землеробства No-till, що мінімально впливає на структуру ґрунту [171];

- дефіцит фінансових ресурсів для стабільного ведення господарської діяльності сільськогосподарських виробників, зокрема, через брак інвестиційних коштів, важкодоступність кредитів банків, а також низький рівень державної підтримки сільського господарства.

Незважаючи на високу зацікавленість бізнесу в участі у проектах державно-приватного партнерства, активної співпраці з боку влади не відбувалося внаслідок низки причин, основними серед яких є [32]:

- дефіцит бюджетних коштів та складність механізму їх виділення, що створює загрози своєчасному виконанню домовленостей держави-партнера при реалізації проектів;
- наявність проблем у відносинах між органами державної влади і приватним сектором під час проведення погоджувальних процедур, захисту прав власності інвесторів, розв'язання господарських спорів;
- низький рівень довіри громадян до органів державної влади та обізнаності з питань переваг реалізації інвестиційних проектів на засадах державно-приватного партнерства, недостатній рівень поінформованості населення про переваги і ризики застосування механізмів такого партнерства;
- неналежне кадрове забезпечення органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування фахівцями у сфері державно-приватного партнерства;
- несприятливий інвестиційний клімат і складність умов провадження підприємницької діяльності під час реалізації проектів державно-приватного партнерства.

2.2 Діагностика економічного потенціалу аграрного сектору сільських територій

Стратегічною галуззю розвитку сільських територій і невід'ємною складовою економіки країни залишається сільськогосподарське виробництво, яке сприяє зайнятості населення, розвитку інших галузей, які поставляють засоби виробництва та споживають продукцію сільського господарства як сировину, і відіграє визначальну роль в місцевій економіці, створюючи економічну базу самоуправління в сільських районах.

Аграрний сектор формує продовольчу та у визначених межах економічну, екологічну та енергетичну безпеку, забезпечує розвиток технологічно пов'язаних галузей економіки та створює соціально-економічні умови сільського розвитку [35].

Агропромисловий комплекс дає близько 9-13 відсотків валової доданої вартості країни, є одним з основних бюджетоутворюючих секторів національної економіки, частка якого у зведеному бюджеті України за останні роки становить в середньому 20 відсотків, а у товарній структурі експорту – понад чверть, забезпечуючи перше місце на світовому ринку олії соняшникової, друге місце – за експортом зернових (без рису). Проте майже половина валової продукції сільського господарства сьогодні виробляється в господарствах населення.

Конкурентні позиції вітчизняної сільськогосподарської продукції на зовнішніх ринках не є стабільними внаслідок незавершеності процесів адаптації до європейських вимог щодо якості та безпечності харчових продуктів, значних коливань цін на світовому ринку, нестійкості торговельних відносин з країнами-імпортерами [48].

Основними показниками сільськогосподарського виробництва сьогодні є низькі темпи техніко-технологічного оновлення виробництва, зростання рівня зношеності техніки, переважає використання застарілих технологій, збільшується вартість невідновних природних ресурсів у структурі собівартості виробництва вітчизняної сільськогосподарської продукції (частка пального в собівартості сільськогосподарської продукції зменшилася від 19 відсотків у 2005 р. до 13,4 відсотка у 2013 р., в тому числі у рослинництві – від 27,8 відсотка до 18 відсотків, тваринництві – від 6,5 відсотка до 3,6 відсотка), зростає залежність виробництва від природно-кліматичних умов, обмежений доступ до фінансових ресурсів.

Сезонність сільськогосподарського виробництва обумовлює необхідність залучення позикових коштів у значних обсягах (понад 100 млрд грн в рік), у структурі кредитного портфелю банків 75 відсотків припадає на коротко- та середньострокові кредити та взагалі відсутнє довгострокове кредитування з терміном користування 10-15 років.

Ситуація, що склалася в аграрному секторі, створює ряд викликів. Основними проблемами розвитку аграрного сектору національної економіки є

[39, 72, 61]:

- недосконалість програм реформування аграрного сектору та їх невідповідність вимогам законодавства і принципам права Європейського Союзу;
- незавершеність земельної реформи;
- недостатність наукового забезпечення діяльності окремих галузей харчової та переробної промисловості;
- висока енерговитратність та залежність сільськогосподарського виробництва від імпортних паливно-енергетичних ресурсів;
- відсутність спеціалізованої фінансово-кредитної інфраструктури, орієнтованої на обслуговування сільськогосподарського виробництва;
- відсутність механізму забезпечення страхових виплат та чіткої системи відповідальності страхових агентів, що зменшує мотивацію виробників сільськогосподарської продукції до страхового захисту;
- нестабільність податкового законодавства, відсутність науково-обґрунтованих стратегічних напрямів розвитку системи податкового регулювання сільськогосподарського виробництва;
- обмежений доступ малого і середнього бізнесу до організованого аграрного ринку;
- недостатня ефективність самоорганізації та саморегулювання ринку сільськогосподарської продукції, складність у виробленні сільськогосподарськими товаровиробниками консолідованої позиції щодо захисту своїх інтересів.

Розвиток аграрного сектору економіки необхідно визначити як стратегічну мету державної політики, для досягнення якої затвердити перелік завдань на державному та місцевому рівнях.

Комплексне розв'язання проблем можливе шляхом розроблення, прийняття і виконання Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року.

Розвиток аграрного сектору економіки може відбуватись за двома

варіантами.

Перший варіант характеризується недостатнім фінансуванням розвитку аграрного сектору, декларуванням соціальних, економічних і екологічних заходів, за відсутності реальних механізмів їх здійснення. За умови реалізації такого варіанту не забезпечується розв'язання основних проблем розвитку сільськогосподарського виробництва, зокрема його інтеграції у світовий економічний простір, формування ефективного, соціально спрямованого аграрного сектору економіки держави та продовжуються руйнівні процеси соціальної інфраструктури у сільській місцевості [40].

Другий варіант передбачає визначення, розробку та імплементацію напрямів розвитку аграрного сектору економіки на основі оптимізації його виробничої і соціальної інфраструктури, підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва, нарощування його обсягів, покращення якості і безпеки сільськогосподарської продукції, охорони довкілля та відтворення природних ресурсів, підвищення рівня зайнятості сільського населення, створення нових робочих місць [59].

Оптимальним є другий варіант, який дасть змогу аграрному сектору економіки задовольнити потреби внутрішнього ринку та забезпечити провідні позиції у світі шляхом стабільного експорту сільськогосподарської продукції та продуктів її глибокої переробки.

Так, згідно з аналітичними матеріалами щодо тенденцій ділової активності підприємств, порівняно з фактичними статистичними даними очікування сільськогосподарських підприємств у III кварталі 2015 року щодо перспектив розвитку їхньої ділової активності виявлено [42]:

1. Збільшення обсягів виробництва продукції сільськогосподарських підприємств.
2. Зростання цін на продукцію сільськогосподарських підприємств.
3. Збільшення кількості працівників на підприємствах сільського господарства.

Важливим є визначення факторів, що стримують виробництво. За останні

роки основними є фінансові обмеження для підприємств, погодні умови та нестача попиту. Це ті основи, що заважають розвиватися. Аналізуючи тенденцію слід відмітити, що брак фінансів рекордним став у 2015 році, хоча за останні роки його вага зменшувалася.

Вінницька область має один із найпотужніших у державі агропромисловий комплекс, основу якого складають 740 сільськогосподарських підприємств, 1648 діючих фермерських господарств, 290,3 тис. особистих селянських господарств, 130 великих підприємств харчової та переробної промисловості, біля 400 малих переробних підприємств, 103 агросервісних підприємств та організацій, 4 науково-дослідні станції. Проте за 2014-2015 роки в області відчутним стало погіршення ситуації, а саме зниження темпу приросту обсягу продукції сільського господарства (рис. 2.6).

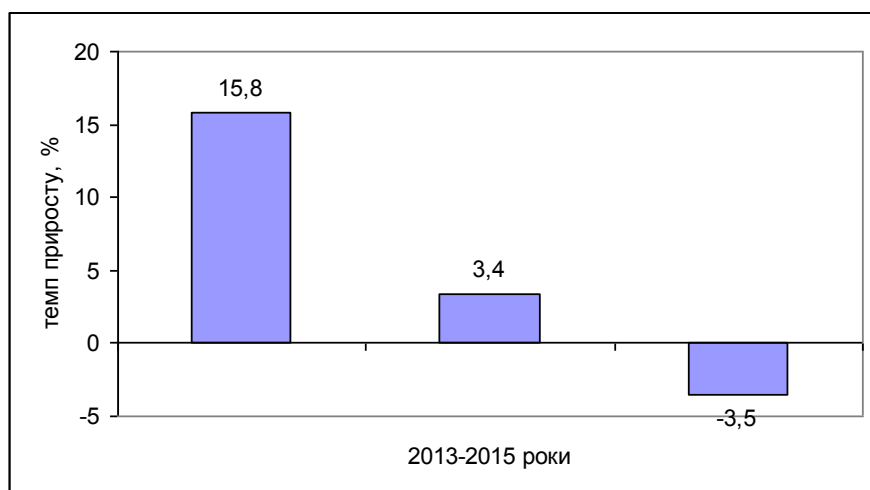

Рис. 2.6 Темп приросту (зниження) обсягу продукції сільського господарства, %

Розраховано автором за матеріалами Департаменту регіонального економічного розвитку Вінницької облдержадміністрації

Якщо у 2014 році приріст становив лише 3,4 % до попереднього, що на 12,4 % менше ніж у 2013 році, то у 2015 році було зафіксоване зниження обсягу продукції сільського господарства на 3,5 % до попереднього року як у сільськогосподарських підприємствах так і у господарствах населення. Суб'єкти підприємницької діяльності Вінниччини постійно працюють над

розширенням партнерських зв'язків та нарощуванням обсягів зовнішньої торгівлі. Так, у 2010 році зовнішньоторговельні операції з товарами суб'єкти господарювання області здійснювали з партнерами із 100 країн світу, у 2014 році - із 129 країн світу. За період з 2009 до 2014 року експортні поставки товарів з Вінницької області зросли на 55%: з 479,0 млн.дол. США у 2009 році до 742,2 млн.дол. США у 2014 році, що є позитивною тенденцією. Абсолютний приріст цього показника склав 263,2 млн.дол. США.

Показник імпорту товарів у 2014 році по відношенню до 2009 року виріс на 62,8%, з 263,0 млн.дол. США у 2009 році до 428,2 млн.дол. США у 2014 році. Абсолютний приріст обсягу імпортних поставок товарів у Вінницьку область протягом 2009-2014 років становить 165,2 млн.дол. США. Динаміка цього показника добре відображена на рис. 2.7 з якого, зокрема, видно значне падіння обсягів імпорту товарів у 2014 році по відношенню до 2013 року до значення 428,2 млн.дол. США, тобто на 68 млн.дол. США менше.

При цьому зменшення імпорту було зумовлене зниженням купівельної спроможності як виробників (підприємців), так і населення, внаслідок істотної девальвації гривні протягом 2014 року (рис 2.7).

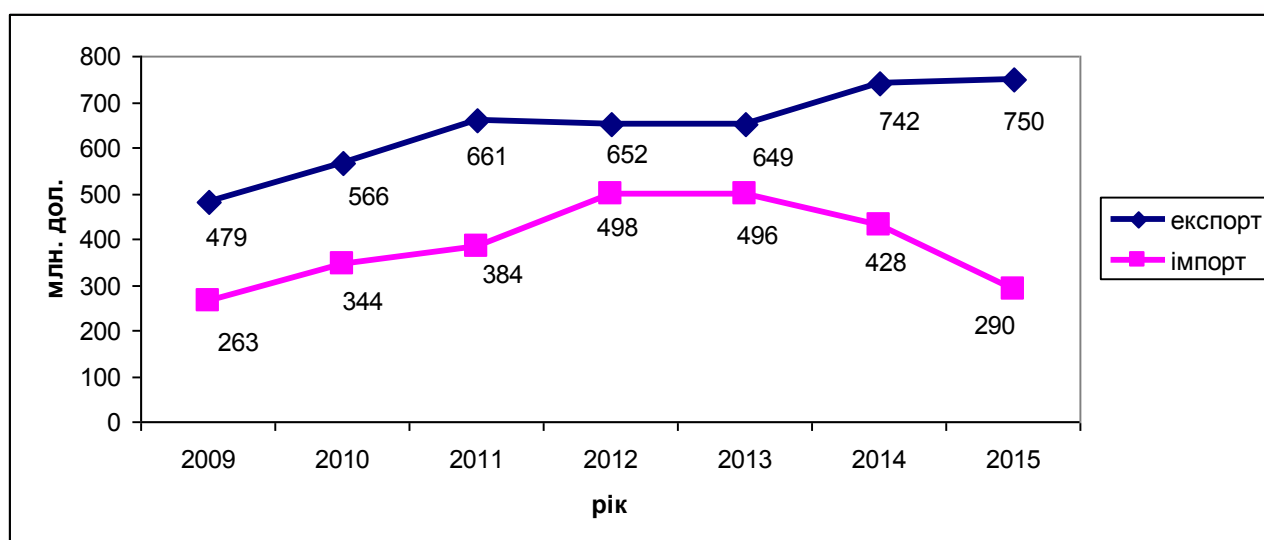

Рис.2.7 Експортні та імпортні поставки товарів

Розраховано автором за матеріалами Департаменту регіонального економічного розвитку Вінницької облдержадміністрації

За підсумками 2014 року область зайняла в Україні перше місце за обсягами виробництва валової продукції сільського господарства, друге – за обсягами виробництва м'яса (рис. 2.8).

Агропромисловий комплекс області має значний експортний потенціал. Тільки за 2014 рік з області експортовано продукції агропромислового комплексу на суму понад 511 млн. дол. США. При цьому позитивне торговельно-сальдо склало 418,2 млн. дол. США. За останні роки агропромисловий комплекс області динамічно розвивається. Якщо Вінниччина в 2010 році займала в Україні 5 місце за обсягами виробництва тваринницької продукції, то за 2014 рік - перше місце.

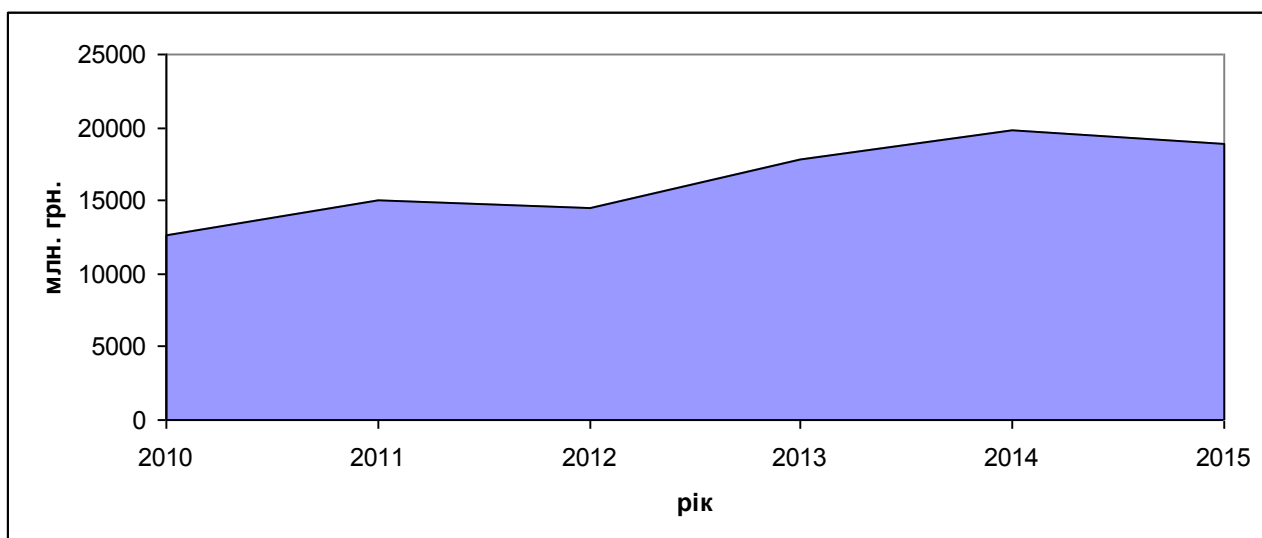

Рис. 2.8 Валова продукція сільського господарства у всіх категоріях господарств Вінницької області (2010-2015 рр.), млн.грн.

Розраховано автором за матеріалами Департаменту регіонального економічного розвитку Вінницької облдержадміністрації

Вінниччина являється найпотужнішим регіоном України по виробництву продукції садівництва, її переробки та вирощування посадкового матеріалу. Із року в рік зростають обсяги виробництва та урожайність плодово-ягідної продукції: з 191,9 тис. тонн в 2010 р. до 245,8 тис. тонн в 2014 р., або на 28 %.

Галузь розвивається динамічно, за останніх 5 років закладено молоді

високо інтенсивні сади на площі понад 2,5 тис. га. Значну роль в розвитку агропромислового комплексу Вінниччини відіграє галузь тваринництва. У зв'язку із зміною структури виробництва, залученням інвестицій в сільськогосподарське виробництво в останні роки в аграрній сфері області підвищується ефективність господарювання. Рівень рентабельності сільськогосподарської галузі становив +19,4 % в 2010 році, +24,8 % в 2011 р., +15,6 % в 2012 р., і +10 % в 2013 р., + 21,5 в 2014 році.

Середньомісячна заробітна плата одного штатного працівника сільського господарства в 2014 році в порівнянні з 2010 роком зростає з 1331 до 2638 грн., або в 2 рази. АПК став осередком підвищеної економічної активності, зростає його інвестиційна привабливість, як для зовнішніх, так і для вітчизняних інвесторів.

Сьогодні в області є десятки підприємств, які завдяки залученню інвестицій в сільгоспвиробництво досягли значних виробничих, економічних та фінансових результатів господарювання. В цих господарствах забезпечуються високі соціальні стандарти, існує висока мотивація до праці.

У 2016 році в сільському господарстві реалізується 52 інвестиційних проектів на суму понад 3,6 млрд. грн. спрямованих на розвиток галузі. В області продовжується розвиватися кооперація на селі. На сьогоднішній день створено 95 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативи, в т.ч.: молочних – 42, плодоовочевих – 6, з обробітку землі та збирання врожаю – 6, інших – 41 од. В області функціонують 4 науково-дослідні станції, Інститут кормів та сільського господарства Поділля НААН, аграрний університет, 4 коледжі та 5 технікумів. Щорічно фахівці та молоді науковці продовжують навчання та стажуються в різних країнах світу завдяки широкій мережі налагодженого партнерства з університетами та організаціями.

У 2015 році в галузі зайнято більше, ніж 41,2 тис. працівників. В області використовується 2 014,5 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 1 724,9 тис.га ріллі, 51,6 тис.га багаторічних насаджень, 50,3 тис.га сіножатей, 186,5 тис.га пасовищ. За розмірами сільськогосподарських угідь область займає серед

областей України 9 місце.

На жаль, сьогодні недостатньо продумані питання земельної реформи, які призвели до різкого спаду обсягів виробництва сільського господарства, диспаритету цін на сільськогосподарську продукцію, нестачі висококваліфікованих кадрів, деградації соціальної інфраструктури сільських територій, безробіття населення та зниження їх доходів, трудової міграції, демографічної кризи тощо.

Втім, реформування аграрного сектору обумовило економічні відносини на селі переважно приватного сектору за різними видами організаційно-правових форм господарювання [60].

Головною умовою функціонування аграрного сектору України та розвитку сільських територій є ефективне використання земельних ресурсів.

Розвиток сільських територій безумовно найбільше залежить від раціонального використання земельних ресурсів. В сільських (селищних) радах – це основа місцевого бюджету та формування соціально-економічного розвитку територіальних громад.

Тому, в нових умовах для розвитку сільських територій важливе місце посідає механізм регулювання використанням земельних ресурсів. Саме при плануванні розвитку сільського господарства необхідно формувати політику, спрямовану на підвищення продуктивності землекористування, стимулюючи при цьому ефективне використання й цілеспрямоване відтворення земельних ресурсів

Оренда майнових та земельних паїв займає вагоме місце в сільській території Вінницької області. Сучасні сільськогосподарські підприємства збільшують свої земельні володіння за рахунок оренди земельних паїв [171, 173].

На жаль, сьогодні велику частину земельного фонду передано в оренду міжнародним холдингам, великим землевласникам, а невеликі фермерські господарства не мають можливості розширити свій фонд. При цьому слід помітити, що у Вінницькій області всього налічується 2649,3 тис. га земель,

2014,5 тис. га (76,03%) з яких є сільськогосподарськими угіддями (табл. 2.6)

Таблиця 2.6

**Розподіл земельної площі сільськогосподарських угідь станом на
01.01.2015 року**

	Кількість землекори- стувачів	Загальна земельна площа	Сільськогос- подарські угіддя	У тому числі		
				рілля	сіножат і	пасовища
Усього земель	1351631	2649,3	2014,5	1724,9	50,3	186,5
Землі сільськогосподарських підприємств та громадян	1341437	1894,5	1813,4	1661,2	18,8	107,0
Землі сільськогосподарських підприємств з них	3355	1289,1	1259,9	1227,6	3,4	11,5
Недержавних	3261	1254,8	1232,5	1203,5	2,7	9,9
Державних	94	34,3	27,4	24,1	0,7	1,6
Землі громадян	1338082	605,4	571,5	433,6	15,4	95,5
Землі користувачів інших категорій	10194	754,8	183,1	63,7	31,6	79,5

За даними Головне управління статистики у Вінницькій області

Надзвичайно гостро сьогодні є проблема забезпеченості сільських місцевих жителів пасовищами в сільських територіях. Більшість з них знаходяться у власності приватних підприємців, що обмежують доступ місцевих жителів до даних земель. Здебільшого така ситуація призводить до незадоволення громадян місцевою владою, протестів. Проте найбільшим негативним фактором та наслідком є зниження інвестиційної привабливості даних територій. Бізнес структури вкрай рідко бажають вкладати кошти в територію, де існують високі ризики відчуження земель чи майна, негативний настрій громадян та відсутність єдиної економічної стратегії самої громади. Для ефективного вирішення цих питань найперше необхідно напрацювання механізму співпраці з громадянами [170].

Також визначено, що станом на 01.01.2015 року в області найчисельнішими є фермерські господарства – 1648 одиниць, господарські

товариства – 398, приватні підприємства - 191, виробничі кооперативи - 34, державні підприємства – 8 одиниць (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

**Кількість діючих сільськогосподарських підприємств за
організаційно-правовими формами господарювання у 2015 році (в розрізі
районів Вінницької області)**

	Усього	У тому числі					
		госпо- дарські това- риства	приватні підпри- ємства	Вироб- ничі коопе- ративи	Фермер- ські госпо- дарства	Держа- вні підпри- ємства	Підпри- ємства інших форм господа- рювання
Вінницька область	2317	398	191	34	1648	8	38
м.Вінниця	28	21	3	-	3	-	1
Райони							
Барський	87	19	6	1	60	1	-
Бершадський	174	19	19	-	135	-	1
Вінницький	141	35	15	1	86	3	1
Гайсинський	61	7	5	3	46	-	-
Жмеринський	64	15	5	-	42	-	2
Іллінецький	75	21	5	-	46	1	2
Калинівський	61	16	5	2	36	2	-
Козятинський	109	16	1	5	87	-	-
Крижопільський	114	8	5	1	100	-	-
Липовецький	84	19	3	1	60	-	1
Літинський	62	9	9	-	44	-	-
Могилів-Подільський	92	9	11	-	70	-	2
Мурованокуриловецький	46	9	12	-	24	-	1
Немирівський	135	20	3	4	107	-	1
Оратівський	74	15	5	2	51	-	1
Піщанський	53	3	4	5	40	-	1
Погребищенський	73	17	5	-	51	-	-
Теплицький	159	8	4	2	132	-	13
Тиврівський	67	17	8	1	37	-	4
Томашпільський	52	4	7	1	37	-	3
Тростянецький	48	20	6	1	21	-	-
Тульчинський	88	12	4	1	70	1	-
Хмільницький	105	15	3	2	85	-	-
Чернівецький	45	12	2	-	29	-	2
Чечельницький	48	10	4	-	34	-	-
Шаргородський	140	10	26	-	104	-	-
Ямпільський	32	12	6	1	11	-	2

За даними Головного управління статистики у Вінницькій області

Хоча, при цьому господарства населення відіграють у виробництві продукції майже 50 % від загальної кількості (рис 2.9).

В даній ситуації найгострішим питанням є якість продукції, за умов виходу на ринки ЄС продукція господарств населення є неконкурентоздатною та не відповідає вимогам ЄС. Фактично дана ситуація не дає змоги дрібним власникам та фермерам розширювати своє виробництво або сформувати закритий цикл виробництва, і при цьому бути фінансово незалежними. За таких умов говорити про розвиток сільських територій не доводиться.

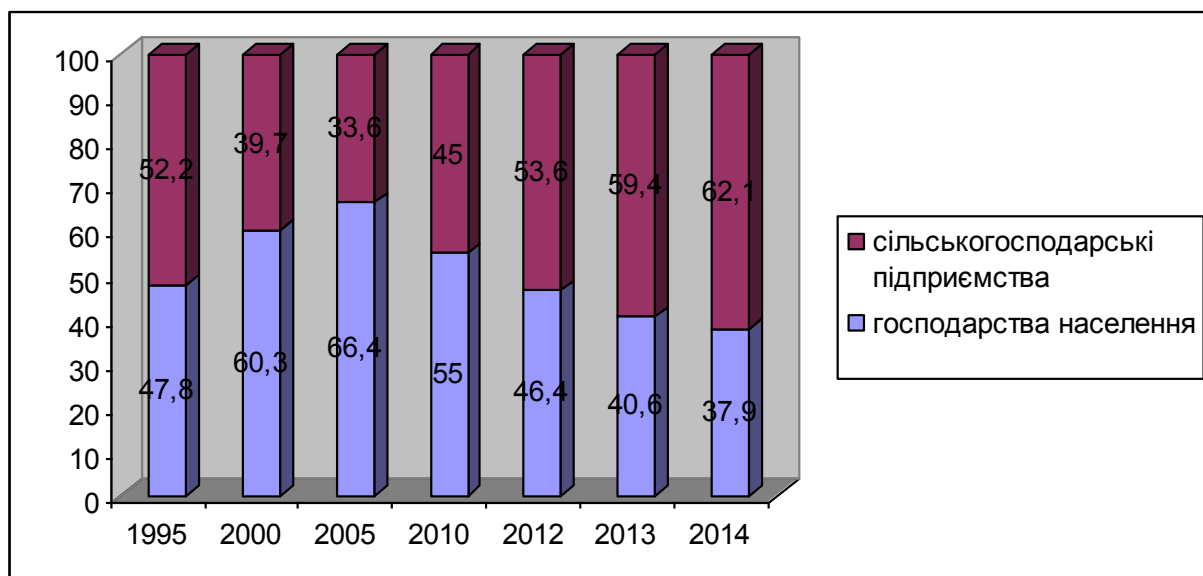

Рис. 2.9 Частка господарств населення в загальній кількості сільськогосподарських підприємств Вінницької області, 2014 рік (у відсотках)

Розраховано автором за даними Головного управління статистики у Вінницькій області.

За підсумками 2015 року від усієї діяльності сільськогосподарських підприємств (великі підприємства, агрохолдинги, підприємства з міжнародним капіталом) Вінницької області отримано 15,2 млрд.грн. чистого доходу проти 9,5 млрд.грн. у 2014р., при цьому зріс рівень рентабельності з 21,5% до 34,2%. З прибутками звітний рік закінчило 440 аграрних підприємств (більше на 40 одиниць, ніж у 2014р.), сума їхнього прибутку склала 4,1 млрд.грн (більше в 1,9 раза). У розрахунку на одне прибуткове підприємство отримано 9,2 млн.грн. прибутку, що більше попереднього року майже в 1,8 раза. Про діяльність зі

збитками прозвітувало 42 підприємства у 2015 році, на відміну від 74 підприємств – в 2014р., у яких сума збитків склала 190 млн.грн. у 2015 р. та 436 млн.грн. в 2014 р. В середньому по області на одне збиткове сільськогосподарське підприємство припадало 4,5 млн.грн. збитку станом на 2015 рік. Проте, в 42 підприємствах (здебільшого це малі підприємства або особисті фермерські) рівень рентабельності продукції є збитковим. Здебільшого це зумовлено відсутністю фінансових ресурсів для покращення умов роботи або в більшості випадків, неефективним управлінням. Також причинами цього є відсутність логістичної карти, маркетингової стратегії та чіткої системи збуту. Адже місцеве населення, яке виробляє продукцію та підприємці є здебільшого сировинною базою для потужних підприємств, як і є монополістами на даній території. Тому ціни на продукцію диктуються саме ними. Важливим аспектом також є низький кваліфікаційний рівень працівників та управлінського персоналу, що не займаються пошуком шляхів збуту іншим заготівельним організаціям (рис 2.10).

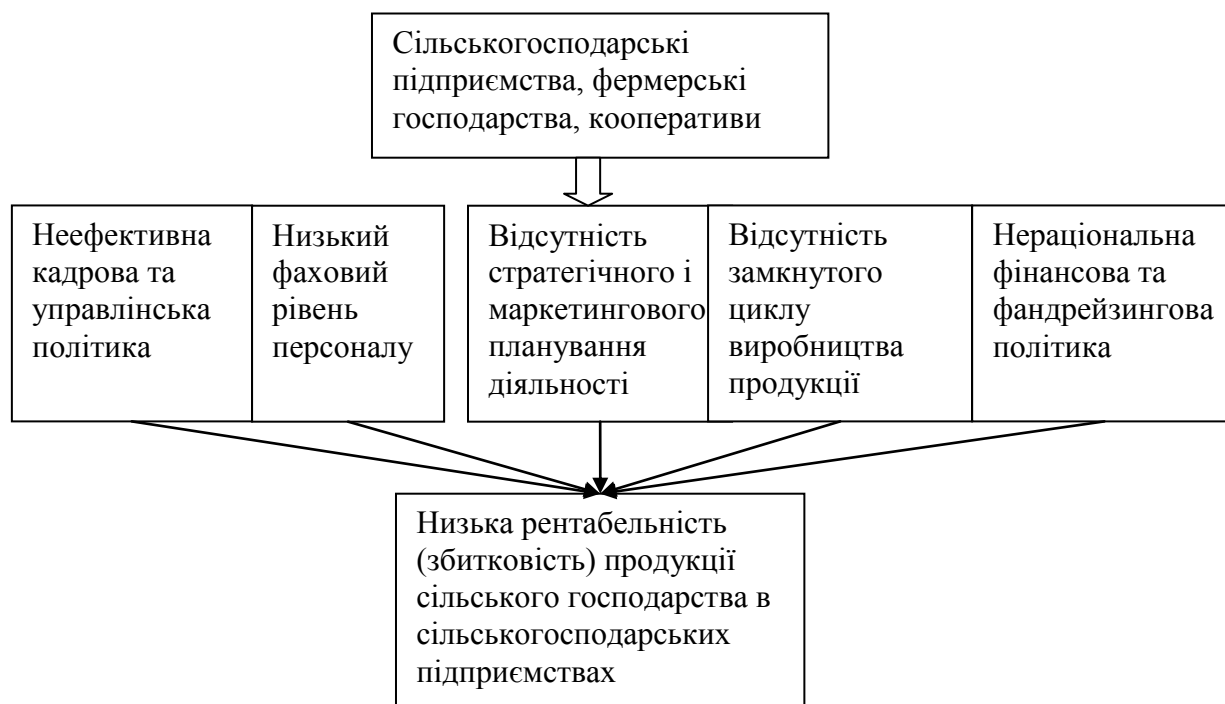

Рис. 2.10 Аналіз проблем діяльності та розвитку сільськогосподарських підприємств

Розроблено автором.

Проте, на розвиток сільськогосподарських підприємств впливає не лише відсутність кваліфікованого персоналу чи кадрова політика керівництва, але і сам виробничий процес. Звичайно, відсутність замкнутого циклу виробництва чи переробки сільськогосподарської продукції спричинена низьким рівнем забезпечення підприємства матеріально-технічною базою чи вкладеними інвестиціями. Більшість підприємств досить часто мають стратегічні чи маркетингові плани, хоч і не ефективні чи не перевірені, проте звичайно більшу економічну роль відіграє фінансова політика [66].

Для більш детального аналізу розглянемо структуру витрат на виробництво сільськогосподарської продукції в сільськогосподарських підприємствах (табл. 2.8)

Таблиця 2.8

Структура витрат на виробництво сільськогосподарської продукції в сільськогосподарських підприємствах (у відсотках)

	2013		2014		2015	
	рослинни- цтво	тваринни- цтво	рослинни- цтво	тваринни- цтво	рослинни- цтво	тваринни- цтво
Витрати на оплату праці	6,7	16,6	7,9	15,8	7,1	7,0
Матеріальні витрати, в т.ч. на	70,8	70,6	66,9	72,2	67,5	86,8
Посадковий матеріал	14,4	-	18,0	-	16,7	-
Корми	-	75,5	-	75,5	-	58,9
Нафтопродукти	15,7	6,5	18,9	7,1	20,8	3,5
електроенергія	0,8	5,0	1,1	4,3	1,1	2,5
Запчастини, ремонтні матеріали	8,6	5,8	8,5	6,2	10,5	1,5
Оплата послуг сторонніх організацій	18,9	5,3	23,8	4,7	25,8	8,6
Інші витрати, в т.ч.	15,1	3,8	15,4	2,9	16,3	2,0
Орендна плата за паї	60,5	-	67,7	-	61,5	-

Розраховано автором за даними Головного управління статистики у Вінницькій області.

Зазвичай проблеми розвитку сільськогосподарських підприємств можна

вирішити за рахунок кредитування. Аналізуючи дану політику підприємств агропромислового комплексу Вінницької області у 2015 р., можна зазначити, що середньозважена процентна ставка у комерційних і державних банківських установах коливалась від 21 до 30 %. Більшість сільськогосподарських товаровиробників не можуть взяти кредити на розвиток своїх господарств, а пільгові схеми кредитування аграрного сектора не діють, оскільки держава компенсує лише третину взятих коштів у банках.

Таким чином, комплекс проблем, викликаний жорсткими економічними умовами, нестабільною фінансово-кредитною політикою настільки ускладнив життєдіяльність сільських товаровиробників, що про допомогу соціальній сфері села і мови нема. Крім того, в сучасних умовах тільки 20 відсотків агроформувань на Вінниччині обходяться без банківських кредитів, а от решта, особливо це невеликі форми господарювання, надіються тільки на державні субсидії і дотації та банківську допомогу.

Як наслідок, сільськогосподарські підприємства в сучасних умовах самі починають об'єднуватись у великі господарства, або ж крупні інвестори беруть до обробітку землі у навколишніх селах. Відбувається структурна перебудова агропромислового виробництва, пріоритетний розвиток надається конкурентоспроможному великотоварному сільськогосподарському виробництві, його співпраці з дрібнотоварним виробництвом через кооперування та інтеграцію. Майбутні переваги та досягнення стійкого розвитку багатофункціонального аграрного сектора сільських територій представлені на рис. 2.11/

Водночас, необхідно відмітити, що зважаючи на те, що запровадження режиму вільної торгівлі відбуватиметься в рамках всеохоплюючої та поглибленої зони вільної торгівлі у форматі «ЗВТ+» з акцентом на регуляторному співробітництві, в Україні необхідним є проведення реформ, спрямованих на підготовку внутрішнього ринку до роботи в умовах підвищеної конкуренції [55].

Рис. 2.11. Перспективи сільськогосподарського виробництва в зовнішньоекономічній діяльності

Розроблено автором.

З цією метою Урядом України здійснюються кроки для гармонізації національного законодавства та проведення необхідних інституційних змін, що сприятиме підвищенню конкурентоспроможності економіки України у рамках спільного економічного простору з Євросоюзом.

Здійснюється робота, спрямована на виконання попередньо закріплених зобов'язань, досягнутих за результатами переговорів між Україною та ЄС щодо створення зони вільної торгівлі, зокрема проводиться реформування:

- державної системи санітарного та фітосанітарного контролю (розпорядження Кабінету Міністрів України від 19.05.2010 № 1077-р);
- системи технічного регулювання (розпорядження Кабінету Міністрів України від 19.05.2010 р. № 1070-р);
- системи визначення правил походження товарів (відповідний проект постанови Кабінету Міністрів України проходить погодження центральними органами виконавчої влади) [119, 130, 121].

Таким чином, вже на сьогодні створюються умови для адаптації національних суб'єктів господарювання до роботи в нових умовах та за новими правилами, що відповідають найкращим практикам Євросоюзу.

Разом з тим, на сьогодні визначені потенційні переваги від створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС, зокрема:

1. Створення гармонізованого правового поля для забезпечення діяльності суб'єктів торговельних відносин шляхом наближення законодавства України до законодавства ЄС.
2. Стимулювання розвитку конкуренції та обмеження монополізму.
3. Покращення доступу українських товарів та послуг до ринку ЄС.
4. Збільшення обсягів інвестицій з країн-членів ЄС в економіку України (особливо з сферу АПК та землі).
5. Підвищення ефективності розміщення трудових ресурсів.
6. Розширення номенклатури товарів та послуг на внутрішньому ринку.
7. Гармонізація митних процедур та підвищення ефективності діяльності митних органів в контексті сприяння торгівлі.
8. Підвищення обсягів двосторонньої торгівлі і як наслідок збільшення надходження валютних коштів.
9. Покращення умов експорту української продукції у зв'язку з отриманням цінової переваги за рахунок скасування ввізного мита.

10. Переоснащення та модернізація вітчизняних підприємств.
11. Підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції у зв'язку із впровадженням нових стандартів.
12. Зростання обсягів продажу сільськогосподарської продукції традиційних експортоорієнтованих галузей (зерно, олія).
13. Покращення доступу до якісної імпоротної техніки, насіння, засобів захисту рослин тощо [56].

За останні роки в сільське господарство вкладені значні капітальні інвестиції табл. 2.9.

Таблиця 2.9

Капітальні інвестиції за видами активів, млн. грн

	2011	% до загального обсягу	2012	%	2013	%	2014	%	2015	%
Земля	29,9	0,8	19,0	0,4	26,9	0,5	36,7	0,6	24,06	0,4
Рослинництво та тваринництво	84,5	2,4	100,1	2,0	133,7	2,3	147,0	2,4	162,6	2,9

Розраховано автором за даними Головного управління статистики у Вінницькій області.

Так, з таблиці видно, що динаміка капіталовкладень в землю є нестабільною, і це спричинено насамперед нечіткістю та значними ризиками. При цьому усі регіони країни мають різні умови, пропозиції та заохочення для інвестора. Треба відмітити динаміку капітальних інвестицій в рослинництво та тваринництво. Вони, починаючи з 2012 року, невеликими темпами, але нарощують свої обсяги. Загалом величина інвестицій в цю сферу складає від 2 до 2,9 % від загального обсягу інвестицій в область.

При цьому інвестування відбувається як за рахунок державного та місцевого бюджету, так і завдяки банківському кредитуванню, міжнародним інвесторам.

Розвиток сільського господарства потребує значних інвестицій, які

сьогодні вкрай обмежені, тому у забезпеченні поповнення інвестиційного дефіциту велика роль належить іноземним інвестиціям. За 2011-2015 роки в розвиток сільськогосподарської галузі інвестовано понад 6,5 млрд. грн. капітальних інвестицій.

Станом на 01.01.2015 року в сільськогосподарську галузь залучено 31,2 млн. дол. США іноземних інвестицій, їх приріст з 2010 року склав 5,5 млн. дол. США.

Зарубіжні інвестиції поповнюють обмежені внутрішні заощадження та забезпечують фінансування як конкретних підприємств, галузей, так і національного господарства у цілому. Вони використовуються для фінансування дефіциту поточного рахунку платіжного балансу, що характерне для перехідної економіки. Це, по-перше, обумовлено необхідністю імпорту капітального обладнання для модернізації та реструктуризації економіки сільського господарства, а по-друге, іноземні інвестиції забезпечують обмін виробничим досвідом і полегшують доступ до зовнішніх ринків. Але найбільше занепокоєння викликає те, що процес інвестування в Україні регулюється багатьма нормативними актами різного рівня, які до того ж нерідко суперечливі й недостатньо чітко трактують питання регулювання іноземних інвестицій. Як наслідок, Україна набула у світі статусу держави з високим рівнем інвестиційного ризику [41, 84].

Вплив визначених факторів усе більше знижує якість вирішення таких питань, як створення комфортних умов для інвесторів, надання дешевих довгострокових кредитів, розбудова і захист аграрного ринку, регулювання стосунків між власниками землі та її орендарями, сприяння розвитку переробної промисловості. Це загальнодержавна проблема і стосується вона не лише аграрної галузі, а й будівництва, індивідуального сектора сільських територій, від чого залежить матеріальний стан сільських жителів.

Збільшення обсягів інвестицій з країн-членів ЄС в економіку України звичайно є важливим, проте не завжди може забезпечити всі потреби або стратегічні плани території або окремих місцевих підприємств. Для

розширення обсягів виробництва або впровадження інноваційної складової на підприємстві сьогодні актуальним стало використання грантів або кредитів від міжнародних установ [34]. Короткий огляд підтримки, що надається ЄС підприємницькій діяльності в Україні визначено в додатку Е.

Для партнерів сільськогосподарських товаровиробників, а також підприємців, які хотіли б вкласти свій капітал у розвиток сільського господарства, дуже важливо знати й параметри прибутковості виробництва. Одним з найважливіших таких параметрів, що дає змогу судити про ринкову позицію аграрного сектора, є рентабельність, тобто окупність витрат та ресурсів доходом (виручкою) та прибутком від реалізації. Оцінка їх динаміки і порівняння з аналогічними показниками інших підприємств дозволяє зробити висновок про доцільність вибору даного підприємства як партнера або як об'єкта інвестицій (табл.2.10).

Таблиця 2.10

**Рівень рентабельності продукції сільського господарства в
сільськогосподарських підприємствах по районах, %**

	2011	2012	2013	2014
м.Вінниця	4,0	-7,9	-13,3	-73,8
Райони				
Барський	10,4	1,3	-13,3	10,4
Бершадський	28,7	17,1	9,0	34,5
Вінницький	8,1	11,9	12,3	22,9
Гайсинський	23,3	8,2	5,2	17,8
Жмеринський	7,8	7,2	24,5	17,4
Іллінецький	34,3	31,5	14,6	17,2
Калинівський	17,8	23,2	8,2	21,0
Козятинський	37,1	45,8	12,2	30,7
Крижопільський	19,9	-4,9	11,7	21,7
Липовецький	34,5	7,9	14,8	39,5
Літинський	35,6	44,6	16,5	30,9
Могилів-Подільський	12,7	-6,4	-24,6	30,6
Мурованокуриловецький	15,3	24,4	24,4	35,7
Немирівський	32,8	9,8	11,5	33,0
Оратівський	29,7	22,5	2,6	23,7
Піщанський	23,1	7,2	5,1	13,9
Погребищенський	8,6	32,7	9,8	14,6
Теплицький	35,7	14,6	7,2	6,2
Тиврівський	16,4	14,4	3,2	18,7
Томашпільський	24,1	3,3	5,4	39,4

<i>Продовження таблиці 2.10</i>				
Тростянецький	36,9	13,6	21,7	18,6
Тульчинський	44,0	20,3	11,4	4,7
Хмільницький	47,6	28,6	35,2	26,9
Чернівецький	13,8	1,1	3,9	42,4
Чечельницький	46,5	10,2	17,0	45,6
Шаргородський	34,9	13,1	10,5	49,9
Ямпільський	25,9	6,9	1,6	25,1

Розраховано автором за даними Головного управління статистики у Вінницькій області.

В економіці України агропромисловий комплекс є особливо вагомою ланкою, яка вирішальною мірою формує соціально-економічний стан суспільства та продовольчу безпеку держави. Але зменшення обсягів виробництва продукції негативно вплинуло на рівень споживання продовольства. Виробництво основних видів продукції сільського господарства на 1 особу населення представлено в табл. 2.11.

Таблиця 2.11

**Виробництво сільськогосподарської продукції на 1 особу населення у
Вінницькій області, кг**

Продукція	Роки						
	2000	2005	2010	2012	2013	2014	2015
Зернові культури	969	1189	1890	2591	2223	2990	3136
Цукрові буряки	1064	1198	1493	1840	1744	1579	1886
Соняшник	37	51	167	176	213	313	329
Картопля	787	890	960	1134	1063	1060	1235
Овочі	109	171	189	237	225	297	283
Плоди та ягоди	41	108	115	151	155	170	150
М'ясо (у забитій вазі)	52	29	38	40	51	160	164
Молоко	364	496	508	512	520	528	528
Яйця, тис. шт.	194	333	485	517	494	496	498

Розраховано автором за даними Головного управління статистики у Вінницькій області.

Станом на 2015 рік аналізуючи сільське господарство неможливо не приділити увагу питанням економічної передумови ратифікації Угоди про Асоціацію з ЄС.

Перш ніж робити висновки про можливі наслідки євроінтеграції,

необхідно проаналізувати яким є вихідне положення України в цьому процесі та як склались її економічно-соціальні умови після отримання незалежності. Загальна динаміка розвитку української економіки та її вага у світовій економічній системі зображена на рис.2.12.

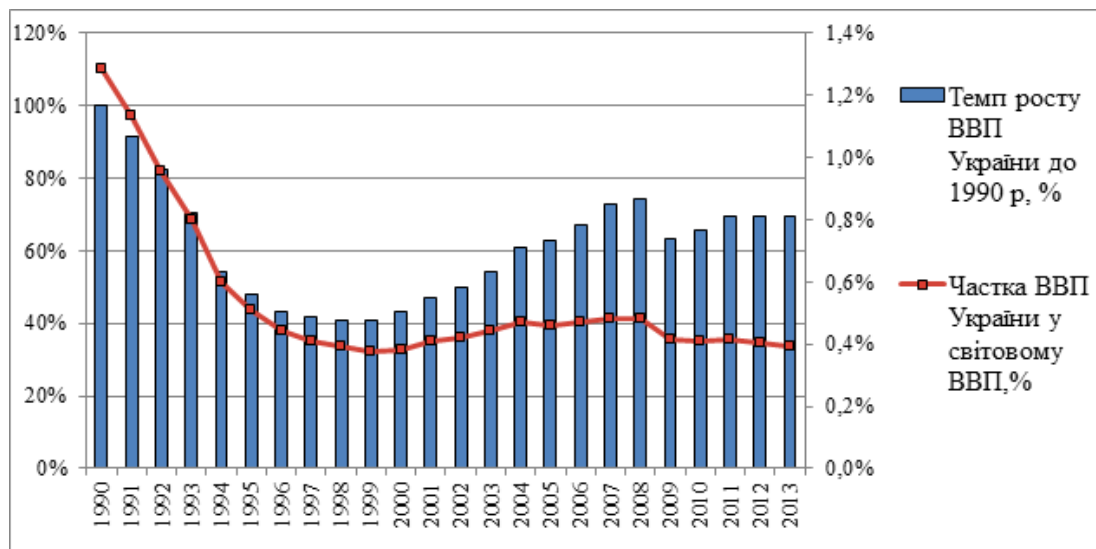

Рис. 2.12. Динаміка ВВП України та її частка у світовому випуску продукції

Структуровано автором за матеріалами [64-74]

Отже, незважаючи на певне відновлення з початку 2000-х років, станом на кінець 2013-го Україна досягла лише 70% ВВП від рівня 1990-го року. І це один із найгірших показників серед колишнього СРСР після Молдови. В 1990 році підприємствами України забезпечувалося близько 1,3% від загальносвітового випуску продукції. За останні 22 роки цей показник зменшився понад тричі й складав лише 0,4% за підсумками 2013 року.

Перейдемо від структурних змін в економіці до аналізу зовнішньоекономічних зв'язків. Україна після 1991 року займає своє місце на світовому ринку в ролі експортноорієнтованої країни (рис.2.13).

Як бачимо з графіку, зростання відкритості економіки є загальною тенденцією як для української, так і для європейської економіки, що відповідає загальносвітовим тенденціям. Проте Україна випереджає ЄС у даному процесі. Частка імпорту та експорту в загальному випуску із 30% на початку 90-х зросла

до 2/3 від ВВП на початку 2000-х і залишається досить високою: 55,4% за показником імпорту та 46,9% – експорту продукції. Це вказує на зростання залежності української економіки від зовнішньоекономічних ризиків і слабкість розвитку внутрішнього ринку.

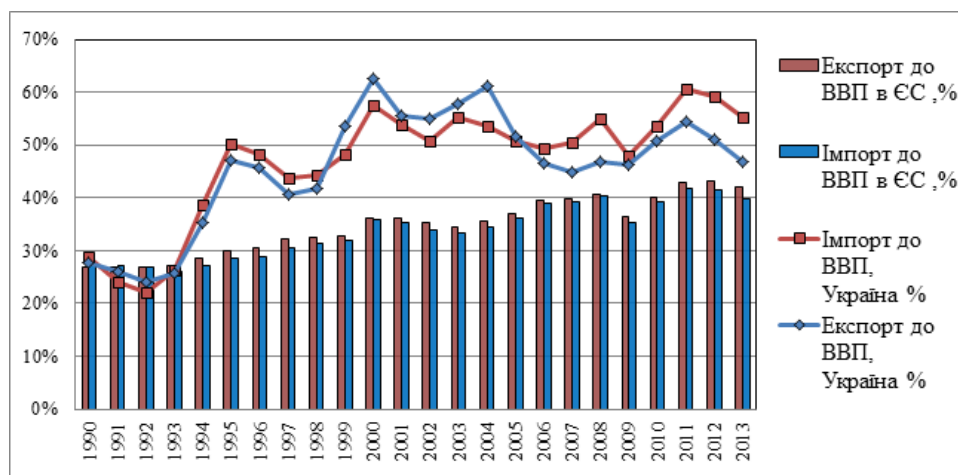

Рис. 2.13 Динаміка зростання частки імпорту та експорту до ВВП в Україні та Євросоюзі

Структуровано автором за матеріалами [64-74]

Важливим етапом є прогнозування соціально-економічних наслідків євроінтеграції в рамках Угоди про Асоціацію.

В IV розділі Угоди «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею» (Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом) декларується створення зони вільної торгівлі (ЗВТ), зняття митних та інших перешкод для вільного переміщення товарів і послуг між Україною та ЄС. Дано аналіз і своє бачення наслідків реалізації даних процесів.

Як уже зазначалося вище, Україна має досить відкриту економіку її розвиток значно залежить від імпортно-експортних потоків. І оскільки наша країна поставлена перед вибором Східного або Західного партнерства, слід дослідити географічну структуру зовнішньоторгівельного обороту. Можна виділити два основних регіони зовнішньої торгівлі України: СНД, де понад 99% належить торгівлі з країнами Митного Союзу (Білорусь, Росія, Казахстан),

та Європейський Союз. Їх загальна частка становить понад 2/3 зовнішньо-торгівельного обороту України. Дослідимо динаміку торгівлі з ними (рис. 2.14).

Помітним є зростання обсягів імпорту агропромислової продукції, що зріс удвічі після лібералізації українського ринку зі вступом до Світової організації торгівлі в 2008 році [63].

Україна не змогла за останні роки підвищити ефективність праці та якість продукції для просування високотехнологічних товарів на європейські ринки. Постачання здійснюється в основному у вигляді сировинних матеріалів, які після переробки в ЄС частково повертаються до України у вигляді готової продукції. В торгівлі з СНД зберігалася краща ситуація через збереження певних виробничих зв'язків, міжгалузеву кооперацію. Це не означає, що консервація таких зв'язків є пріоритетним завданням. Адже, крім кількох сегментів, така співпраця відбувалася за рахунок експлуатації українського застарілого обладнання.

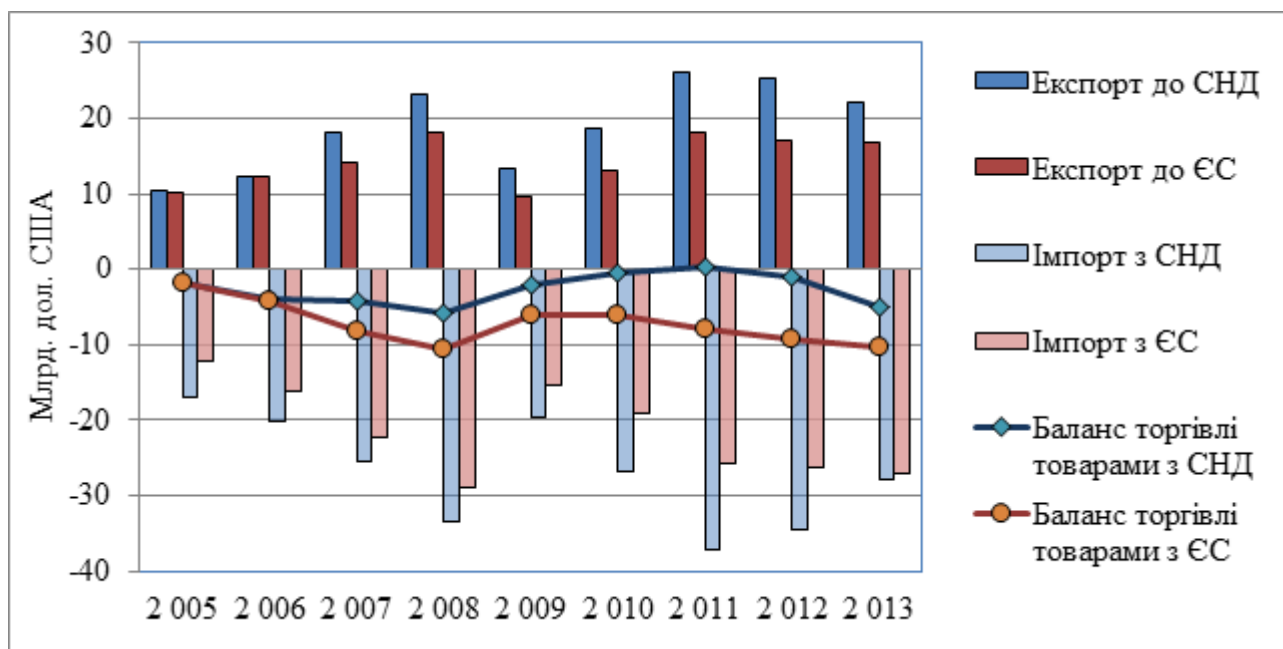

Рис. 2.14 Зовнішньо-торгівельний баланс товарів з ЄС та СНД

Структуровано автором за матеріалами [64-74]

Важливим чинником при експорті товарів є питання митних ставок. в ЄС на перший погляд нижчі загальні митні ставки, ніж в Україні та майже вдвічі нижчі, ніж у Росії. Щодо агропродовольчого ринку, тут можна було б очікувати збільшення експорту до ЄС внаслідок скасування високого мита на агропродовольчі товари, адже даний ринок ЄС є більш захищеним.

Однак потрібно врахувати, що європейські країни досить уважно підходять до визначення розміру митних ставок і в разі необхідності використовують інструмент специфічного мита для захисту внутрішніх виробників.

Як видно з рисунку 2.15, хоча в ЄС номінально середні тарифи нижчі, в порівнянні з українськими, але для найбільш вразливих сегментів (17% від імпорту) сільськогосподарської продукції діють специфічні мита. Це дозволяє стримувати імпорт і підтримувати національного товаровиробника. Нажаль, такий механізм практично не використовується стосовно імпорту європейських товарів в Україну і не передбачається Угодою.

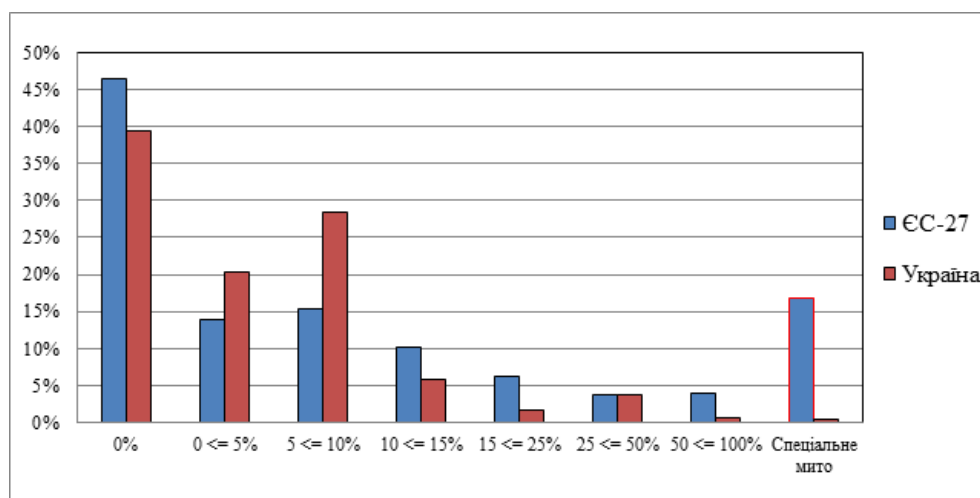

Рис. 2.15 Розподіл зв'язаних митних ставок за розміром в Україні та ЄС для продовольчих товарів

Структуровано автором за матеріалами [64-74]

Важливо зазначити, що скасування митних тарифів не буде тотальним, як це зазвичай сприймається в Україні. Вітчизняним виробникам будуть надаватися квоти безмитної торгівлі, які не вплинуть суттєво на ситуацію в

торгівельному балансі з ЄС.

Адже частина їх є на порядок меншою за фактичні обсяги поставок. Наприклад, для кукурудзи, найвагомішої статті с/г експорту, передбачається 400 тис. тон квоти, тоді як у 2013 році даного продукту поставлено в 19 разів більше – близько 7,6 млн. тон (Eurostat). Великі за обсягом квоти надаються Україні переважно в тих галузях, де поставки є малими внаслідок неконкурентності вітчизняної продукції.

Безперечно, експорт рослинної продукції (насамперед зернових) до ЄС значно зріс у поточному році, але це викликано скоріше рекордним урожаєм, аніж спрощенням митних процедур для товарів українського походження.

Загалом, європейські митні тарифи достатньо низькі, а тому вони не можуть бути головним бар'єром для вітчизняних товарів на ринках Європейського союзу [110].

Значно серйознішою перешкодою є різниця в технічних і санітарних стандартах, система стандартизації і сертифікації та викривлення умов конкуренції в ЄС (широка система державної допомоги виробникам). Оцінюючи торговельну співпрацю з ЄС, слід пам'ятати, що європейці більше зацікавлені у співпраці з країнами-власниками значних запасів сировинних ресурсів і недостатньо розвиненими галузями-виробниками товарів із високою доданою вартістю.

Тому для України важливо якомога швидше диверсифікувати структуру експорту з акцентом на високотехнологічні галузі [52]. Інакше буде реалізовано сценарій згортання залишків промисловості з перетворенням України виключно на постачальника сировини.

У прогнозуванні впливу утворення Зони Вільної Торгівлі з ЄС на загальний добробут населення та виробництво цікаво використати результати економіко-математичного моделювання – зокрема досліджень, виконаних за допомогою моделі «Global Trade Analysis Project (GTAP)» – глобальної, міжрегіональної, багатогалузевої статичної моделі загальної рівноваги. Дана модель містить унікальну базу даних 113 країн у розрізі 57 товарних груп і 5

факторів виробництва (табл. 2.12).

Таблиця. 2.12

**Прогнозований вплив встановлення зони вільної торгівлі Україною
та ЄС на добробут та ВВП**

Сценарій зони вільної торгівлі	Еквівалентна зміна добробуту, млн. дол. США	Приріст ВВП, % ЄС-27	Сценарій зони вільної торгівлі	Еквівалентна зміна добробуту, млн. дол. США
	Україна			Україна
А (50% зниження мита для всіх товарів)	22	461	-0,4	0,01
В (100% зниження мита для промислових товарів, 50% для агропродовольчих)	-86	803	-0,97	0,02
С (100% зниження мита для промислових і агропродовольчих товарів, скасування експортних субсидій)	195	675	-0,17	0,01
Д (100% зниження мита для промислових товарів та 100% для агропродовольчих, підвищення ефективності виробництва на 10%, скасування експортних субсидій)	5716	873	7,82	0,002

У таблиці наведені результати за різними варіантами зони вільної торгівлі. Як бачимо, Євросоюз виграє в будь-якому випадку за рахунок відкриття доступу товарів на український ринок. Загальне збільшення добробуту для України можливе при лібералізації торгівлі лише за умови значного підвищення ефективності виробництва (сценарій «Д»).

Ураховуючи зазначене вище збереження обмеження на експорт агропродукції з України, тенденції старіння основних фондів і відсутність дієвих стимулів до інвестицій у високотехнологічні сфери, найбільш ймовірним видається реалізація сценарію «В» із відповідними втратами для української економіки і скороченням ВВП. Слід звернути увагу на те, що ГТАР розраховує

короткостроковий, а не кумулятивний ефект від змін режиму торгівлі; вже згадані зміни у ВВП і добробуті мають статись у перший же рік після запровадження Угоди [54, 58]. Щодо прогнозування конкретних змін у виробництві продукції за галузями економіки, то такі результати моделювання представлені в табл. 2.13. За результатами моделювання в Україні найбільший приріст виробництва (та експорту) може очікуватися лише в рослинництві – на 2%. Значних втрат зазнає важка промисловість, а також машинобудування.

Таблиця 2.13

**Вплив скасування тарифів в рамках ЗВТ Україна-ЄС на зміну
обсягів виробництва галузей в Україні, %**

Галузь виробництва	Сценарій «В» (100% – промислові товари, 50% – агропродовольчі товари), темп приросту, %
Рослинництво	1,96
Тваринництво	-1,87
Сировинні товари	-0,50
Готові харчові продукти	-0,13

Підсумовуючи вищевикладене, можна стверджувати, що Україна не готова до повної лібералізації внутрішнього ринку для товарів з ЄС. Адже більшість галузей економіки є неконкурентоспроможними в порівнянні з європейськими. Це загрожує скороченням виробництва та експорту українських товарів, закриття підприємств і відповідне скорочення робочих місць, особливо в довгостроковій перспективі.

Підсумовуючи економічний потенціал аграрного сектору Вінницької області головним пріоритетом, в контексті регіональних особливостей області, стає сталий розвиток аграрного сектору економіки/

Нарощуючи ефективність сільськогосподарського виробництва, постає завдання суттєво наростити обсяги високотехнологічного інноваційного промислового виробництва та обсяги послуг (в таких пріоритетних та динамічних секторах, як малий та середній бізнес, фінансово-кредитне забезпечення виробників сільськогосподарської продукції, транспорт тощо).

2.3 Вплив системоутворюючих факторів на розвиток сільських територій

Питання соціально-економічного розвитку сільських територій надзвичайно гостро стоїть останні роки, адже ставить під загрозу темпи економічного зростання та соціальну стабільність у державі. Це в кінцевому результаті позначається на місцевому розвитку та на рівні життя громадян.

Для кожної сільської території потрібно проведення спеціального дослідження для вибору і оцінки факторів діагностики розвитку такої сільської території (рис. 2.16).

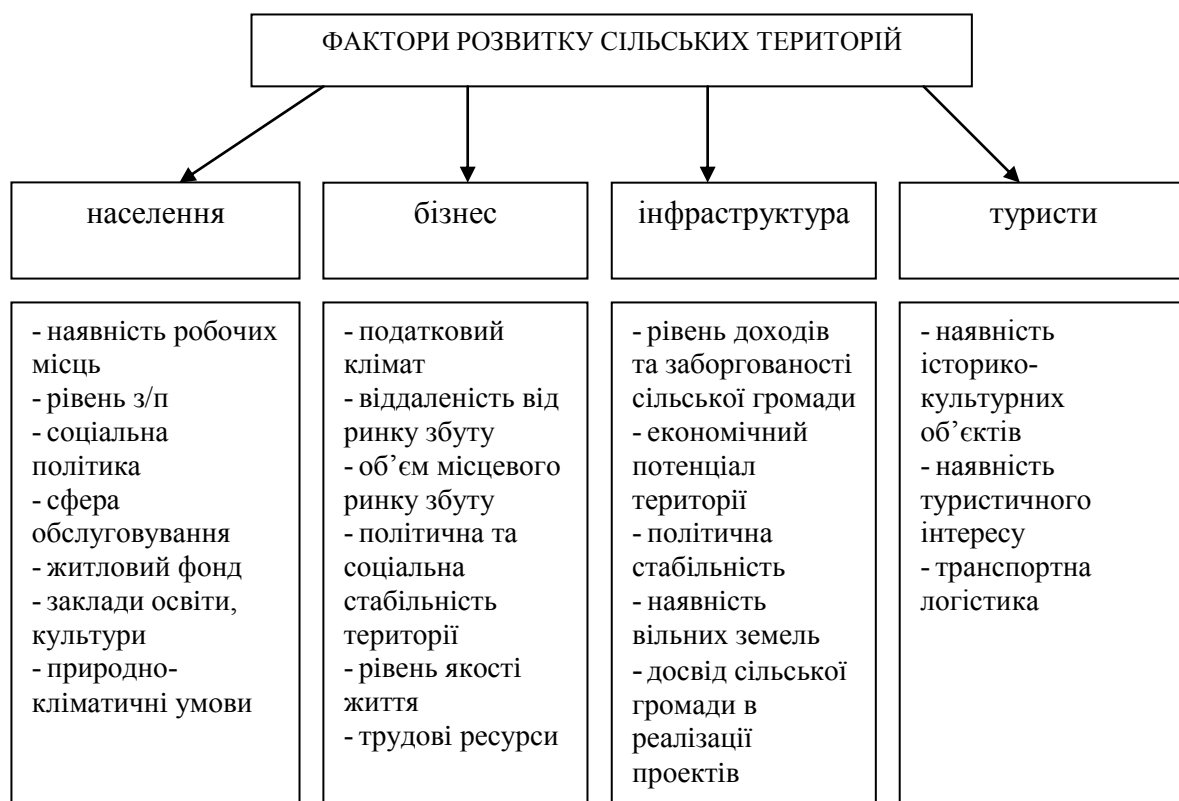

Рис. 2.16 . Фактори розвитку сільських територій

Удосконалено автором на основі [63]

При розробці політики сталого розвитку сільських територій, на наш погляд, потрібно враховувати комплекс об'єктивних та суб'єктивних факторів,

як сприятливого, так і стримуючого характеру. До числа перших слід віднести такі фактори:

- географічний – вигідне географічне положення створює сільській території певні переваги для прискореної інтеграції в європейські структури;
- історичний – своєрідність краю, де збереглась висока культура господарювання, традиції і навички місцевого населення, що в поєднанні з близькістю країн Західної Європи створює передумови для швидкої адаптації населення до ринкових умов господарювання;
- економічний – досягнення позитивних структурних зрушень, що служить вагомою передумовою для поступового економічного зростання;
- транспортний – розвинення мережі автомобільних доріг та залізниць з врахуванням зручного географічного положення може принести реальну вигоду сільській території;
- природний – наявність унікальних природних ресурсів: мінеральних вод, лісів, значних запасів підземних і поверхневих вод, інших корисних копалин індустриального значення, ландшафтно-кліматичних зон;
- рекреаційний – володіння потужним природним потенціалом для санаторно-курортного лікування та оздоровлення людей, який може перетворити рекреаційну сферу в одну з провідних галузей економіки території [105, 36].

Найбільше впливають на розвиток сільських територій такі зовнішні фактори:

1) природно-кліматичні умови, які впливають на вартість життя в сільській місцевості території, величину виробничих витрат та безпосередньо на здоров'я населення;

2) транспорно-географічне та геополітичне положення частини сільських територій, які ускладнюють цінову конкуренцію товарів, сприяють орієнтації таких виробників не на внутрішні ринки, а переважно на закордонні. Низький рівень технологічного забезпечення виробництва ускладнює вихід на міжнародні ринки якісних товарів, тому значною проблемою на сьогодні є

перехід від постачальників сировини до виробника високоякісних товарів та послуг;

3) історичні особливості територіального розподілу науково-виробничого та кадрового потенціалу, соціальної сфери. Територіальна структура української економіки характеризується середньою густотою населення, проте у східних регіонах густота населення висока, великими територіальними відмінностями між розміщенням природних ресурсів, населення та виробничого апарату;

4) незадовільна демографічна ситуація в сільських територіях;

5) неефективний розподіл, низька кваліфікація та мотивація трудового потенціалу сільських територій;

6) ринкові зміни української економіки та пов'язана з ними тривала економічна криза. Перехідні процеси завжди супроводжуються нестабільністю та соціально-економічними перетвореннями;

7) диверсифікація та активізація міграційних процесів сільських територій, особливо прикордонних. Цей фактор характеризується зміною мотивів та напрямів міграції;

8) недостатній розвиток ринкової інфраструктури сільських територій та її нерівномірне просторове розташування;

9) низька інвестиційна активність сільських територій.

З внутрішніх факторів розвитку сільських територій можна виділити наступні: матеріально-ресурсний потенціал; інфраструктура; людський капітал; науково-технічний потенціал; технологічний рівень виробництва; ринково-експортний потенціал [77].

Необхідно провести аналіз факторів, які мають вплив на стан соціально-економічного розвитку сільських територій. На даному етапі проводиться більш детальний аналіз факторів і оцінка ступеню соціально-економічного розвитку шляхом проведення SWOT-аналізу зовнішнього та внутрішнього середовища. Потім здійснюється обґрунтування факторів, які мають вплив на

соціально-економічний розвиток сільських територій. На даному етапі аналізуються і прогнозуються фактори зовнішнього і внутрішнього середовища сільських територій, які визначають вибір ключових індикаторів моніторингу стану соціально-економічного розвитку сільських територій. Робиться комплексний аналіз шляхом співставлення виявлених на першому і другому етапах факторів зовнішнього та внутрішнього середовищ [76].

В результаті будується профільна матриця сильних та слабких сторін показників соціально-економічного розвитку сільських територій та підсумкова матриця сильних та слабких сторін цього розвитку. Після проведеної на 1-3 етапах комплексної експертизи кількісне вимірювання впливу факторів на стан соціально-економічного розвитку сільських територій здійснюється за допомогою факторного аналізу, де були виявлені тенденції, що характеризують стан соціально-економічного розвитку сільських територій. На рівень соціально-економічного розвитку сільських територій мають вплив наступні показники:

X1 - валовий регіональний продукт на душу населення;

X2 і т.д.- рівень рентабельності основних видів сільськогосподарської продукції;

- інвестиції в основний капітал підприємств, розташованих в регіоні;
- частка переробних виробництв у валовому регіональному продукті;
- частка імпорту основних груп продовольчих і непродовольчих товарів;
- вироблено продовольства на душу населення;
- частка економічно активного населення в сільській території;
- обсяги реалізації продукції на експорт за напрямками діяльності;
- населення з грошовими прибутками нижче за величину прожиткового мінімуму в % від загальної чисельності населення;
- доля витрат на охорону здоров'я, освіту, культуру, спорт, соціальну політику;
- рівень зареєстрованого безробіття;
- витрати на кінцеве споживання домашніх господарств на 1 людину ;

- співфінансування прожиткового мінімуму та середньодушових прибутків населення;
- охоплення сільських дітей дошкільними закладами.

Матриця може бути представлена у вигляді прямокутної таблиці:

$$X = \begin{pmatrix} X_{11} & X_{12} & \dots & X_{1n} \\ X_{21} & X_{22} & \dots & X_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ X_{m1} & X_{m2} & \dots & X_{mn} \end{pmatrix}$$

де x_{ij} – значення j -го часткового показника, який характеризує стан соціально-економічного розвитку території;

m – число об'єктів (тобто кількість досліджуваних сільських територій);

n – кількість показників, що характеризують рівень соціально-економічного розвитку цих територій.

Проведення процесу кластеризації сільських територій за допомогою методу k -середніх кластерного аналізу зводиться до наступних етапів: спочатку обґрунтовується кількість кластерів, на які повинна бути розбита загальна сукупність первісних показників, робиться первісна розбивка територій на кластери і визначаються центри ваги отриманих кластерів; визначається склад кожного кластера; за необхідністю змінюється кількість кластерів та робиться перерахунок і перерозподіл об'єктів по кластерам, здійснюється перерахунок центрів ваги кластерів [75].

Аналізувати слід, у якому із отриманих кластерів знаходяться сільські території (райони, області) зі схожим станом показників соціально-економічного розвитку за всіма показниками; за рівнем соціально-економічного розвитку всі сільські території Вінницької області поділяються на 3 кластери. Кількість і склад об'єктів (аналізованих сільських територій – районів області), отриманих у результаті проведеної кластеризації, наведені у табл. 2.14.

Як свідчать дані табл. 2.14 за ідентифікаційною ознакою – «рівень

соціально-економічного розвитку сільських територій» – для 1-го кластеру характерно крім промислового виробництва харчових продуктів наявність виробництва у незначних масштабах особистих селянських господарств (ОСГ), що спеціалізуються в основному на м'ясо-молочних продуктах.

Таблиця 2.14

Особливості районів в розрізі кластерного аналізу

Назва району	Кластер	Характеристика кластеру
Шаргородський	1	Достатньо високий рівень соціально-економічного розвитку сільських територій. Переважає вторинний сектор економіки (обробна промисловість, енергетика, будівництво).
Бершадський		
Немирівський		
Ямпільський		
Вінницький		
Могилів-Подільський		
Калинівський		
Козятинський		
Жмеринський		
Барський	2	Середній рівень соціально-економічного розвитку сільських територій. Визначальними для цього кластеру є підприємства переробної промисловості та сільського господарства, а також третій сектор економіки (охорона здоров'я, транспорт, зв'язок, фінанси, торгівля і т.д.).
Чечельницький		
Погребищенський		
Тиврівський		
Липовецький		
Літинський		
Гайсинський		
Крижопільський		
Хмільницький		
Піщанський	3	Досить низький рівень соціально-економічного розвитку сільських територій. Економіка представлена в основному у вигляді сільського господарства, території є сировинною базою.
Оратівський		
Томашпільський		
Тульчинський		
Іллінецький		
Мурованокуриловецький		
Тростянецький		
Чернівецький		
Теплицький		

Розроблено автором.

Для цього кластеру характерно наявність вторинного сектору економіки (обробна промисловість, будівництво, енергетика), де найбільш вагоме місце в них займає обробна (харчова) промисловість, представлена в основному виробництвом харчових продуктів.

Райони, які потрапили до кластеру 2 також займаються переважно сільськогосподарською діяльністю, але мають більш розвинену інфраструктуру, тому на цих територіях переважає третинний (змішаний) сектор економіки.

До кластеру 3 потрапили території, які у своїй господарській діяльності використовують переважно сільське господарство і знаходяться на достатньо низькому рівні соціально-економічного розвитку за рахунок невеликої присутності переробних підприємств і є сировинною базою всієї території.

Основними точками зростання економіки для кожного із отриманих кластерів повинні стати наступні галузі:

- сільське господарство, мисливство, лісове господарство (1 – 2 кластер);
- переробна промисловість (3 кластер);
- сфера торгівлі, сервісу та побутового обслуговування (2 кластер);
- туристична галузь та міжнародне співробітництво (3 кластер).

Фактично мова йде про сталий розвиток галузей спеціалізації сільських територій Вінницької області, які й надалі зберігатимуть високі темпи економічного росту.

Також нами була опрацьована модель виявлення ключових індикаторів моніторингу стану соціально-економічного розвитку сільських територій, що базується на методиці визначення індикаторів сталого розвитку.

Особливістю даного методичного підходу є те, що індикатори розбиті на основні групи: індикатори соціальних аспектів сталого розвитку; індикатори економічних аспектів сталого розвитку; індикатори екологічних аспектів сталого розвитку; індикатори інституційних аспектів сталого розвитку.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі можуть полягати в поглибленні обґрунтування основних засад управління кожним із сформованих кластерів з метою підвищення рівня соціально-економічного розвитку

сільських територій та набуття Україною статусу конкурентоспроможної держави на світовому ринку [63].

Однією з головних особливостей сільських територій є наявність земельних угідь, придатних для використання в сільському господарстві. Крім того, кліматично вони достатньою мірою орієнтовані на розвиток агропромислового сектору економіки.

У зв'язку з цим існує необхідність оцінки ефективності використання агропромислового потенціалу.

Індикаторами для оцінки ефективності розвитку сільськогосподарського потенціалу є:

1. Посівні площі всіх сільськогосподарських культур.
2. Продукція сільського господарства (у господарствах всіх категорій).
3. Рентабельність реалізованої продукції (робіт, послуг)

Деякі з вищевказаних індикативних показників носять як кількісний, так і кількісно-якісний характер, і характеризують деякі аспекти розвитку соціально-економічної системи з якісної сторони.

Для вирішення завдання в порівнянні перерахованих показників, що входять у розрахунок індексу соціально-економічної привабливості сільських територій пропонується емпіричний підхід, в основу якого покладено відомий у статистиці індексний метод об'єднання показників [46].

Цей метод дозволяє розрахувати інтегральний показник - «індекс соціально-економічної привабливості території».

Пропонований метод дозволяє отримати невербальну, описову і порівняльну характеристику рівня соціально-економічної привабливості різних територій.

Метод передбачає виведення бальних оцінок за значеннями кожного з показників, що характеризують різні аспекти соціально-економічної привабливості територій.

Вважається, що переважна більшість відібраних показників має однозначну, позитивну чи негативну інтерпретацію. Показникам, які не мають

в цьому сенсі однозначної інтерпретації, але необхідним для розрахунків або носять ілюстративний характер (наприклад, територія території), приписуються нульові бальні значення, або ж вони опускаються взагалі [44, 49].

Для отримання бальних оцінок будується шкала діапазонів реальних значень по кожному з показників усіх аналізованих територій. Діапазони визначаються виходячи з мінімальних і максимальних значень даного показника. Далі діапазони розбиваються за 10 рівних інтервалів, де кожен інтервал відповідає певній кількості балів, рівному номеру інтервалу (від 1-го до 10-го). Сума бальних оцінок за всіма показниками даної території, виведена відповідно до 10-бальною шкалою, і становить «індекс соціально-економічної привабливості території».

З метою більш чіткої оцінки окремих аспектів стану справ у регіоні можуть складатися індекси за окремими групами або наборами показників.

Таким чином, індекс соціально-економічної привабливості території як показник, що характеризує рівень соціально-економічного становища, буде характеризуватися сумою значень бальних оцінок обраних нами показників:

$$I_R = \sum_{i=1}^N P_i, \quad (2.1)$$

де i - показник;

N - число показників у наборі;

P_i - бальна оцінка, відповідна значенню i -того показника.

Можна розрахувати також індекс групи показників, що характеризують соціально-економічне становище території в деякому аспекті, наприклад, за ступенем забруднення компонентів екосистеми. Тоді набір показників включатиме тільки даний аспект проблеми [72].

У ході дослідження впливу основних показників системоутворюючих факторів на стан і розвиток сільських териорій встановлено, що їх динаміка характеризується протилежними тенденціями (табл. 2.15).

Таблиця 2.15

**Основні показники системоутворюючих факторів для с.Майдан
Вінницького району, відсотки**

Блоки факторів	Показники	Роки				
		2011	2012	2013	2014	2015
Виробничий	Обсяги виробництва	100,0	98,5	97,2	95,8	112,3
Економічний	Фонд оплати праці	100,0	107,1	124,9	131,2	139,2
Трудовий	Рівень зайнятості працездатного населення	100,0	98,1	98,6	95,3	82,7
Демографічний	Наявне населення	100,0	98,9	98,2	97,4	94,7

Розраховано автором.

Динаміка аналогічних показників, що характеризують бюджетоутворююче підприємство ТОВ „Фітосвіт-ЛТД”, суттєво відрізняється від загальносільських показників і має позитивні тенденції (табл. 2.16).

Таблиця 2.16

**Основні показники системоутворюючих факторів для ТОВ
„Фітосвіт-ЛТД”, відсотки**

№ з/п	Показники	Роки				
		2011	2012	2013	2014	2015
1.	Обсяги виробництва	100,0	113,1	147,7	160,0	198,9
2.	Фонд оплати праці	100,0	120,0	220,0	320,0	340,0
3.	Чисельність трудящих	100,0	104,3	109,6	121,7	130,3
4.	Чисельність виробничого персоналу	100,0	104,2	105,8	115,1	120,9

Розраховано автором.

В ході дослідження було встановлено взаємозв'язок між результатами життєдіяльності сільської території і результатами функціонування бюджетоутворюючого підприємства, яке діє на його території і впливає на всі основні аспекти життя села. Саме ця обставина визначила необхідність

проведення аналізу і встановлення оцінки впливу на результативні показники двох рівнів груп факторів: на рівні села та на рівні підприємства.

Для виявлення впливу факторів на величину результативних показників і визначення форми залежності між ними застосовувалися методи кореляційного аналізу. Виконаний кореляційний аналіз дозволив визначитися з характером і з моделюванням зв'язків між факторним і результативним показником, а обрані математичні залежності найбільш точно виразили сутність досліджуваної залежності [94].

Найбільша величина множинних коефіцієнтів кореляції і детермінації спостерігається:

серед факторів виробничого блоку – між чисельністю працівників x (люд.) і обсягом виробництва y (тис. грн.):

$$x = 2,063y * (-1,059); \quad (2.2)$$

серед факторів економічного блоку – між фінансовими результатами v (тис. грн.) і обсягом виробництва y (тис. грн.):

$$y = -0,101 + 12,936v; \quad (2.3)$$

серед факторів трудового блоку – між середньомісячною заробітною платою $г$ (грн.) працівників усіх сфер економіки і чисельністю зайнятого населення p (люд.):

$$г = -10,076 + 18197,4p; \quad (2.4)$$

серед факторів демографічного блоку – між середньомісячною заробітною платою $г$ (грн.) і чисельністю наявного населення в селі $к$ (люд.):

$$г = -0,035к * 3,844. \quad (2.5)$$

Таким чином, виконаний кореляційний аналіз дозволив у визначеній мірі більш точно установити закономірності зміни результативних показників у залежності від поводження різних факторів. Тим самим була досягнута більш об'єктивна оцінка впливу різноманітних факторів на стан та динаміку розвитку малого села. Отримані математичні рівняння дозволили визначитися з

показниками, які далі були використані при прогнозуванні на короткотермінову перспективу.

Формування у селі ринкового середовища вимагає розробки нових механізмів і методів відстеження процесів і визначення загальних характеристик перспектив його розвитку. Знання і чітке уявлення про основні параметри процесів, що відбуваються, їх зміни в найбільшій мірі можуть бути досягнуті за допомогою перспективних наукових напрямків, а саме, економічної діагностики основних проблем економічного та соціального розвитку села [31].

Економічна діагностика розвитку сільських територій дозволяє установити критерії або ознаки його стану як складної соціально-економічної системи за допомогою застосування методів сучасної математичної статистики і визначення діапазонів відхилень від деякої норми.

Об'єктом економічної діагностики розвитку малого села виступає власне населений пункт (територіальне утворення), що відзначається цілісністю і просторовою відособленістю від середовища. Предметом економічної діагностики розвитку малого села виступає система об'єктивних економічних показників, що складаються в процесі трансформації основних факторів виробництва (матеріальних, трудових, фінансових і природних ресурсів) у кінцеві види товарів і послуг [37].

Основними методами здійснення економічної діагностики виступають методи математичної статистики: кореляційний і дисперсійний аналіз, а також аналіз впливу найважливіших факторів на розвиток територій [80].

Типове угруповання системоутворюючих факторів на основні блоки для малого села наведено на рис. 2.17.

Запропоноване угруповання системоутворюючих факторів становить собою своєрідну модель, за допомогою якої можливо вирахувати і досить об'єктивно встановити конкретні оцінки як по кожному із названих блоків, так і по селу в цілому.

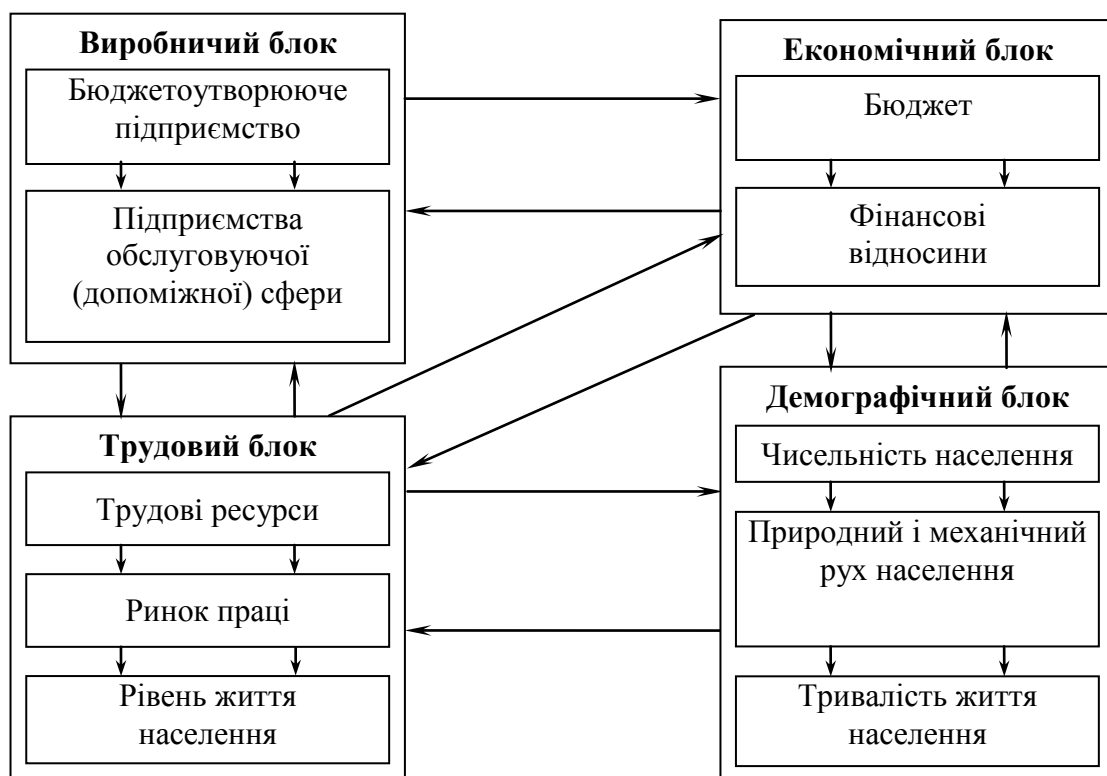

Рис. 2.17 Схема угруповання системоутворюючих факторів сільських територій

Із зазначених основних блоків групування системоутворюючих факторів найбільш важливим є виробничий блок, тому що в його середовищі відбуваються відтворювальні процеси, які відіграють визначальну роль у забезпеченні конкретного малого села прийнятними умовами життєдіяльності.

Виробничий блок включає два підблоки: бюджетоутворююче підприємство і підприємства обслуговуючої (допоміжної) сфери, і описується за допомогою наступного набору показників: обсяг випуску товарної і реалізованої продукції, рентабельність виробництва і реалізації продукції, доля податків і відрахувань у вартості виробленої продукції, індекс продуктивності праці, загальні доходи і витрати та ін.

Економічний блок включає в себе два підблоки (бюджет села і фінансові відносини) і описується наступними показниками: розміри податкових відрахувань у бюджет, індекс цін на товари, індекс змін попиту на продукцію, середня заробітна плата, дебіторська і кредиторська заборгованість тощо.

Трудовий блок описується набором показників: чисельність населення в

працездатному віці, чисельність зайнятого населення, кількість вільних робочих місць, трудова міграція населення у працездатному віці та ін.

Демографічний блок включає наступні показники: індекс народжуваності населення, індекс смертності, сальдо природного і механічного руху населення, загальна чисельність населення, чисельність жіночого населення в репродуктивному віці тощо. Об'єктивність встановлення економічного діагнозу малого села повною мірою залежить від того наскільки вказані показники адекватно відображають процеси, що відбуваються [161].

Вибір основних показників для цілей економічної діагностики багато в чому визначається станом зовнішнього (рівень інфляції, розмір податкових відрахувань, кредитні ставки комерційних банків, обмінний курс іноземних валют, ступінь надійності господарських зв'язків між постачальниками і споживачами) та внутрішнього (рентабельність виробництва бюджетоутворюючого підприємства, рівень продуктивності праці, рівень життя населення) середовища малого села.

На сьогодні сільські території мають чимало проблем які стримують їх соціально-економічний розвиток, зокрема [100]:

1. Неповнота та непослідовність законодавчої бази у сфері регулювання соціально-економічного розвитку сільських територій.

Неврегульованими залишаються питання законодавчого базису соціально-економічного розвитку сільських територій. Низка розроблених нормативно-правових актів так і не були прийняті, серед яких, зокрема проект Закону України «Про планування територіальної інфраструктури сільської місцевості» та проект Закону України «Про упорядкування сільської поселенської мережі». На законодавчому рівні досі чітко не визначено поняття «сільська територія». Несформованість законодавства ускладнює реалізацію прикладних засад державної політики соціально-економічного розвитку сільських територій, створює протиріччя на державному і регіональному рівнях управління, стримує програми розмежування земель державної та комунальної власності, перешкоджає визначенню чітких меж територій, що підпадають під

юрисдикцію сільських рад, знижує ефективність діяльності органів місцевого самоврядування, ускладнює програм формування спроможних територіальних громад, призводить до переважання ролі неформальних інститутів над формальними. Вирішення проблем активізації соціально-економічного розвитку сільських територій є недостатньо пріоритетним у вітчизняному законодавстві та позиціонується, здебільшого, як другорядна ціль в контексті забезпечення розвитку сільського господарства. Вітчизняний законодавчий базис потребує наближення до підходів, вимог і засад Спільної Аграрної Політики (САП) країн Європейського Союзу, інституційна основа якої орієнтована на забезпечення сталого розвитку сільських територій [111].

2. Недостатня інституційна спроможність та низька ефективність програмних документів соціально-економічного розвитку сільських територій.

Дієвість програмних документів соціально-економічного розвитку сільських територій обмежується їх декларативним характером. Як правило, в них не визначено інструментів та засобів досягнення пріоритетних цілей, відсутні чіткі механізми фінансування реалізації запропонованих заходів, несформовані алгоритми виконання програмних положень. Нераціональним є програм розробки державних і регіональних програм розвитку сільських територій передусім в аспекті організації громадських слухань та обговорень, залучення досвіду неурядових організацій та науково-дослідних аграрних установ, врахування думки представників органів місцевого самоврядування та сільських територіальних громад. Відсутні дієві механізми тактико-оперативного коригування виконання програм соціально-економічного розвитку сільських територій [88].

3. Нерозвиненість і занедбаність об'єктів соціально-економічної інфраструктури сільських територій.

Розвиток сільських територій характеризується відсутністю належного дорожньо-транспортного сполучення, достатньої кількості об'єктів ринкової, фінансової, підприємницької, інноваційної, соціальної, побутової, комунікаційної та культурної інфраструктури. Сільське населення позбавлено

можливості отримання якісних соціальних, побутових, освітніх, медичних і культурних послуг, які переважно надаються в селах і районних центрах. Низька функціональна спроможність інфраструктури сільських територій обмежує масштаби розвитку їх інституційного забезпечення, що проявляється у його дисбалансах, недосконалості та невідповідності сучасним вимогам і потребам, зростанні частки трансакційних витрат у діяльності суб'єктів господарювання; непоширеності практики співпраці громадських і неурядових організацій з органами місцевого самоврядування.

4. Ресурсно-функціональна обмеженість органів місцевого самоврядування та низька інституційна спроможність територіальних громад на сільських територіях.

Відсутнє чітке розмежування між повноваженнями місцевих державних адміністрацій та органами місцевого самоврядування (відповідно до законодавства 76 повноважень є дублюючими), що перешкоджає побудові ефективного механізму контролю за їх виконанням. Реалізація делегованих повноважень органами місцевого самоврядування ускладнюється надмірною адміністративно-управлінською та бюджетною централізацією, що зумовлює дотаційність бюджетів сільських рад, посилює інерційний характер прийняття управлінських рішень, обмежує потенціал соціально-економічного розвитку сільських територій, перешкоджає налагодженню ефективного державно-приватного партнерства [91, 87].

Розбалансованість системи адміністративно-територіального управління перешкоджає формуванню спроможних сільських територіальних громад, що ускладнює участь сільських жителів у програмуванні сільського розвитку, стримує вирішення господарсько-побутових проблем, посилює інертну поведінку сільських жителів, формує ризики виникнення невідповідності пріоритетів діяльності органів місцевого самоврядування інтересам територіальних громад.

5. Деструктивний вплив інституційно-психологічних чинників на соціально-економічний розвиток сільських територій.

Депресивний характер розвитку сільських територій, відсутність робочих місць і монофункціональність сільської економіки зумовлює міграцію сільських жителів до міських поселень у пошуках роботи та деградації людського капіталу в сільській місцевості. Такі тенденції посилюють дію дестабілізуючих впливів інституційно-психологічних чинників на соціально-економічний розвиток сільських територій, передусім, в аспекті перешкоджанню процесів формування інститутів українського села, громадянського суспільства, освіти, культури, сім'ї та місцевого лідерства. Деформація інституційно-психологічних стимулів і пасивність сільського населення посилюються в умовах їх низького рівня довіри до представників місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування. Це ускладнює процеси утвердження осіб, здатних до самоорганізації та реалізації громадських і підприємницьких ініціатив, формування зацікавленості серед жителів у вирішенні актуальних господарських, побутових та культурних проблем сільських територій, на яких вони проживають, нівелюють стимули до залучення коштів трудових мігрантів у сільську економіку, поглиблюють соціально-економічні диспропорції культурного розвитку територій, стримують становлення ефективного господаря на сільських територіях та їх структурну перебудову [86, 142].

6. Відсутність ефективно діючих інституцій становлення та розвитку інтеграційних відносин між суб'єктами підприємницької діяльності.

Недостатньо задіяним резервом нарощення потенціалу соціально-економічного розвитку сільських територій є обмеженість практик створення кооперативних горизонтально-вертикальних систем із замкнутим циклом виробництва сільськогосподарської продукції та надання сервісно-обслуговуючих послуг. Це поглиблює дефіцит ресурсної та матеріально-технічної бази суб'єктів підприємництва, обмежує масштаби їх господарської діяльності, перешкоджає формуванню аграрних кластерів та аграрно-індустріальних парків із залученням до співпраці суб'єктів господарювання, що розташовані на суміжних сільських територіях, у тому числі сусідніх держав.

Нерозвиненість інтеграційних відносин блокує синергійний ефект соціально-економічного розвитку сільських територій, першочергово, в розрізі таких складових, як створення нових робочих місць, налагодження співпраці суб'єктів підприємництва, органів місцевого самоврядування та представників сільських територіальних громад, розбудова бізнесової інфраструктури, стимулювання місцевого ринку, реалізація соціально-економічних проектів.

Непоширеність кооперативного руху значною мірою зумовлена низьким рівнем інституційно-інформаційного забезпечення та популяризації його переваг, що зумовлено нерозвиненістю мережі інформаційно-дорадчих служб, недостатньо активною роботою вже існуючих, а також нижчим рівнем надання їх послуг на сільських територіях, порівняно з селами. Помилковими є підходи до розвитку мережі дорадчих служб, що, переважно, відбувається без врахування думки представників бізнесу та сільських територіальних громад або ж здійснюється в межах реалізації міжнародних грантових проектів в інтересах інвестора. Актуалізація розвитку мережі інституцій інформаційно-дорадчого спрямування посилюється в умовах доцільності формування механізмів стимулювання процесу трансформації особистих селянських господарств (далі ОСГ) у фермерські господарства та малі сільськогосподарські підприємства [117, 118].

7. Нерозвиненість мережі агенцій регіонального розвитку.

На сільських територіях України недостатньо ефективною є діяльність агенцій регіонального розвитку. Здебільшого вона обмежується реалізацією незначної кількості пілотних проектів, організацією та проведенням протокольних заходів, програм: циклів семінарів-тренінгів, нарад, профільних круглих столів, виготовленням і розповсюдженням тематичних буклетів і брошур, розробкою декларативних програмних документів тощо. Окремі агенції створювали лише під отримання спеціальних грантів, а потім фактично припиняли діяльність.

Такі заходи не можуть суттєво вплинути на вирішення проблем соціально-економічного розвитку сільських територій. На низькому рівні є

поінформованість сільських жителів стосовно діяльності агенцій регіонального розвитку, їх проектів та можливості отримання конкретних переваг соціально-економічного розвитку сільських територій від налагодження ефективної співпраці з цими інституціями. Відсутня системна інформаційна політика популяризації діяльності регіональних агенцій місцевого розвитку як з боку органів місцевого самоврядування, так і з боку самих агенцій. Існує високий рівень недовіри та перестороги з боку сільського населення щодо діяльності таких інститутів. Це не дає змоги використовувати на повну потужність потенціал мережі вже існуючих агенцій регіонального розвитку та стримує програми розширення їх мережі.

Висновки до розділу 2

1. Приведені аналітичні дані свідчать, що реальний рівень соціально-економічного розвитку сільських територій Вінницької області загалом не відповідає існуючій ситуації. При цьому сфера сільського господарства є однією з провідних в економіці Вінницької області та України.

2. На наш погляд загальний занепад села спричинений відсутністю підтримки аграрного сектору, а особливо особистих селянських господарств, сировинній спрямованості сфери сільського господарства, наявності посередницьких схем при русі харчової сировини від особистих селянських господарств до об'єктів переробки.

4. Розвиток сільських територій найбільше залежить від раціонального використання земельних ресурсів. В сільських територіях це основа місцевого бюджету та формування соціально-економічного розвитку територіальних громад. Тому, в нових умовах для розвитку сільських територій важливе місце посідає механізм регулювання використанням земельних ресурсів. Саме при плануванні розвитку сільського господарства необхідно формувати політику, спрямовану на підвищення продуктивності землекористування, стимулюючи при цьому ефективне використання й цілеспрямоване відтворення земельних ресурсів

5. Визначено, що економіка Вінницької області характеризується ресурсом та енергоємністю виробництва, особливо в агропромисловому секторі, низьким рівнем інноваційного виробництва, низьким рівнем розвитку соціальної сфери на селі.

6. За результатами дослідження автором була опрацьована модель виявлення ключових індикаторів моніторингу стану соціально-економічного розвитку сільських територій, що базується на методиці визначення індикаторів сталого розвитку, розробленої КСР ООН. Особливістю даного методичного підходу є те, що індикатори розбиті на основні групи: індикатори соціальних аспектів сталого розвитку; індикатори економічних аспектів сталого розвитку; індикатори екологічних аспектів сталого розвитку; індикатори інституційних аспектів сталого розвитку. Апробація запропонованого методичного підходу була здійснена при оцінці соціально-економічного розвитку сільських територій Вінницької області, в результаті чого за рівнем соціально-економічного розвитку всі сільські території Вінницької області поділені на 3 кластери та запропоновані основні точки зростання економіки для кожного із отриманих кластерів.

РОЗДІЛ 3. УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИМ РОЗВИТКОМ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

3.1 Удосконалення механізмів управління сільськими територіями в контексті національної економіки

Сьогодні процес управління сільськими територіями досить централізований і потребує змін. Задля цього на загальнодержавному рівні розроблено єдиний документ «Єдину комплексну стратегію розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015 – 2020 роки» (рис. 3.1)

Головною метою стратегії є підвищення конкурентоспроможності сільського господарства і сприяння розвитку села на сталій основі відповідно до стандартів ЄС і міжнародних стандартів. Проаналізувавши головні цілі та конкретні завдання треба відмітити той факт, що усе зводиться знову не до конкретних дій щодо соціально-економічного розвитку сільських територій, в тому числі підтримки громадян, а до підтримки сільськогосподарських підприємств, які сьогодні представляють здебільшого міжнародні холдинги. На розвиток села з 8 цілей стратегії визначено лише 1 напрям « Розвиток сільських територій», який зазначає: "Розробити програму розвитку сільських територій і реалізувати заходи, спрямовані на підтримку малих фермерських господарств на основі розвитку нішових ринків, якісного виробництва, функціонування маркетингових каналів, диверсифікації видів діяльності, включно із зеленим туризмом, виробництвом непродовольчих товарів і покращенням якості життя у сільській місцевості з одночасним сприянням розвитку місцевого самоврядування і сільських громад, з метою підтримки життєво важливої економіки, включно з економікою найбільш вразливих сільських районів, в яких сільське господарство є головним джерелом доходів" [111,149].

Це практично новий, відмінний від існуючого, методичний підхід. Управління різних ієрархічних рівнів пов'язане з особливою функцією управління - передбаченням. Розрізняють три форми передбачення:

прогнозування, програмування і планування.

Загальна мета: підвищення конкурентоспроможності сільського господарства і сприяння розвитку села на сталій основі відповідно до стандартів ЄС і міжнародних стандартів	1. наближення законодавства України в АПК до законодавства ЄС 1.1 безпечність харчових продуктів, питання санітарних та фіто санітарних заходів
	2. дерегуляція в АПК 2.1 перегляд нормативно-правових актів, що передбачають надмірне державне регулювання 2.2 реформування відносин у сфері державної власності та діяльності державних підприємств
	3. фактори виробництва в АПК 3.1 земельна реформа 3.2 доступ до фінансів 3.3 оновлення і модернізація виробничих потужностей 3.4 інфраструктура і логістика
	4. розвиток аграрної політики в сфері науки, освіти, інновацій
	5. управління виробництвом і ринком АПК 5.1 продовольча безпека, діяльність аграрного фонду, цінове регулювання 5.2 управління внутрішнім ринком, імпортом, експортом 5.3 організації товаровиробників
	6. державна підтримка та оподаткування в сфері АПК
	7. розвиток сільських територій 7.1 підтримка малих фермерських господарств 7.2 якість життя в сільській місцевості 7.3 місцеве самоврядування в сільській місцевості
	8. управління ресурсами в сільському господарстві 8.1 екологічні стандарти якості водних та земельних ресурсів 8.2 виробництво органічної продукції 8.3 лісове та рибне господарство, біоенергетика

Рис. 3.1 Основні напрямки Єдиної комплексної стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015 – 2020 роки

У перехідний період управління комплексним розвитком територій потребує застосовування місцевими органами самоврядування програмно-цільового методу. Такі форми управління набули останнім часом широкого поширення у розвинутих країнах світу [167].

Через ресурсну неспроможність переважної більшості органів місцевого

самоврядування щодо здійснення власних і делегованих повноважень неухильно погіршувались якість та доступність публічних (у т.ч. адміністративних, медичних, освітніх) послуг. Цей процес супроводжувався обмеженням повноважень та ресурсів місцевих рад, що мали б піти на потреби власного розвитку (йдеться про відсутність можливості залишати у власному розпорядженні частину податків, зібраних на території громади; обмеження щодо вирішення земельних питань та архітектурно-будівельного контролю на власній території; обмеження стосовно прийняття рішень, пов'язаних із призупиненням незаконного будівництва, планування розвитку території громади). Такі обмеження призвели до поширення практики перекладення органами місцевого самоврядування відповідальності за всі прорахунки (зношену інфраструктуру, відсутність якісного доступу до освітніх, медичних послуг та ін.) на вищі інстанції, на владу у Києві. Все це ще більше загострювало протистояння «центру» та областей в Україні.

Дієздатність місцевого самоврядування в Україні гальмують й інші фактори. Потребує кардинального реформування адміністративно-територіальний устрій (АТУ) України [133].

Так, в Україні і досі відсутнє чітке законодавче унормування інституційних рамок цілісної адміністративно-територіальної одиниці базового рівня - громади села, селища, міста. На практиці часто зустрічаються випадки перебування територіальної громади села, селища, міста у складі іншої територіальної громади (або на території іншої адміністративно-територіальної одиниці, територіальної громади району в місті тощо - так звані «матрьошки»). Відсутнє конституційне унормування децентралізації влади в Україні. Все це призводить до поглиблення конфлікту інтересів, до невизначеності компетенцій, повноважень та відповідальності між органами місцевого самоврядування громад («по вертикалі»: громада - район - регіон), а також між органами місцевого самоврядування та місцевими органами виконавчої влади на регіональному рівні («по горизонталі»: місцева рада - місцева адміністрація). Такі суперечності надзвичайно ускладнюють процес налагодження ефективної

взаємодії регіональної та місцевої влади, унеможливлюють ефективне управління суспільним та соціально-економічним розвитком на відповідній території [96].

Реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні є вихідною умовою для стимулювання розвитку та успішного здійснення реформ на місцевому рівні. Процес децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування передбачає [134]:

- створення ефективної системи державного управління регіональним розвитком, що здатна забезпечити для населення окремо взятої громади якісні та доступні публічні (адміністративні) послуги (у т.ч. гарантувати безпеку життєдіяльності людини на місцевому рівні, забезпечити отримання якісних послуг сфери охорони здоров'я та освіти, гарантувати доступні адміністративні послуги);
- надання місцевим органам влади максимальної кількості повноважень та достатньої кількості фінансових ресурсів (відповідно до європейського принципу субсидіарності) для вирішення всіх поточних проблем, пов'язаних із гарантуванням безпеки життєдіяльності та якісного життєзабезпечення мешканців місцевої громади, гарантування стабільного розвитку на місцях; підвищення відповідальності органів місцевого самоврядування (ОМС) за виконання взятих на себе зобов'язань та дотримання законності.

Реальним кроком на шляху до децентралізації влади стало розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. (№ 333-р) «Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні». Основна мета практичного втілення Концепції - створити умови для формування ефективного місцевого самоврядування та дієздатної системи територіальних органів виконавчої влади/

Реформування системи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні передбачає впровадження кардинальних новацій на шляху до формування дієздатної та відповідальної місцевої влади [137].

Насамперед, говорячи про оптимізацію адміністративно-територіального

устрою України у реформі пропонується розподіл повноважень між різними рівнями: громада, район, регіон. Це і освіта, охорона здоров'я, захист навколишнього середовища. Проте на нашу думку основоположним є закріплення положень та дій щодо земель територіальних громад.

Реформування системи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні ґрунтуватиметься на новій системі АТУ, що передбачає об'єднання територіальних громад. Насамперед, йдеться про добровільне об'єднання. Впродовж перших трьох років реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади український уряд організаційно та фінансово планує підтримувати ті громади, що виявлять ініціативу до самостійного об'єднання [125, 162].

Добровільне об'єднання (укрупнення) територіальних громад доцільно проводити на основі:

- об'єднання громад, територіально наближених між собою, навколо «центрів економічного зростання»;
- з урахуванням переваг міжрегіонального (міжмуніципального) співробітництва, з огляду на вирішення спільних для громад проблем місцевого і регіонального розвитку (у т.ч. розбудови та спільного користування системи водопостачання та водовідведення, користування дорожньо-транспортною, освітньою, медичною, інформаційно-комунікаційною інфраструктурою);
- з урахуванням доступності для мешканців громад центрів надання публічних послуг (наприклад - часу прибуття невідкладної та швидкої медичної допомоги, часу прибуття дітей сільських громад до школи та ін. (європейський стандарт: 15 - 20 хвилин) [114, 126].

Проте на нашу думку першочерговим і найважливішим є спочатку побудова транспортної логістики, планування та опис планів щодо утримання закладів медицини, освіти, культури або здійснення укрупнення.

Для наповнення місцевих бюджетів обговорюється питання про те, щоб частину загальнодержавних податків (не менше 25 % їх обсягу) залишати на

місцях. Зокрема, йдеться про податок на прибуток підприємств, які розташовані і працюють на території певної громади, і про податок на доходи фізичних осіб, який можна сплачувати на вибір - за місцем працевлаштування або проживання громадян [108].

Передбачається, що все це дозволить збільшити надходження до місцевих бюджетів, підвищить зацікавленість ОМС у залученні інвесторів та у розвиток місцевої економіки, зацікавленість мешканців громади у легалізації доходів та своєчасної сплати податків. Як наслідок - покращення благоустрою території, створення нових робочих місць, зростання добробуту членів громади, стабільний розвиток громади.

Сільські території України протягом останніх двадцяти років не зазнали суттєвих змін як у контексті пошуку адміністративних підходів до управління їх розвитком, так і щодо організації економічної діяльності.

Інновації для мешканців сільських територій залишаються категорією віддаленою та незрозумілою. Багаторічна незмінність ситуації та стереотипність сільського укладу життя сформували переважно байдуже ставлення селян до нових пропозицій, утвердили зневіру в можливість покращення ситуації, навіяли пасивність до господарювання на власній території [164].

Відтак, домінує монофункційність сільської економіки та безальтернативність джерел доходів для сільського населення, що чинить негативний вплив на розвиток сільської економіки на інноваційній основі.

Задля забезпечення диверсифікації економічної діяльності на сільських територіях та удосконалення системи управління необхідними є нові підходи до організації сільської економіки, її ведення відповідними суб'єктами, віднайдення шляхів для стимулювання бажаних соціально економічних змін, використання нових форм кооперації та організації праці.

В межах роботи нами визначено, що ініціативна група в сільських громадах повинна бути створена. Вона покликана вирішувати ряд питань, зокрема [147, 140]:

- 1) підвищити участь громадськості в управлінні територіальною громадою;
- 2) розробити якісні методи моніторингу та контролю органів влади перед громадськістю;
- 3) створити механізм налагодження діалогу між громадянами та органами влади;

Управлінські інновації у контексті досліджуваної тематики – це нові підходи до управління розвитком сільських територій.

На регіональному рівні до територіальних підрозділів державних органів управління долучаються асоціації регіонального розвитку, агрохолдинги та великі підприємства, інші суб'єкти, зацікавлені у формуванні політики розвитку тих сільських територій, на яких вони розташовані, або які перебувають у колі їх інтересів.

Управління розвитком сільських територій на місцевому (локальному) рівнях в контексті інноваційності має значний потенціал, враховуючи фізичну присутність суб'єктів управління на місці, обізнаність з проблемами і потенціалом громади та місцевості її проживання. Суб'єктами управлінських інновацій на цьому рівні є сільські та селищні ради, громадські організації.

Якщо роль та особливості функціонування органів місцевого самоврядування є зрозумілими, то потенціал громадських організацій в Україні досі не реалізований належним чином. В економічно-розвинутих країнах активність позитивних змін на сільських територіях часто залежить від діяльності саме таких суб'єктів, здатних динамічно залучати позитивний досвід управління локальним розвитком, пропонувати нові підходи до вирішення проблем громади, надавати необхідне інформаційне забезпечення управлінських процесів. Низька активність громадських організацій в Україні спричинена як необізнаністю населення щодо їх ролі в регіональному соціально-економічному розвитку, так і проблемами з фінансуванням. У ЄС громадські організації є отримувачами грантів та цільового фінансування, якщо їх діяльність збігається з пріоритетами державної чи регіональної політики розвитку. В Україні таке фінансування є практично недоступним [153].

У контексті диверсифікації економічної діяльності на сільських територіях роль громадських організацій є значною внаслідок їх інформаційного потенціалу. Фактично, однією з основних перешкод активізації процесів диверсифікації є відсутність ідей та розуміння можливості особистого розвитку в місцевого населення, від ініціативності якого й залежить успішність цих процесів. Саме цю нішу мають заповнити громадські організації, або ж, як альтернатива, підприємницькі структури, націлені на консультування сільського населення щодо можливостей економічної діяльності, надання інформації про її альтернативні види та їх особливості [127, 129].

Загальною проблемою впровадження організаційно-управлінських інновацій на сільських територіях є низька активність місцевого населення та бажання до впровадження інновацій сільськими головами.

Для визначення напрямів розвитку сільських територій та удосконалення системи місцевого самоврядування нами було проведено соціологічне дослідження на основі опитування голів сільських (селищних) рад Вінницького району Вінницької області (33 ради). Дослідження проводилося в червень-серпень 2015 року. Основні питання, що ставилися перед респондентами мали на меті виявити основні недоліки роботи органів місцевого самоврядування сільських територіальних громад та визначити основні напрямки її вдосконалення. Основні питання, що ставилися респондентам, наведені в додатку Г

Одне з головних питань, на яке відповідали голови сільських, селищних рад, було: “Чи маєте Ви розроблену Програму соціально-економічного розвитку Вашої сільської територіальної громади на найближчі кілька років?”. Аналіз отриманих результатів соціологічного опитування засвідчив, що більшість (88%) мають таку програму, а от 12 % - ні, але хотіли б, щоб їм допомогли її розробити фахівці. Варто зауважити, що відсутність Програми стримує розвиток територіальної громади і органам місцевого самоврядування слід приділяти цьому питанню більше уваги. Адже добре розроблена програма соціально-економічного розвитку сільської територіальної громади допоможе

залучити кошти (гранти) від фінансових та громадських організацій.

Нажаль, в Україні досі не створена діюча система контролю та критеріїв оцінювання якості роботи органів місцевого самоврядування. Не варто досліджувати питання наявності комплексної стратегії розвитку громад. Дані документи є в усіх, проте вони неякісні, і більшість представників влади бажають її переробити, залучивши громаду та експертів. Вони зізналися, що документ робився поспіхом, без дійсної якісної, аналітичної та методичної роботи [73, 106].

Фактично, планування розвитку сільських територій в Україні досі здійснюється за принципом «згори-донизу», однак через відсутність достатніх коштів у держави більшість заходів залишаються деклараціями. Водночас формування розвитку за принципом «знизу-догори» зіштовхується з численними адміністративно-бюрократичними перешкодами та відсутністю достатньої наполегливості у місцевого населення для їх подолання як засобу підвищення економічної ефективності.

Нова ідеологія розвитку місцевого самоврядування сільських територіальних громад повинна ґрунтуватись на таких позиціях:

- планування соціально-економічних процесів на даній території;
- зміцнення фінансових і політичних основ місцевого самоврядування;
- формування іміджу території [145].

Під час дослідження вивчалися також потреби сільських територіальних громад. На сьогоднішній день селян цікавлять проблеми: житлово-комунального господарства, доріг, транспорту, медичного і побутового обслуговування, рівень цін, тобто рівень і якість життя. Саме ці питання покликана вирішувати місцева влада, наділена відповідними ресурсами та повноваженнями. Проте більшість сільських громад в країні фінансують соціальну сферу за рахунок міжбюджетних трансфертів, які використовуються нажаль не завжди ефективно [172, 101].

Проте більшість органів місцевого самоврядування не мають можливості розв'язати основні актуальні питання на місцевому рівні, через

неврегульованість міжбюджетних відносин, наслідком чого є незадовільний стан місцевих бюджетів, невизначеність в розподілі повноважень і ресурсів між владами різних рівнів, здатних забезпечити структурну перебудову ОМС, критичний стан більшості галузей на селі.

Таким чином, нинішня фінансово-економічна нестабільність створює не найкращі передумови для реформ. В місцевому господарстві нарастають численні проблеми, зволікання вирішення яких неприпустимо.

Нині сільський, селищний голова не контролює усіх податків і зборів, що збираються на території його громади, бо лише частина їх йде до місцевого бюджету, а лєвова частка – в державний. Це і податок на прибуток і на додану вартість. Бюджетний кодекс побудований так, що не зацікавляє сільських голів у пошуках коштів для поповнення свого бюджету. Основні джерела поповнення бюджету – прибутковий податок і податок на землю.

На нашу думку треба розширювати кількість комунальних підприємств, щоб сільські ради, а не тільки підприємці, могли використовувати свої надра, водні ресурси та інше.

Окремої уваги потребує інвентаризація недобудованих об'єктів – шкіл, будинків культури, покинуті об'єкти дещо з них можна продати або здавати в оренду і теж поповнити бюджет. Також слід переглянути податки і збори. Якщо проаналізувати кожен окремий вид податку, то можна знайти недоліки і резерви, завдяки яким можна поповнити дохідну частину сільської ради.

Отже, для зростання самодостатності сільських територіальних громад необхідно внести зміни до Бюджетного кодексу України та в податкове законодавство в частині розширення бази для формування місцевих бюджетів, які включили б до власних доходів частину усіх податків, що формуються на території громад. Разом із тим, слід підтримувати самодостатні, а не дотаційні ради, завершити грошову оцінку земель, переглянути ставки орендної плати, ринкових зборів, формувати громадську думку щодо оптимізації соціальної мережі в населених пунктах і вжити ряд інших заходів для поліпшення життя людей [104, 107, 109].

Ми вважаємо, якщо більшість повноважень передати базовому рівню місцевого самоврядування потрібно, проте спершу створювати умови для забезпечення сталого економічного зростання та підвищення добробуту сільських жителів, розвитку основних галузей виробництва та соціальної сфери, активізації підприємницької діяльності, створення додаткових робочих місць та створення інвестиційного клімату для впровадження новітніх технологій, підтримки вітчизняного товаровиробника, розвитку особистих селянських господарств.

Для розвитку сільських територій варто впроваджувати та використовувати критерії оцінки діяльності органів місцевого самоврядування.

Важливою складовою розвитку села є подолання суттєвих проблем співпраці з місцевим населенням. Важливо відзначити, що люди ще не зовсім готові спільно вирішувати проблеми громади. Тому сьогодні особливо актуальним є практична допомога у створенні й підтримці механізмів підвищення активності сільського населення. Адже залучення громадськості до вироблення та впровадження активної політики у місцевому розвитку сприяє посиленню ролі громадян, підвищує відповідальність органів місцевого самоврядування за свою діяльність.

Громадські організації вважаються третім сектором у суспільстві. Вони зароджуються, створюються та діють в середині суспільства, підіймають і вирішують нагальні питання громадськості.

Вінницький район включає такі громадські організації - політичні, охоронні, фінансові, релігійні, молодіжні, організація ветеранів і праці, захисту прав споживачів, сільський зелений туризм, громадська рада. Широке залучення неурядових об'єднань громадян допомогло б місцевому самоврядуванню використати позитивний потенціал суспільства, налагодити дієву взаємодію між виборцями та депутатським корпусом базового рівня. А тому основне завдання органів місцевого самоврядування створити сприятливі умови для розвитку та активної діяльності громадських організацій в сільській місцевості, підвищити роль сільських територіальних громад у подоланні

соціальних, економічних, екологічних проблем села.

Невід’ємним аспектом взаємозв’язку органів влади з громадськістю в сучасних умовах є електронні технології та електронне врядування. В цьому аспекті варто наголосити, що сільські ради відірвані від цих послуг, що підтверджує проведене анкетування. Тільки 40% опитаних мають доступ до мережі Internet, а у 60% взагалі мережі Internet немає. Відповідно до цього жодна з опитаних сільських, селищних рад не має власного сайту, де органи місцевого самоврядування змогли б звітувати перед територіальною громадою, пропонувати деякі пропозиції щодо вирішення назрілих питань, розробки інвестиційних проектів та презентувати здобутки своєї територіальної громади. Сьогодні Україна вступає у постіндустріальне суспільство, а для сільських рад це нонсенс – відсутність Інтернету, в той час як для міських рад електронне врядування це вже не новина. Тому, пропонуємо запровадити Державну програму, щодо розвитку інформаційних ресурсів та забезпечення всесвітніх глобальних пошукових мереж з підключенням до Інтернет – сільських, селищних рад в Україні та створити власні сайти територіальних громад [112].

Місцеві органи повинні краще працювати з населенням, яке проживає на їхній території, так треба покращити зв'язок з громадянами, а саме: впровадити звітність керівництва сільської ради перед населенням; підвищити рівень залучення громадян до процесу ухвалення рішень; створити подавати фінансово-економічні звіти про обсяг виконаних робіт та проблемних питань в реальному часі [113].

Для успішного функціонування органів місцевого самоврядування необхідний конструктивний діалог зі всіма сферами (галузями) соціально-економічного життя для забезпеченого сталого розвитку сільських територіальних громад (рис. 3.2).

Таким чином, результати соціологічного опитування свідчать, що голови сільських, селищних рад невідповідально відносяться до своїх обов’язків і більшість з них недостатньо ознайомлені із законодавчою базою про місцеве самоврядування, також головним стримуючим чинником є профілактично-

роз'яснювальна робота з селянами з різних питань, яким не приділяється достатньої уваги або взагалі ігноруються [141].

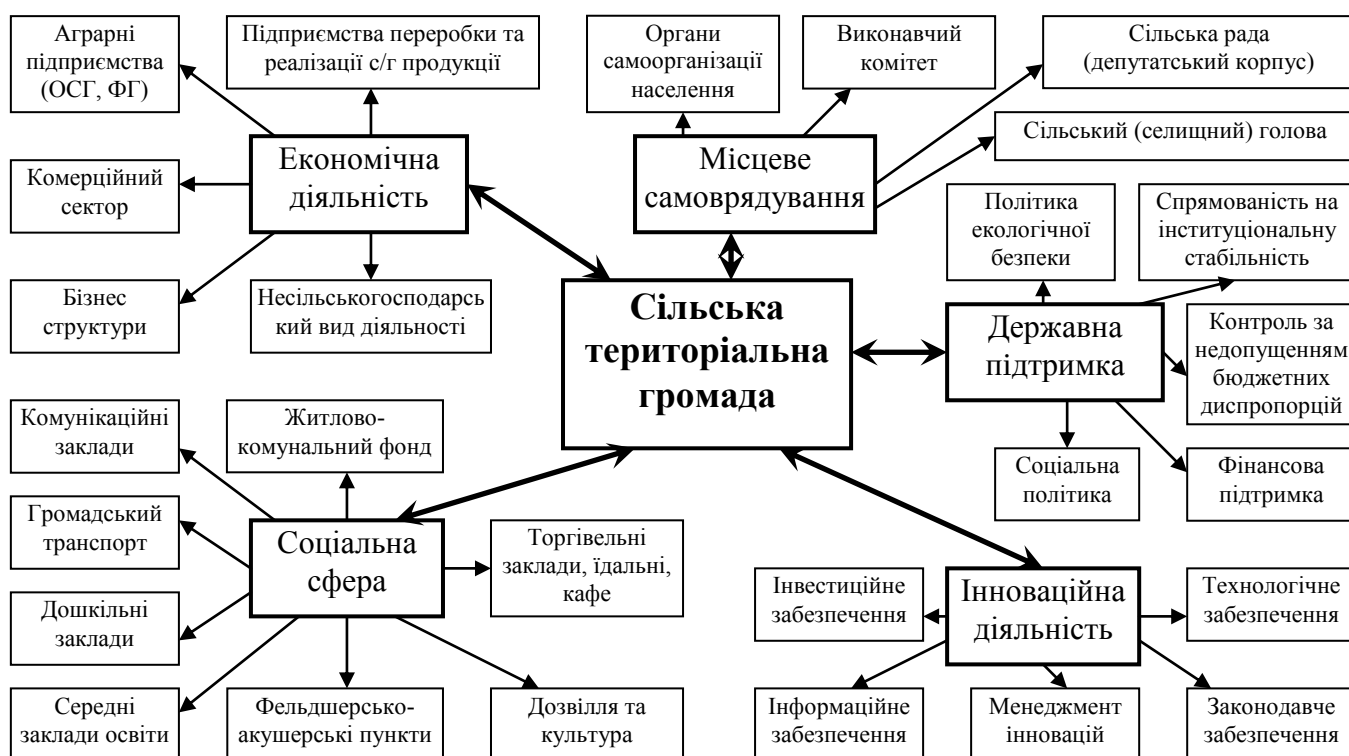

Рис. 3.2. Системний механізм сталого розвитку сільських територій

Треба підкреслити, що на сьогодні неможливо уявити самодостатню сільську громаду без потужного сільськогосподарського підприємства, які здебільшого є бюджетоутворюючими.

Розглядаючи існуючі механізми управління сільськими територіями, важливо проаналізувати державну і місцеву підтримку та систему бюджетного фінансування АПК в сільській місцевості. З нашого дослідження стало зрозуміло, що розвиток сільських територій неможливий без підтримки аграрної сфери. При цьому, видатки бюджету на підтримку аграрної сфери стрімко скорочуються, тоді як обсяг створеної доданої вартості у галузі залишається стабільним за роками і навіть зростає [146, 148].

Державна підтримка як сукупність інструментів державного регулювання, які забезпечують сільськогосподарським виробникам прийнятні

умови ведення діяльності розвивається за трьома основними формами, серед яких: пряма (прямі бюджетні виплати); непряма (бюджетні кошти носять стимулюючий характер); умовно-пряма - через організаційно-економічні заходи, найчастіше прямо не пов'язані з аграрним сектором економіки (рис. 3.3).

ФОРМИ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ АГРАРНОГО СЕКТОРУ		
ПРЯМА: - підтримка сільськогосподарського виробництва - кредитування аграрних товаровиробників - компенсація частини витрат на страхування - субсидії на капітальні вкладення та оновлення МТБ - екологічні програми - програми по боротьбі з шкідниками	УМОВНО-ПРЯМА: - пільги по платежам у бюджети всіх рівнів - податкові пільги по ПДВ - пільги по майновому та земельному оподаткуванню - сприяння залученню міжнародного кредитування	НЕПРЯМА: - державні закупівлі (аграрний фонд) - зовнішньоекономічне, митно-тарифне регулювання - підготовка кадрів - створення оптових ринків - часткове погашення витрат на проведення міжнародного аудиту - підтримка вітчизняного машинобудування

Рис.3.3 Форми державної підтримки аграрного сектору

Розроблено за матеріалами [29, 169].

Пряма державна підтримка може передбачати ряд переваг, зокрема різнострокове субсидіювання або кредитування підприємств і організацій АПК; погашення частини витрат товаровиробників на страхування врожаю; лізинг та ін.

Методами прямої держпідтримки забезпечується багатofакторний (комплексний) вплив з боку держави, при якому економічні суб'єкти отримують пряму фінансову допомогу (у формі субсидій), яка є строго підзвітною та регулюється певними нормативно-правовими актами – кодексами, державними законами, указами президента, постановами уряду [163].

Непряма бюджетна підтримка полягає в купівлі продукції для державних

потреб; захисті економічних інтересів виробників при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності в сфері АПК та ін.

Серед методів непрямой підтримки аграрного сектору пільги для сільськогосподарських товаровиробників по платежах до бюджетів всіх рівнів, створення спеціального податкового режиму по ФСП, особливості оподаткування ПДВ, земельно-майнове оподаткування тощо.

Умовно-пряма бюджетна підтримка спрямована на зміцнення виробничого потенціалу і позицій на споживчому ринку через опосередковані форми для забезпечення сприятливих організаційно-економічних умов функціонування аграрного сектору. Серед них державні закупівлі через Аграрний фонд, митно-тарифне регулювання, підтримка постачальників енергетичних та матеріально-технічних ресурсів; створення оптових ринків, реалізації державних програм і загальнонаціональних проектів, на які можуть використовуватися і кошти позабюджетних фондів, соціальна підтримка села тощо.

Повноцінне використання цих інструментів державної підтримки вимагає збалансування аграрного бюджету як в абсолютній величині, так і відносно ВВП [51]

У Євросоюзі селян дотують з розрахунку на гектар угідь, причому є пряма дотація і дотація на розвиток територій. Розмір підтримки коливається від 191 Євро/га у Латвії до 1526 Євро/га на Мальті. Загальна сума дотацій – 500 млрд євро. У Білорусі держпідтримка складає \$3,5 млрд, у Росії – \$9 млрд.

За даними організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), методологія порівняння обсягів бюджетної підтримки враховує і податкову, і бюджетну, і цінову підтримки. Відповідно до розрахунків ОЕСР, 2012 року обсяг підтримки в Україні склав 1,3% від внутрішнього валового виробництва аграрної продукції, в той час як у Росії – 13,5%, а Євросоюзі – 19% [136, 138].

Таким чином, проблемами аграрного бюджету залишаються: недостатній рівень фінансування, не передбачається ріст видатків проти попереднього бюджетного періоду; має місце дублювання окремих програм у загальному та

спеціальному фондах без достатнього обґрунтування тощо. Це зводить нанівець саму суть підтримки і не сприяє інноваційному ефекту аграрного бюджету.

Тому структура та форми бюджетної підтримки вимагають змін у підходах до їх формування. Зокрема, беручи за основу методику оцінки ефективності бюджету у розвинутих країнах, необхідно переорієнтувати як саму стратегію розвитку сільського господарства, так і ресурси, задіяні державою у політиці бюджетного регулювання. Подальшими проблемами дослідження є визначення шляхів та напрямів реформування аграрного бюджету [166, 176].

Розвиток сільських територій сьогодні значно залежить від адміністративно-територіальної реформи і процесу децентралізації.

В даному випадку ключову роль відіграють місцеві партнерства та співробітництво громад, вміння налагодити контакт між владою та місцевими мешканцями, створити інформаційну мережу для якісного діалогу. За умов ефективної роботи усіх сфер, а саме людей, бізнесу та влади, реальною є перспектива швидкого розвитку сільської громади.

На нашу думку, важливою є розробка партнерської моделі (рис. 3.4), що сприятиме нарощенню місцевого потенціалу і встановленню партнерських взаємовідносин між владою, приватним сектором, міжнародними організаціями.

Серед основних пріоритетів протидії корупції на місцевому рівні доцільно визначити [139, 152]:

1. Формування доброчесної системи кваліфікованої державної служби з акцентом на суспільний інтерес, а не досягнення особистої вигоди, шляхом скорочення кількості службовців при забезпеченні належного рівня їх добробуту (за принципом «зменшення числа працівників при збільшенні заробітної плати»), ефективного і прозорого формування персонального складу, декларування майна та видатків; розробки власних антикорупційних планів у всіх бюджетних установах та контролю за їх виконанням.

Рис. 3.4 Партнерська модель забезпечення соціально-економічного розвитку сільських територій

Розроблено автором.

2. Гарантії вільного доступу (у т.ч. через мережу Інтернет) до: каталогів та реєстрів суспільно важливої інформації; даних про використання публічних коштів, розпорядниками яких є бюджетні установи, суб'єкти господарювання державної і комунальної власності; інформації про платежі до державного та місцевих бюджетів, які сплачують суб'єкти господарювання, що мають право на видобуток корисних копалин або використання природних ресурсів.

3. Запровадження прозорої системи здійснення державних закупівель: ведення та оприлюднення повної інформації на всіх етапах процедури про виконавця та його субпідрядників, а також про попередні тендери замовника (аналог

«кредитної історії»); подальша заборона участі у закупівлях недобросовісних учасників торгів; широкий громадський контроль через включення представників громадськості (з їх постійною ротацією) до складу тендерних комітетів.

4. Залучення громадськості до заходів протидії корупції: дослідження ступеня «сприйняття корупції» у суспільстві та довіри населення до органів влади, готовності населення брати участь у запобіганні корупції; реальне дотримання існуючих форматів співпраці влади та громадськості; проведення постійної політики формування та підтримки атмосфери несприйняття корупції; сприяння у проведенні та врахування висновків громадської експертизи діяльності та рішень органів влади.

5. Практична дерегуляція: подолання численних корупційних передумов, котрі є найсуттєвішим фактором стримування розвитку бізнесу, у т.ч. шляхом розробки заходів державної регуляторної політики виключно після консультацій з діловим сектором; спрощення механізму представлення інтересів бізнесу перед владою і створення умов для реального діалогу на рівні «бізнес - влада - громадськість».

Ефективна протидія корупції потребує залучення громадянського суспільства. Різноманітні громадські організації здатні протидіяти основним складникам корупції (монополізації влади чиновниками та зосередженню в їх руках надмірних дискреційних повноважень) з одночасним дотриманням вимог стосовно забезпечення підзвітності та відповідальності державних службовців та посадових осіб на усіх рівнях. Більшість об'єднань громадян є організаціями вузької спеціалізації, що дозволяє концентрувати їх зусилля в питаннях протидії корупції [110].

3.2 Бюджетне та стратегічне планування соціально-економічного розвитку сільських територій

На даному етапі розвитку органів місцевого самоврядування, найбільш

актуальним питанням є визначення фінансової стійкості бюджетів муніципальних утворень. Фінансова база місцевих бюджетів характеризується низькою часткою власних доходів і, як результат, щорічним збільшенням частки міжбюджетних трансфертів, що надаються з державних бюджетів. У зв'язку з цим постає нагальна потреба в удосконаленні теоретичних та практичних підходів щодо діагностики фінансової стійкості місцевих бюджетів з метою забезпечення її стабільності та зміцнення [174, 178, 179].

Стратегічне планування соціально-економічного розвитку сільських територій розглядається як прогнозування розвитку, яке передбачає обґрунтування та закріплення цілей розвитку територій.

Стратегічне планування має такі стадії:

1. Розроблення концепції місцевого розвитку.
2. Обґрунтування важливих пропозицій.
3. Формування системи цільових програм.

Слід зазначити, що основою життєдіяльності села, селища завжди буде економічний розвиток, який повинен бути регульованим та направленим на підвищення якісного рівня життя територіальної громади села, селища, а також росту її добробуту.

Стабільного економічного розвитку неможливо досягти без впровадження принципів місцевого самоврядування та розробки стратегічних програм місцевого розвитку. На сьогоднішній день села, селища не перейняли досвід деяких міст України щодо планування власного довгострокового розвитку, а здійснюють за інерцією планування соціально-економічного розвитку лише на один бюджетний рік, що негативно впливає на ефективність використання коштів, визначення пріоритетів економічної та соціальної сфер територіальної громади села, селища, формування бюджетів.

Планування соціально-економічного розвитку передбачає на нашу думку кілька важливих етапів:

1. Розробка чіткого статуту.
2. Затвердження та виконання стратегії розвитку громади.

3. Розробку та затвердження генерального плану.
4. Щорічне якісне розроблення та виконання програми соціально-економічного розвитку.
5. Активізація процесу по самоорганізації громадян.

Статут територіальної громади визначає головні завдання, мету та обов'язки органу місцевого самоврядування, а також порядок контролю та звітності, права та обов'язки жителів громади.

Основні завдання статуту територіальної громади полягають у:

- визначенні оптимальних для конкретного населеного пункту способів забезпечення прав і умов життя їх мешканців;
- визначенні правових відносин між громадою, органами самоврядування та суб'єктами інших рівнів влади;
- створенні відповідної нормативно-правової та організаційної бази життєдіяльності населеного пункту;
- розробці механізму контролю за діяльністю органів влади у населеному пункті з боку його територіальної громади та окремих громадян;
- визначенні порядку реалізації норм чинного законодавства з урахуванням місцевих особливостей [159, 158].

У процесі розробки статуту необхідно дотримуватись головних принципів, до яких слід віднести відкритість, доступність, адресність та об'єктивність.

На нашу думку, найважливішим пунктом в статуті громади має бути опис матеріальних основ місцевого самоврядування, а саме:

- визначається перелік об'єктів, які належать виключно до комунальної власності сільської ради і не підлягають відчуженню у будь-якій формі;
- подається перелік виконавчих органів, на які покладається функція оперативного управління об'єктами комунальної власності сільської ради;
- визначається мінімальний розмір бюджету інвестицій та розвитку сільського населеного пункту;
- наводиться перелік місцевих зборів і податків;

- визначаються принципи формування доходної бази місцевого бюджету.

Також важливим вважається включення такого пункту як гарантії та відповідальність, зокрема треба описати та затвердити:

- відповідальність органів і посадових осіб місцевого самоврядування перед державою, юридичними та фізичними особами за результати самоврядної діяльності;
- відповідальність посадових осіб місцевого самоврядування перед сільською територіальною громадою;
- гарантії здійснення місцевого самоврядування, його органів і посадових осіб.

Розробка та впровадження в практику статуту територіальної громади сільського населеного пункту створюватиме передумови для більш ефективного врегулювання суспільних відносин, які виникають у процесі здійснення місцевого самоврядування, а також закріплення на цьому рівні управління правової, організаційної та фінансової самостійності [150, 155].

Стратегічне планування, кінцевим продуктом якого є стратегічний план розвитку територіальної громади села, селища, являє собою дієвий інструмент, який спрямований на вирішення питань місцевого значення.

Стратегічний план – довгостроковий документ розвитку територіальної громади, який визначає головні перспективи та завдання економічного та соціального розвитку громади на найближчі 10 – 15 років. Перевагою наявності такого плану в громаді є координація дій органів влади, бізнесу та жителів.

Процес стратегічного планування активно залучає територіальну громаду до вирішення власних проблем і, одночасно, визначає пріоритетні напрями соціально-економічного розвитку села, селища, а також можливі шляхи виходу з кризової ситуації щодо зайнятості жителів відповідного села, селища. Необхідно зазначити, що процес стратегічного планування має бути постійним процесом, і це обумовлюється багатьма об'єктивними та суб'єктивними причинами, які впливають з розвитку територіальної громади села, селища. Саме ці причини й обумовлюють необхідність проводити постійний перегляд

стратегій розвитку та моніторинг виконання стратегічного плану і постійно його узгоджувати із ситуацією, яка виникає в певному селі, селищі [180, 183].

Так, нами було розроблено стратегію розвитку села Агрономічне Вінницького району. Під час розробки даного документу нами було притримано таких стадій розробки:

I стадія – детальна оцінка наявних ресурсів громади;

II стадія – оцінка сильних та слабких сторін ресурсного забезпечення (SWOT- аналіз);

III стадія - визначення пріоритетних напрямів соціально-економічного та культурного розвитку громади;

IV стадія - організація міжсекторної взаємодії на основі кооперативного планування (обговорення пріоритетних питань соціально-економічного та культурного розвитку з жителями села, селища, бізнесменами, громадськими організаціями з метою прийняття компромісних рішень);

V стадія – налагодження міжнародних зв'язків;

VI стадія - внесення змін та уточнень в стратегічний план;

VII стадія – моніторинг та контроль за виконанням Стратегічного плану розвитку територіальної громади.

Підготовчим етапом при формуванні стратегічного планування розвитку громади є проведення оцінки ресурсів, якими володіє та які може залучити територіальна громада для вирішення нагальних проблем та реалізації перспективних напрямів розвитку села, селища.

Оцінка фінансових ресурсів здійснюється шляхом проведення аналізу бюджету та його виконання за останні роки; аналізу видатків бюджету за останні роки; пошуку нових джерел поповнення прибуткової частини бюджету; пошуку можливостей залучення позабюджетних фондів та коштів [182].

Оцінка економічних ресурсів здійснюється шляхом визначення проблем та перспектив розвитку промисловості, транспортного комплексу, туристичної галузі; розвитку малого та середнього бізнесу; вивчення проблем та перспектив формування споживчого ринку; залучення зовнішніх та внутрішніх інвестицій.

На нашу думку, важливим та необхідним є створення генерального плану села.

Головними цілями розробки генерального плану є:

- формування самодостатньої суспільно-територіальної системи;
- раціональне та ефективне використання території села;
- створення містобудівних умов для розвитку підприємництва всіх форм власності;
- забезпечення норм санітарного і екологічного благополуччя населення.

Метою прийняття цього регуляторного акту є: отримання основного виду документації з планування території населеного пункту, призначеного для обґрунтування довгострокової політики органу місцевого самоврядування в питаннях використання і забудови територій, на основі якого сільська рада та її виконавчі органи повинні керуватися при [187, 190]:

- складанні програм соціально-економічного розвитку відповідних територій та охорони природи;
- здійснення функціонального розподілу земель і визначенні цільового призначення земельних ділянок;
- виборі, вилученні, передачі у власність, наданні у користування, купівлі, продажу земель;
- вирішенні питань зміни використання і забудови земельних ділянок фізичними та юридичними особами;
- встановленні умов використання та забудови земельних ділянок;
- розміщення всіх видів будівництва;
- економічній оцінці територій та грошовій оцінці земель;
- визначенні територій пріоритетного розвитку та фінансового забезпечення цього розвитку;
- координації розробки програм розвитку галузей економіки;
- складанні реєстрів територій з особливими умовами розвитку місцевого значення;
- проектуванні соціальної, інженерної та транспортної інфраструктури.

Чинне законодавство регулює правові відносини взагалі, тобто регулювання відбувається нарівні всієї країни (регіону, області, району). Проте, нюанси розвитку конкретно взятого села регулюються в неповному обсязі, тобто у правовому полі бракує уніфікованого акту, який би в повній мірі визначав принципові вирішення розвитку, планування, забудови та іншого використання території населених пунктів. Вирішення цього питання можливо лише шляхом прийняття сільською радою рішення «Про затвердження Генерального плану села».

При цьому сфера інтересів сільської ради полягає в таких факторах як:

1. Розвиток села, поповнення та розвиток місцевого бюджету, завдяки збільшенню промислової зони.
2. Модернізація, технічне та технологічне переоснащення промисловості, впровадження інноваційних технологій підвищить рівень екологічної та економічної безпеки села.
3. Зростання економічної активності у господарському комплексі сприяє раціоналізації землекористування в селі.
4. Врахування інтересів територіальної громади.

Сфера інтересів громадян:

- зростання економіки стимулює зростання сфери обслуговування, що в свою чергу, стимулює зростання якості обслуговування населення;
- зростання обсягів будівництва житлового фонду приведе до покращення житлових умов мешканців сіл;
- розвиток промисловості та бізнесу дасть змогу створення додаткових робочих місць для працевлаштування мешканців сіл;
- зростання соціального рівня життя сільського населення.

Методом регулювання процесу розвитку на селі є також розробка і реалізація цільових програм. Вони повинні мати соціальну спрямованість і призначатися для вирішення найбільш гострих проблем. Спеціальні регіональні і муніципальні програми повинні прийматися для розвитку територій, що

знаходяться, з економічної точки зору, в особливо несприятливих умовах.

У деяких випадках може бути розроблений механізм, в якому передбачаються особливі заходи для економічного стимулювання учасників реалізації програми (ціни, тарифи тощо).

У кінцевому підсумку розробка програми має зводитися до визначення переліку і змісту заходів щодо її здійснення, їхньому взаємному ув'язуванню по термінах, розподілу ресурсів. Ці заходи охоплюють, як правило, не тільки безпосередньо сферу вирішення завдань програми, а суміжні, пов'язані з нею сфери. Перелік таких заходів специфічний для кожної програми.

З відходом від директивного планування важливою формою координації діяльності органів місцевого самоврядування і державного управління, окремих громадян щодо розвитку соціальної сфери мають стати різноманітні регіональні програми.

Слід зазначити, що занадто велика кількість цільових програм сприяє розпорошуванню фінансових ресурсів і зниження ефективності програмних заходів. Визначення результативності та ефективності виконання місцевих програм в цілому та за етапами ґрунтується на використанні системи показників.

Порівняння фактичних показників конкретних програм із плановими (затверджені програмою) здійснюється зазвичай шляхом оцінки витрат з місцевого бюджету та інших джерел на реалізацію програмних заходів [188].

Механізм оцінки програм на ефективність наведено на рис.3.5.

Для програм, спрямованих на отримання економічного ефекту, найважливішим показником пріоритетності під час відбору є їх інноваційна спрямованість, наукоємність, відповідність досягнень науково-технічного прогресу, висока кваліфікація працівників, якості менеджменту адмінресурсу, тобто тих аспектів, які сприяють підвищенню конкурентного рівня програмної продукції (результатів).

В результаті перманентної нестачі коштів або «заморожування» реалізації програм (середній рівень недофінансування становить приблизно 46,9%)

результативність цільових програм є дуже низькою і як наслідок, цілі, поставлені в програмі, не досягаються, що свідчить про те, що не враховується баланс ресурсів, розраховується їх необхідний, а не реальний рівень для ефективної реалізації. Досить часто для дофінансування таких програм залучають позабюджетне фінансування.

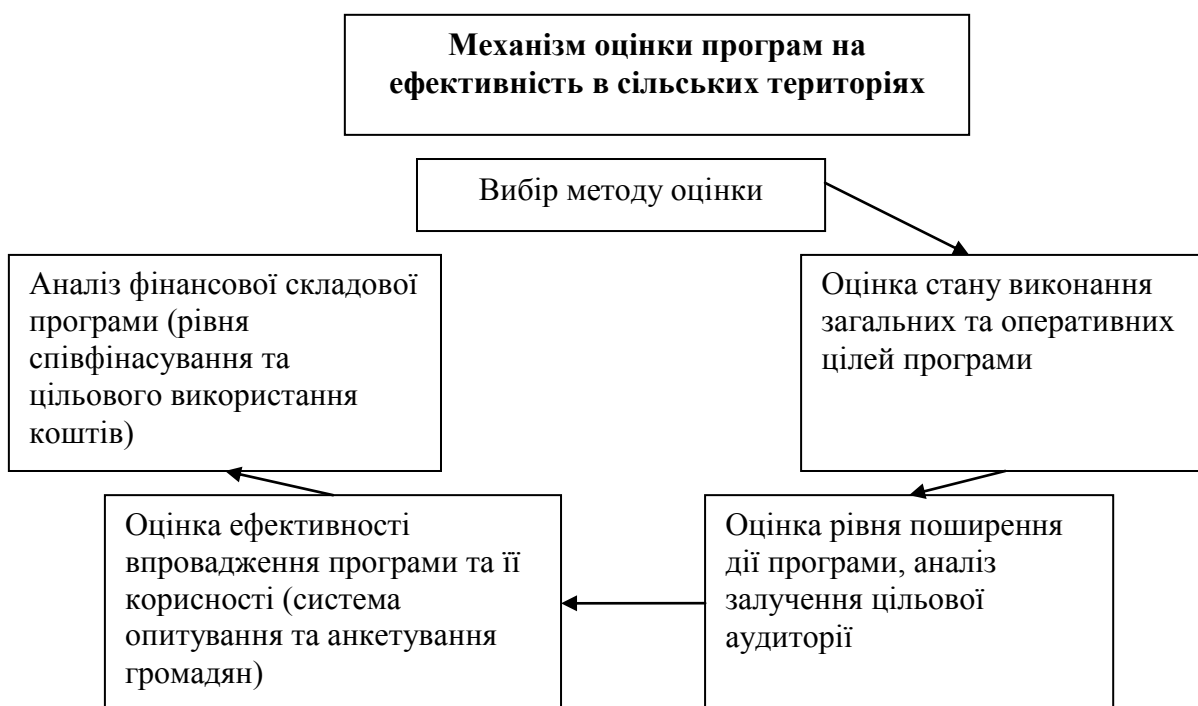

Рис. 3.5 Механізм оцінки програм на збалансованість для прийняття рішення щодо її реалізації

Розроблено автором.

Без сумніву, у позабюджетному фінансуванні провідну роль будуть грати спонсорські внески. Тому необхідно вчасно продумати систему податкових пільг, завдяки яким підприємцям буде вигідно вкладати частину отриманого прибутку в розвиток бюджетної соціально-культурної сфери. Нажаль, сьогодні такої системи не існує в сільських територіях.

Особливу роль у фінансуванні соціально-економічного розвитку повинен грати банківський кредит. Головним об'єктом кредитування повинні бути інвестиції регіональних та місцевих рад у створення і розвиток підприємств

[39].

Основна помилка громад при розробці програм соціально-економічного розвитку криється в ставці виключно на бюджетні можливості, коли інші фінансові можливості залишаються без належної уваги (рис. 3.6).

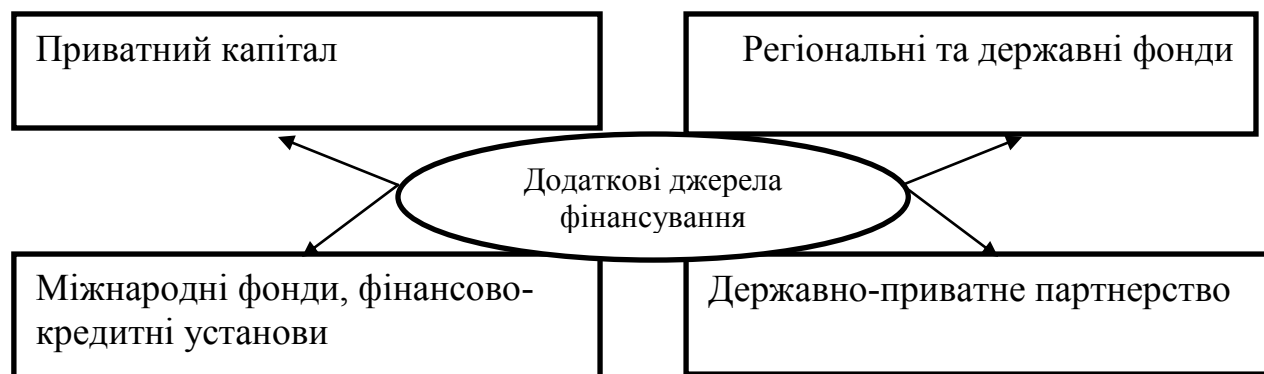

Рис. 3.6 Додаткові джерела фінансування територіальних громад

Розроблено автором.

Залучення громадян до активної участі в житті громади, до планування майбутнього територіальної громади дуже актуальна на сьогоднішній день тема та вкрай важлива для соціально-економічного та культурного розвитку кожного села, селища. Відкритість політики органів місцевого самоврядування, ефективна співпраця трьох секторів (жителі села, селища, бізнесмени, громадські організації) стали тими вершинами, без подолання яких неможливо йти далі.

Тому, визначившись з основними пріоритетними напрямками соціально-економічного та культурного розвитку громади, доцільно їх винести на обговорення з жителями, бізнесменами, громадськими організаціями з метою прийняття компромісних рішень.

Організувати обговорення пріоритетних напрямів соціально-економічного та культурного розвитку громади можливо багатьма способами, особливо такими як: опитування громадської думки, проведення круглих столів, громадських слухань, анкетування.

В Україні пріоритети є статичними, більшість поставлених завдань не

виконуються, а самі заходи та їх ефективність практично не оцінюються. На нашу думку, необхідним є удосконалення та запровадження системи моніторингу та оцінки ефективності виконаних стратегій та програм розвитку, а також розробку рекомендацій щодо формування даної системи в сільських територіях.

На сьогодні моніторинг та оцінювання програмних документів не стали системними. Основним критерієм успішності виконання програм вважають результативне виконання її заходів та цільове витрачання коштів.

На рівні районів та сіл управління економіки або сільська рада несе відповідальність за розроблення проектів та реалізацію схвалених програмних документів, однак через нормативну «непрописаність» поняття «оцінка управлінської діяльності» вони не зобов'язані здійснювати моніторинг та оцінку програмних документів. Система підготовки державних службовців у сфері оцінювання недосконала; як результат, базові навички цієї діяльності здобувають небагато урядовців. В Україні також немає ринку незалежних експертів, тим більше, агентств, спроможних до зовнішнього оцінювання програм [189].

Тому, на нашу думку доцільним є створення на рівні кожної громади незалежної спеціальної ради з питань моніторингу та оцінки ефективності стратегій та програм розвитку, що діятиме на громадських засадах.

Найбільш дієвим способом, на наш погляд, є проведення громадських слухань, до участі в яких одночасно можна залучити максимальну кількість представників від кожного сектору й отримати різні міркування з проблем розвитку громади та шляхів їх подолання. Крім того, процес реалізації Стратегічного плану розвитку громади є тривалим (10 – 15 років) й обговорення його на громадських слуханнях є гарантією впровадження його незважаючи на можливі зміни в сільській, селищній раді.

Проте слід відмітити, що швидкий та якісний соціально-економічний розвиток сільських територій неможливий без розвитку аграрного сектору.

Подальша адаптація господарської діяльності в сільському господарстві

до європейських та світових умов, а також підвищення ефективності розвитку аграрного сектору економіки задля забезпечення населення якісними, безпечними, доступними продовольчими продуктами, розширення експортного потенціалу країни вимагають реалізації завдань державної аграрної політики за наступними пріоритетними напрямками.

На нашу думку, одним із перших кроків до відродження сільських територій є стимулювання розвитку сільськогосподарського підприємництва, у т. ч. дрібнотоварного, з метою інтенсифікації виробництва сільськогосподарської продукції.

Для цього першочерговими заходами є :

- розробити нову систему оподаткування в сільському господарстві, яка матиме стимулюючий ефект та передбачатиме звільнення фермерських господарств від сплати податків (за винятком земельного податку і збору на обов'язкове державне пенсійне страхування);
- забезпечити перехід від прямого державного регулювання цін на продовольчі товари до запровадження практики продовольчого субсидування населення з метою надання адресної підтримки малозабезпеченим категоріям населення;
- стимулювати розвиток дрібнотоварного сільськогосподарського виробництва шляхом надання організаційно-економічної допомоги у створенні та функціонуванні фермерських господарств сімейного типу з подальшим їх об'єднанням в сільськогосподарські кооперативи (за схемою «господарства населення → фермерські господарства сімейного типу → сільськогосподарські кооперативи»);
- запровадити механізм страхування сільгоспвиробників шляхом розробки і затвердження порядку та умов надання державної підтримки для здешевлення страхових платежів, затвердження переліку сільськогосподарської продукції, яка підлягає страхуванню, переліку сільськогосподарських страхових ризиків і об'єктів страхування, визначення частки страхових платежів, які повинні компенсуватися державою [108].

Для розвитку інфраструктури аграрного ринку слід:

- забезпечити розвиток об'єктів інфраструктури для зберігання і транспортування сільськогосподарської продукції (заготівельних пунктів, зерносховищ, елеваторів, логістичних центрів тощо) завдяки запровадженню принципу «єдиного вікна» для пришвидшення проходження дозвільних процедур, насамперед, під час землевідведення й розроблення техніко-економічного обґрунтування проектів будівництва;
- інтенсифікувати розвиток місцевих сільськогосподарських ринків і ярмарків шляхом забезпечення їх умовами для зберігання, оброблення та пакування сільськогосподарської продукції, а також перевірки й контролю її якості;
- стимулювати розвиток обслуговуючих (збутових) кооперативів із зберігання, транспортування та первинної обробки сільськогосподарської продукції шляхом популяризації та роз'яснення серед сільськогосподарських виробників переваг реалізації продукції на кооперативних принципах.

Важливу роль також у розвитку сільських територій на сьогодні відіграють земельні, водні та лісові ресурси. Вони потребують значної уваги, адже можуть стати частиною економічного розвитку територій. Тому на нашу думку дані сфери мають бути підтримані та удосконалені.

Земельні ресурси:

- удосконалення системи землекористування та охорона земельних ресурсів та збереження якості земель на принципах поступового доведення та підтримки співвідношення між орними, залуженими та залісненими площами до науково обґрунтованих нормативів для кожної ландшафтно-кліматичної зони, недопущення розширення площі орних земель протягом життя нинішнього покоління;
- вивільнення земель, що були незаконно захоплені, і наступна їх екологічна, економічна та соціальна реабілітація;
- введення державного земельного кадастру і системи оцінок земель, які необхідні для раціонального землекористування.

Водні ресурси:

- забезпечення населення якісною питною водою на основі пріоритетності

питного водопостачання перед іншими видами використання води;

- відновлення природного режиму функціонування малих річок та обмеження господарської діяльності на водозабірній площі і особливо на територіях витоків та водоохоронних зон;

- охорона джерел та систем питного водопостачання;

- удосконалення правового та економічного механізмів регулювання водокористування, зокрема введення обґрунтованої плати за воду з метою економії водоспоживання;

Лісові ресурси:

- розширення лісовідведення та раціональне лісокористування шляхом впровадження новітніх технологій;

- відновлення структури полезахисних смуг.

3.3 Розробка інноваційних підходів до управління соціально-економічним розвитком сільських територій

Для підвищення ефективності економічної сфери в сільських, селищних радах та стимулювання розвитку територіальних громад необхідно запровадити інфраструктуру підтримки інноваційного розвитку, оскільки в сільських районах Вінницької області вона не сформована.

Ми пропонуємо створити на рівнях районів мережі, в склад яких можуть входити самостійні організації, установи, підприємства і окремі управлінські структури, які будуть співпрацювати та надавати сільському населенню різні послуги: управлінські, юридичні, консалтингові, контрольні, інформаційні тощо. Для відновлення роботи закладів соціальної сфери запропоновано створити фонд розвитку соціальної інфраструктури села на базі сільської ради (рис.3.7).

Він об'єднуватиме фінансові та матеріальні ресурси для подальшого перерозподілу на цільові видатки.

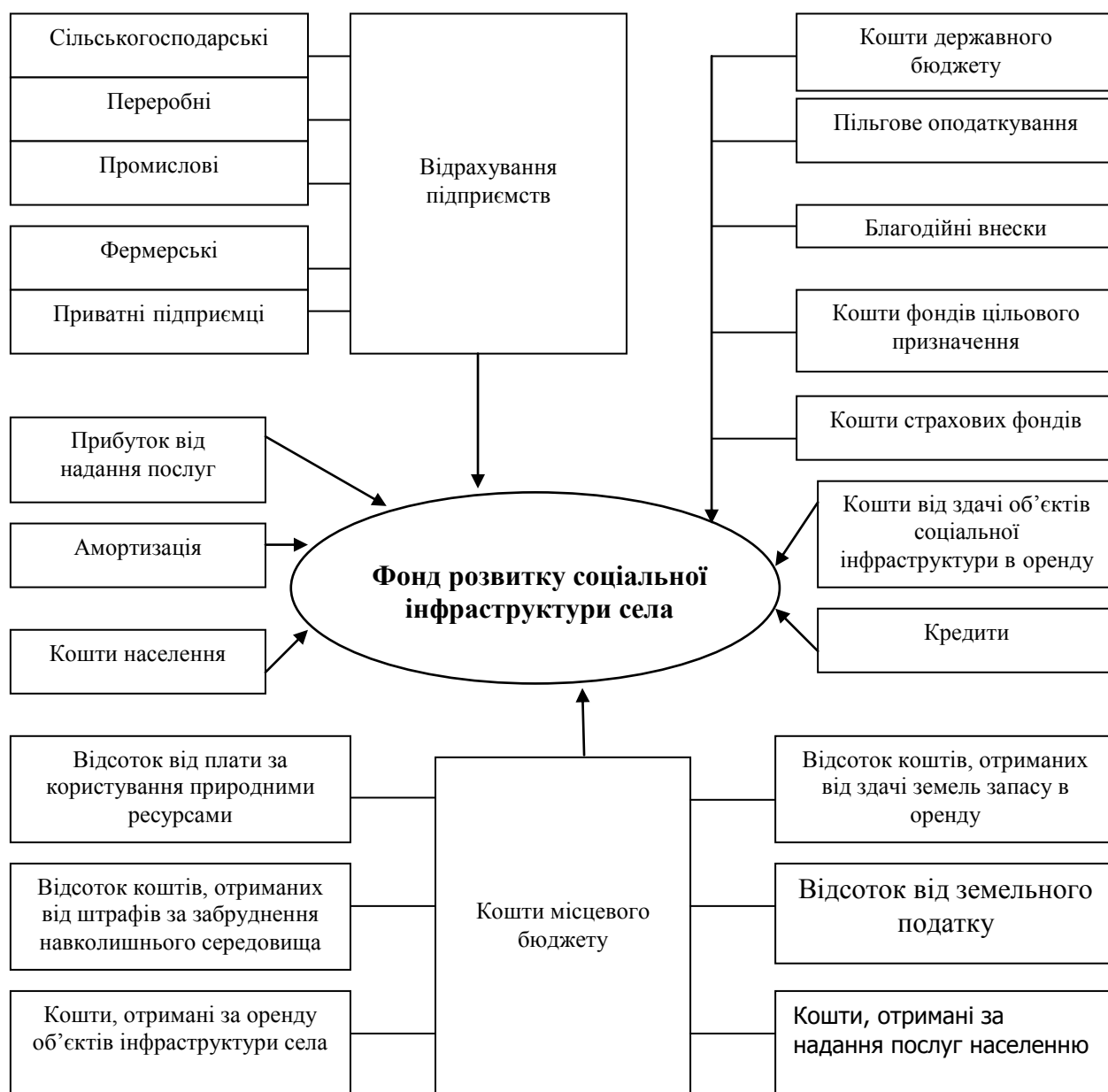

Рис. 3.7 Формування джерел фінансування фонду розвитку соціальної інфраструктури села.

Для налагодження системи збуту сільськогосподарської продукції необхідним є створення локального аграрного ринку, доступ до якого його учасникам буде гарантованим. Пропонуємо створити модель обслуговуючих центрів, що надаватимуть послуги та виконуватимуть роботи в межах затверджених статутних документів (рис. 3.8).

Про розвиток повноцінної виробничої системи сільської території за таких умов говорити досить важко – наприклад, згідно з результатами

проведених досліджень на базі Вінницького району Вінницької області можемо констатувати, що на практиці для збуту, переробки, зберігання вирощеної продукції ОСГ майже не створено дієвого механізму та не забезпечено достатніми фінансовими ресурсами, в результаті чого гальмується економічний розвиток сільської території.

Рис. 3.8 Мультиплікація соціально-економічного ефекту від створення та функціонування обслуговуючих центрів у сільських територіальних громадах.

Розроблено автором.

Мережа обслуговуючих центрів – це система обслуговування галузей сільського господарства. Обслуговуючі центри сприятимуть ефективному та раціональному використанню закріплених за приватним сектором

сільськогосподарських угідь, поліпшенню селекційної роботи з поголів'ям тварин у приватному секторі шляхом розгалуження пунктів штучного запліднення тварин, ветеринарної медицини, обслуговуючих кооперативів та кредитних спілок.

Тому обслуговуючі центри в сільських територіальних громадах зможуть вирішити низку соціально-економічних проблем. Для досягнення стабільного економічного зростання і забезпечення високих показників господарського розвитку села чи району загалом, потрібно, щоб особисті селянські господарства, обслуговуючі кооперативи, фермерські господарства, сільськогосподарські підприємства, які знаходяться на їх території, постійно збільшували обсяги та якість виробництва продукції, надання послуг, а відтак масштаби їх реалізації і відповідно зростання прибутків.

Обслуговуючий центр – це неприбуткова організація, створена для надання послуг переважно членам особистих селянських господарств, виробничих кооперативів, фермерам тощо.

Користь співпраці громади з обслуговуючим центром виступить гарантом в реалізації сільськогосподарської продукції, тому робота обслуговуючого центру полягає в укладенні договорів на реалізацію продукції протягом року, що у злагодженому механізмі примножить прибутки всіх учасників, а це – зайнятість населення, створення додаткових робочих місць, збільшення податкових надходжень до бюджету, нарощування обсягів соціальних виплат населенню, розвиток сільської інфраструктури, адаптація нових технологій, інновацій та систем менеджменту, нові форми співробітництва, вихід на зовнішні ринки.

Фінансування подібних обслуговуючих центрів повинно відбуватись за рахунок державного, обласного бюджету, фонду підтримки індивідуального житлового будівництва на селі, коштів кредитних спілок, кредитів банків, іноземних інвестицій, коштів переробних підприємств та місцевих бюджетів

Вінницька область є основним товаровиробником молока в Україні за даними 2015 року. Область займає першу позицію з поміж інших областей

України, де домінуюче місце належить особистим селянським господарствам. Доцільним є створення молочного кластера, в рамках якого об'єднують зусилля господарства населення, фермери, сільськогосподарські підприємства, постачальники молока, молокоприймальні пункти, переробні підприємства молока, виробники сирів та іншої продукції, оптова та роздрібна мережа продажу молочних виробів, а також дослідні організації, що пов'язані з розробкою нових видів молочної продукції.

Кластерна модель це нова перспектива виробничої системи, що має за мету підвищити ефективність реалізації програми соціально-економічного розвитку як окремих районів, так і Вінницької області в цілому.

В основу управління аграрним кластером слід покласти наявність тісної взаємозалежності ресурсних, фінансових, технологічних, інформаційних, інноваційних, інвестиційних зв'язків між виробниками молочної продукції, посередницькими структурами, переробними підприємствами та збутовими організаціями (рис. 3.9).

Соціально-економічний ефект кластеру полягає у створенні додаткових робочих місць, зростанню кількості зайнятих, інвестицій, збільшення заробітної плати, підвищення рівня освіти та кваліфікації працівників. Взаємодія аграрного кластера підвищить ефективність взаємодії приватного сектору, держави, торговельних асоціацій, дослідних й освітніх установ та прискорить поширення передових технологій у регіональній економіці, що загалом призведе до позитивних структурних змін.

В Україні на сьогодні відсутня ефективна модель збуту молока і молочної продукції через сільськогосподарські кооперативи. При цьому потенціал у вітчизняного ринку молочних кооперативів величезний. На сьогодні 70% корів в Україні утримуються в господарствах населення, і тільки дуже невелика кількість цих господарств об'єднана в кооперативи. Хоча саме така кооперація дозволить приватним господарствам перейти на новий рівень виробництва.

Однією з головних перешкод для масштабного розвитку обслуговуючих сільгоспкооперативів в Україні сьогодні являється недосконалість і

нестабільність законодавчої бази. Але незабаром ситуація обіцяє кардинально змінитися, а сама молочна кооперація – набути особливого значення.

Рис. 3.9 Організаційна структура аграрного кластера Вінницької області.

Розроблено автором.

Річ у тім, що з 1 січня 2017 року набувають чинності зміни у кінцеві положення закону «Про безпеку і якість харчових продуктів», які гармонізують вітчизняне законодавство зі стандартами ЄС і ВТО. Зокрема, вони зобов'язують селян не забивати худобу самостійно, а везти на спеціальні бійні, а молоко – збирати і переробляти виключно промисловим способом.

У 2015 році помінялися правила державної підтримки виробників молока.

Поточний державний бюджет не передбачає виплати дотацій на кожен кілограм проданого молока за рахунок повернення ПДВ. Саме по собі це має негативний вплив на сектор, однак, з іншого боку, відміна дотацій усуває одне з обмежень для розвитку кооперативів. Адже дотації на кілограм проданого молока виплачувалися лише сільськогосподарським товаровиробникам. Обслуговуючий кооператив не є товаровиробником, тому він не міг отримувати такі дотації.

Це істотно обмежувало можливості кооперативу, змушувало його використовувати різні обхідні схеми. Зараз, із припиненням виплати дотацій, кооперативи фактично отримали рівні можливості з іншими операторами ринку сирого молока.

Досвід розвинених країн свідчить, що сільськогосподарські кооперативи можуть стати унікальним інститутом соціально-економічного відродження сільських територій, зважаючи на їх потенційну спроможність сприяти досягненню комплексу цілей сільського розвитку.

Одним з визначальних економічних мотивів створення сільськогосподарських кооперативів є можливість для дрібних виробників сільськогосподарської продукції (особистих селянських та фермерських господарств) усунення монополізму посередницьких комерційних структур у ланцюгу «виробництво-збут продукції». При цьому доступ до кінцевого споживача зумовлює необхідність не лише формування крупних товарних партій, а й створення потужностей для зберігання та передпродажної підготовки продукції. Можливим стане також усунення посередників при формуванні матеріально-технічного забезпечення виробничих програм. Окрім цього, кооперативне об'єднання товаровиробників дозволить акумулювати ресурси для реалізації великомасштабних капіталомістких проектів виробництва та переробки продукції, здійснювати безперервний виробничий процес, впроваджувати інноваційні виробничі та організаційні технології. Соціальними мотивами кооперативної інтеграції товаровиробників є можливість вирішення ряду важливих проблем на сільських територіях шляхом

підвищення зайнятості сільського населення, його соціальної інтеграції, розвитку людського капіталу. Вагомим також є вплив на екологічний стан сільських територій.

Можливість вирішення екологічних проблем полягає у здатності кооперативів акумулювати ресурси для впровадження екологобезпечних технологій, розвитку органічного землеробства [109].

Окрім цього, скоординована господарська діяльність дозволить дрібним товаровиробникам диверсифікувати виробництво з дотриманням сівозмін, що знизить негативний вплив на навколишнє природне середовище монокультурності, яка набула поширення у більшості областей України.

Досягнення вищезазначених цілей створення сільськогосподарських кооперативів може бути забезпечене шляхом реалізації ними основних функцій, таких як:

- представницька – лобіювання та захист інтересів учасників кооперативу в державних органах влади;
- інформаційна – інформаційне забезпечення учасників кооперативу;
- комунікаційна – обмін досвідом, об'єднання активів для реалізації інноваційно-інвестиційних проектів;
- фінансова – фінансово-кредитне забезпечення учасників кооперативу;
- комерційна – усунення локального монополізму посередників.

Щоб забезпечити якісні соціальні стандарти життя сільського населення сучасна система економічної політики має спрямовуватись на розвиток соціальної сфери села.

Ми вважаємо доцільним формування мережі соціальних послуг відповідно до європейського стандарту, адже Україна вступила в СОТ, наближається до асоційованого членства у Євросоюзі, отож необхідна модель трансформаційної модернізації сільської території. Щодо формування соціального середовища на селі, ми згодні, що активну участь мають брати державні органи влади, сільськогосподарські товаровиробники, галузеві професійні спілки, приватні структури та інші ініціативні групи. При цьому

соціальна інфраструктура сільських територій має зосереджувати ряд важливих об'єктів для населення

Кожна територіальна громада має розробити власні соціальні програми, програми розвитку з допомогою фахівців – облаштувати дитячі, спортивні майданчики; оновити фельдшерсько-акушерські пункти; прокласти водогін, газопостачання. Для вирішення цього питання необхідно докорінно змінити підходи у розподілі бюджетних коштів, спрямованих на розвиток села, розширити джерела фінансування соціальної інфраструктури за рахунок місцевих податків, місцевих ініціатив, інвесторів, фондів, кредитних спілок тощо.

Підсумовуючи розроблені та запропоновані пропозиції автором підкреслено, що більшість аспектів було впроваджено в сільські громади Вінницького району Вінницької області.

Варто додатково підкреслити, що Вінницька область є міцним сільськогосподарським кластером, проте не використовує наявні ресурси сповна. Так, для реального впровадження запропонованих ідей було обрано Вінницький район, який має потужну матеріально-технічну базу та можливості для розвитку. Під час роботи з місцевими підприємствами та громадянами головною проблемою було визначено відсутність мотивації та знань щодо розвитку власної справи та території. Великий інтерес у 2008 році до співпраці виявили 2 сільські громади (с.Майдан та с.Ільківка). Залучення додаткових коштів дало змогу закупити матеріально-технічні засоби, тварин та інше для початку роботи молочного кооперативу. Також завдяки об'єднанню громад було здійснено роботу по благоустрою пасовищ, додатковому навчанню персоналу та громадян.

Так, для початку роботи було створено 2 сільськогосподарських кооперативи, для яких розроблено комплексну програму розвитку, статuti, групу радників, що забезпечило впровадження нових видів діяльності, формування системи збуту, розробку шляхів підвищення прибутковості. Початково було визначено слабкі місця та ризики роботи, проведено

мобілізацію людських та матеріальних ресурсів, сформовано короткострокову програму розвитку.

Проте, перед впровадженням будь-яких дій було проаналізовано та спрогнозовано рентабельність роботи та системи збуту продукції, попит на послуги. Відповідно автором визначено, що доцільним в с.Ільківка є створення виробничо-обслуговуючого кооперативу (вирощення перепелів, квітів, обробка деревини). При цьому в с.Майдан було запроваджено обслуговуючий кооператив, що надаватиме сільськогосподарські послуги населенню. Так, було укладено угоди про партнерство з ПП Конекс, ТОВ Фітосвіл-ЛТД та ТОВ Мед-Поділля.

Хочемо підкреслити, що було впроваджено в сільській місцевості унікальні види діяльності, такі як виробництво меду з лікарських рослин. Цей вид діяльності був інноваційним та не мав конкуренції в регіоні.

Відповідно на перших стадіях роботи вирощення рослин мало форму заготівлі необробленої сировини, що було мало перспективним. На наступні роки було створено часткову переробку (сушку) рослин та їх фасування. Для цього в сільській раді було зареєстровано першу торгову марку. Дана діяльність дала змогу сезонно працевлаштовувати до 25 сільських жителів та забезпечила додаткове надходження до місцевого бюджету.

Важливим є те, що впровадження інноваційних та креативних ідей розвитку сільських територій дало змогу залучити додаткові фінансові ресурси міжнародних організацій. Проте фактичне об'єднання матеріально-технічної бази та наявність новітньої ідеї не є ефективним для досягнення результату. Велику увагу треба приділити навчально-інформаційним заходам, зокрема юридичній, бухгалтерській сферам, дорадництву та маркетингу. Автором проведено більше 35 заходів для сільських жителів та підприємців в сфері сільського господарства.

Протягом 2008-2016 років ініційовано розробку і впровадження комплексної системи розвитку сільських громад. Було проведено цілеспрямовану роботу щодо стабілізації соціально-економічної ситуації у 8

селах Вінницького району (Вороновиця, Агрономічне, Стрижавка, Некрасове, Вінницькі Хутори, Майдан, Ксаверівка, Писарівка), завдяки чому було вирішено проблемні питання сільських громад (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Соціально-економічний ефект практичного впровадження комплексних заходів розвитку сільських громад Вінницького району

Сфера діяльності	Практичні результати	Соціальний та економічний ефект
Сільське господарство	Створено 2 сільськогосподарських кооперативи, для яких розроблено комплексну програму розвитку, статuti, створено групу радників, що забезпечило впровадження нових видів діяльності, сформовано систему збуту.	Працевлаштовано 30 сільських мешканців, збільшено відрахування до місцевих бюджетів на 12 %, зареєстровано торгову марку, збільшено доходи членів кооперативів на 15 %.
Житлово-комунальне господарство	Встановлено вуличне освітлення, розпочато роботи з проведення водопостачання, облаштовано місця для зберігання твердих побутових відходів.	Близько 5000 чол. забезпечено наданням якісних побутових послуг.
Охорона здоров'я	Відремонтовано 2 ФАПів в селах.	Близько 2000 чол. забезпечено наданням якісних медичних послуг.
Культура	Відновлено роботу 5 концертних колективів з числа сільських жителів, активізовано роботу гуртків художньої самодіяльності при сільських школах.	Близько 1400 дітей залучено до навчання в творчих гуртках.
Освіта	Забезпечено повноцінний підвіз дітей до сільських шкіл та дитячих садків.	Збільшено показники охоплення дітей дошкільною освітою до 95%.
Туристично-рекреаційна сфера	Створено 2 агросадиби як об'єкт туристичного комплексу, проведено 15 навчальних семінарів для власників садіб з основ обслуговування туристів.	Близько 560 осіб отримали додаткові знання та навички з розвитку малого бізнесу на селі
Охорона навколишнього середовища	Створено та зареєстровано гідрологічний заказник (20 га водного плесо), проведено очистку прибережних смуг та зон відпочинку громадян, ліквідовано стихійні сміттєзвалища, створено волонтерську групу з посилення природоохоронного контролю.	Працевлаштовано 3 особи, збільшено дохід місцевого бюджету на 7 %.

Продовження таблиці 3.1		
Розвиток місцевого самоврядування	Проведено більше 30 навчально-інформаційних семінарів та робочих зустрічей, створено методичні посібники та буклети для голів сільських рад, розроблено 10 стратегій розвитку та планів соціально-економічної роботи.	Розроблено 23 інвестиційних проекти для розвитку сільських громад.

Складено автором самотійно.

Результатами роботи від запропонованих комплексних заходів у 8 обраних для дослідження селах Вінницького району стали додатковий заробіток сільських жителів, підвищення рівня зайнятості на 35%, залучення 17 кваліфікованих працівників, відновлення роботи сільськогосподарського підприємства, збільшення на 12 % надходжень до місцевого бюджету. Така діяльність стала показовим прикладом ефективності об'єднання, саморганізації та відновлення села.

Отже, станом на 2016 рік завдяки пропозиціям автора було досягнуто таких результатів:

- сформовано нову управлінську модель в сільських громадах Вінницького району;
- залучено близько 9 500 000 грн. на грантовій основі для розвитку соціально-економічної сфери сільських громад;
- налагоджено партнерські зв'язки з 5 міжнародними організаціями та фондами, що сприяли підвищенню кваліфікації органів місцевої влади.

Так, було вжито заходів щодо покращення рейтингових показників соціально-економічного розвитку сіл і в результаті планові показники за останні 4 роки виконано в середньому на 117 %, а саме збільшено обсяги податкових надходжень до місцевих бюджетів, створено нові робочі місця.

Отже, такі результати були досягнуті завдяки створенню ініціативної команди, якісним документам та планам, створенню передумов для розвитку та роботи, само організованості громадян. Тому лише така послідовна схема, на нашу думку, може сприяти соціально-економічному розвитку сільської території.

Окрім того, в сільській місцевості неминуче потрібно створювати дорадчі

служби, обслуговуючі кооперативи, маркетингові та інформаційні системи, громадські організації, які сприятимуть вирішенню соціальних проблем села. При цьому важливо зберегти людський потенціал, поліпшити демографічну ситуацію на селі, створити умови для формування громадянського суспільства, яке за державної підтримки буде розвиватись та забезпечувати соціально-економічну активність територіальної громади. Ця досить тривала і складна справа потребує колосальних зусиль і добре продуманої стратегії й тактики. І тут стратегічною позицією має стати власний досвід та досвід європейських країн. Облаштування соціальної сфери сільських територій необхідно вивести на належний їй рівень, щоб побутова привабливість територіальної спільноти сприяла підвищенню соціально-економічного розвитку.

З огляду на визначені в роботі проблеми управління соціально-економічним розвитком сільських територій, стратегічними пріоритетами державної політики покращення інституційного забезпечення соціально-економічного розвитку сільських територій України мають стати:

1. Удосконалення інституційно-правового забезпечення розвитку сільських територій, наближення його до вимог і стандартів країн ЄС, підвищення ефективності реалізації положень програмних документів стимулювання їх соціально-економічного розвитку.

2. Розробка механізмів модернізації інфраструктурного забезпечення соціально-економічного розвитку сільських територій, покращення їх дорожньо-транспортної доступності та розбудова інформаційно-комунікаційного сполучення.

3. Підвищення ресурсно-функціональної спроможності органів місцевого самоврядування та створення сприятливого середовища для розвитку інституту територіальних громад на сільських територіях.

4. Формування позитивного інституційно-психологічного базису соціально-економічного розвитку сільських територій, підвищення привабливості та популяризація проживання в сільській місцевості.

5. Покращення бізнес-середовища формування та розвитку інтегрованих

підприємницьких структур, створення міжрегіональних аграрно-індустріальних кластерів та реалізації соціально-економічних проектів на сільських територіях.

З метою досягнення зазначених пріоритетів та покращення інституційного забезпечення соціально-економічного розвитку сільських територій України доцільно реалізувати такі заходи:

1. Верховній Раді України необхідно:

– розробити та прийняти Закон України «Про стимулювання соціально-економічного розвитку сільських територій», у якому закріпити поняття «сільська територія», ідентифікувати чіткі інструменти та засоби поетапного системного подолання програми розвитку сільських територій, запровадити принципи відповідального управління, а також диференційовані підходи до розвитку сільських територій на різних географічних територіях держави, визначити стратегічні напрями забезпечення раціонального використання природно-ресурсного потенціалу сільських територій та розробити дієві механізми вирівнювання диспропорцій регіонального розвитку;

– забезпечити наближення вітчизняного законодавства у сфері розвитку АПК та сільських територій до вимог і положень САП країн ЄС, першочергово в частині переорієнтації на формування механізмів досягнення сталого розвитку сільських територій, їх структурної перебудови, збереження у первинному вигляді природних ландшафтів, етнічних культурних звичаїв і традицій притаманній конкретній сільській місцевості, гарантування екологічної безпеки розвитку природних екосистем, перегляду існуючих підходів надання дотацій та виплат субсидій шляхом переходу від прямої підтримки виробників сільськогосподарської продукції до фінансування проектів стимулювання сільського розвитку.

2. Кабінету Міністрів України потрібно забезпечити підвищення ресурсно-функціональної спроможності органів місцевого самоврядування в процесі системного реформування місцевого самоврядування з урахуванням думки громад, територіальних особливостей розміщення та інфраструктурного потенціалу сільських територій, що передбачає надання самостійності місцевим

бюджетам засобами бюджетної децентралізації, усунення дублюючих повноважень шляхом їх перерозподілу між органами місцевого самоврядування і органами виконавчої влади, формування територіальних громад, їх залучення до розробки та прийняття управлінських рішень, прояву громадських ініціатив на засадах імплементації ЗУ “Про добровільне об’єднання територіальних громад” та роз’яснення серед населення його положень, запровадження громадського контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування та якістю надання населенню адміністративних та соціальних послуг на сільських територіях.

3. Обласним державним адміністраціям необхідно:

- 1) започаткувати практику програмування соціально-економічного розвитку сільських територій шляхом ідентифікації чітких механізмів і джерел фінансування реалізації проєктованих цілей (у тому числі й за кошти міжнародних грантів), забезпечити процес розробки програмних документів на засадах принципу «знизу-вверх», що передбачає першочергове врахування ініціативи та думки представників сільських територіальних громад, інституцій громадянського суспільства та бізнес-середовища, органів місцевого самоврядування та науково-дослідних установ, подолання декларативного характеру програмних документів на засадах розробки алгоритму та організаційно-економічної підтримки їх виконання на мікро-, мезо- та макрорівнях управління сільським розвитком, створення ефективної системи моніторингу процесу реалізації програмних положень і формалізації механізмів тактико-оперативної нейтралізації причин, що зумовили відхилення індикаторів соціально-економічного розвитку сільських територій від планових значень;
- 2) реалізувати заходи із модернізації об’єктів ринкової, соціально-побутової, дорожньо-транспортної, інформаційно-комунікаційної та культурної інфраструктури сільських територій на засадах використання механізмів державно-приватного партнерства фінансування інфраструктурних проєктів, у тому числі за рахунок посилення соціальної відповідальності

агрохолдингових підприємницьких структур через обов'язковість їх юридичної реєстрації за місцем ведення господарської діяльності, збільшення в структурі їх грошових відрахувань частки до місцевих бюджетів сільських рад, підвищення розміру мінімально гарантованої державою орендної плати за користування земельними паями, формування механізмів відшкодування понесених інфраструктурних втрат внаслідок ведення господарської діяльності та використання важкої сільськогосподарської техніки на сільських територіях;

- 3) ініціювати співпрацю з громадськими та неурядовими організаціями щодо реалізації комплексу заходів, спрямованих на формування сприятливого інституційно-психологічного базису соціально-економічного розвитку сільських територій та подолання деструктивних впливів девіантної поведінки сільських жителів, шляхом зменшення частки переважання ролі неформальних інститутів над формальними у процесі прийняття управлінських рішень, побудови організаційно-психологічних механізмів стимулювання сільської молоді до проживання в селі та її залучення до вирішення господарсько-побутових проблем, подолання інертності мислення сільського населення, пошуку лідерів та формування у них почуття відповідальності за розвиток села, відродження і збереження культурних звичаїв і традицій, притаманних конкретній сільській території, організації святкування «Дня села», запровадження практики періодичного проведення етнофестивалів, конференцій, виставок, ярмарків, посилення ролі інститутів школи та церкви у формуванні усталених норм поведінки та виховання сільської молоді;
- 4) стимулювати розбудову мережі та підвищення ефективності вже існуючих сільськогосподарських дорадчих служб на засадах покращення якості надання інформаційних послуг місцевому населенню щодо започаткування власного бізнесу, диверсифікації господарської діяльності на сільських територіях, реалізації інвестиційних проектів та інноваційних програм, створення кооперативних структур горизонтально-вертикального типу,

налагодження транскордонного співробітництва на прикордонних сільських територіях, підвищення участі наукових працівників вищих навчальних аграрних закладів та мережі установ Національної академії аграрних наук України у забезпеченні інформаційно-управлінської підтримки реалізації проектів соціально-економічного розвитку.

Ефективний розвиток сільських територій неможливий без розвитку місцевого бізнесу, особливо в сфері АПК.

Розвиток аграрного сектору в ринковому середовищі залежить від формування ефективних взаємовідносин у системі держава-бізнес, цілями яких мають бути як забезпечення продовольчої безпеки, нарощування експортного потенціалу, наповнення Державного бюджету країни, збереження та створення нових робочих місць, так і впровадження підприємницьких ініціатив аграріїв.

Основними формами взаємодії держави та бізнесу, які у тій чи іншій мірі розвинуті на сьогодні в аграрній сфері України, є насамперед:

- державно-приватне партнерство;
- співпраця з розвитку аграрних кластерів і технопарків;
- взаємодія державних та місцевих органів влади із саморегулювними організаціями;
- партнерство на місцевому рівні щодо підтримки ініціатив сільських громад у розбудові соціальної інфраструктури сіл.

Механізм співробітництва між органами державної влади, органами місцевого самоврядування, приватним сектором у вигляді державно-приватного партнерства дозволяє забезпечувати узгодження та врахування взаємних інтересів держави і бізнесу в реалізації спільних інноваційно-інвестиційних проектів, цільових галузевих програм тощо. Для держави основними перевагами такого партнерства є активізація інвестиційної діяльності, ефективне управління майном, підвищення ефективності ринкової інфраструктури, стимулювання підприємницької діяльності. Для приватного бізнесу переваги, насамперед, полягають у доступі до ресурсів, використання яких раніше було неможливим, спрощенні дозвільних процедур, розширенні

можливості отримання кредитів на пільгових умовах під державні гарантії.

Однією з перспективних форм взаємодії держави та бізнесу в аграрній сфері є співпраця з розвитку аграрних кластерів, за якої для підприємців на основі спеціалізації та концентрації виробництва, залучення інноваційних розробок науково-дослідних установ, формування замкнених циклів виробництва забезпечується підвищення конкурентоспроможності і прибутковості продукції, а на державному рівні за рахунок облаштування сільських територій із сучасною агросервісною, агропромисловою, житловою та культурними зонами (у вигляді агромістечок) досягається стабільний соціально-економічний розвиток території [65,104].

Нині розвиток аграрних кластерів в Україні ускладнений слабкістю інтеграційних зв'язків між виробниками сільськогосподарської продукції, переробними підприємствами і науковими установами, а також неготовністю більшості аграріїв стати підприємцями-інноваторами, що здатні бути ініціаторами формування агрокластерів.

На сьогодні перспективними напрямками розвитку кластерів в аграрній сфері є:

- сільський зелений туризм;
- органічне землеробство;
- вузькоспеціалізоване виробництво певного виду продукції (товари з географічним зазначенням);
- інноваційна діяльність.

Проте найперспективнішим напрямком є зелений та агротуризм.

Сільський туризм відкриває можливості як для поліпшення наповнюваності бюджетів місцевих органів самоврядування, так і для зближення міських і сільських жителів. Він розширює сферу зайнятості сільського населення, позитивно впливає на економіку та екологію районів України, сприяє відродженню, збереженню та розвитку місцевих народних звичаїв, промислів, пам'яток історико-культурної спадщини. Кожне українське село можна перетворити на справжній туристичний рай, що сміливо

конкуруватиме із західноукраїнськими туристичними та європейськими центрами.

Селянське господарство особливо вразливе в період міжсезоння. Саме тому розвиток сільського зеленого туризму може стати для селянського господарства додатковим джерелом фінансових надходжень.

Нині саме це забезпечило б пряму зайнятість сільського населення і привело б до появи десятків тисяч господарств, що ефективно працювали б в цьому секторі економіки. Адже значення сільського зеленого туризму для економічного, соціального та духовного розвитку українського суспільства досить перспективне та важливе. Враховуючи іноземний досвід розвитку сільського зеленого туризму, в Україні необхідно провести вивчення і наукове обґрунтування як сучасного етапу, так і перспектив розвитку цього виду туризму. На цій основі виявити території першочергового розвитку сільського зеленого туризму та розробити відповідні рекомендації як для органів місцевого самоврядування, так і громадян, які виявляють зацікавленість у цій діяльності.

Позитивний вплив сільського зеленого туризму на вирішення соціально-економічних проблем села полягає передусім у тому, що він розширює сферу зайнятості сільського населення, особливо жінок, і дає селянам додатковий заробіток. Сільський зелений туризм в Україні розширює можливості зайнятості сільського господаря не тільки у виробничій сфері, але й сфері обслуговування. При певному нагромадженні числа відпочиваючих з'являється потреба в задоволенні різноманітних запитів, а це в свою чергу, стимулює розвиток сфери послуг: транспортних, відпочинково-розважальних, служби побуту, зв'язку, торгівлі та ін.

Розвиток сільського зеленого туризму спонукає до поліпшення благоустрою селищ, тобто сільських садиб, вулиць, а також він стимулює розвиток соціальної інфраструктури. На першому етапі обслуговування відпочиваючих відбувається за допомогою існуючого житлового фонду з використанням місцевих рекреаційних ресурсів. Але з часом за рахунок коштів,

які надходять від цієї діяльності ті, хто нею займаються, починають робити вклади у поліпшення комунального облаштування житла, вулиць. Об'єднаними зусиллями вони поліпшують сферу обслуговування. А це одночасно й вагомий внесок у розвиток села.

Крім того, з урахуванням реалій сучасної складної економічної ситуації в Україні, розвиток сільського зеленого туризму не потребує значних капіталовкладень, оскільки передбачає використання вже існуючої інфраструктури сільських населених пунктів, наявних помешкань.

Програма розвитку сільського зеленого туризму є одним з важливих заходів, пов'язаних з розвитком соціальної сфери села, особливо в період міжсезоння. Саме тому розвиток сільського зеленого туризму може стати для селянського господарства додатковим джерелом фінансових надходжень. При цьому роль дорадчих служб полягає в забезпеченні потенційного споживача найбільш необхідною інформацією. В свою чергу для селянського господарства інформаційне-консультаційне забезпечення дозволить реалізувати найбільш ефективну стратегію по досягненню цілі – стабільного функціонування, розвитку та відтворення господарства.

Отже, сільський зелений туризм розширює сферу зайнятості сільського населення, позитивно впливає на економіку та екологію районів України, сприяє відродженню, збереженню та розвитку місцевих народних звичаїв, промислів, пам'яток, історико-культурної спадщини.

Одним із напрямів співпраці держави та агробізнесу є технопарки як організаційно-економічна форма державно-приватної підтримки інноваційного бізнесу. Переваги агротехнопарків полягають у тому, що вони дозволяють здійснювати апробацію й адаптацію наукових розробок відповідно до зональних умов та вимог сільськогосподарського виробництва, оскільки до їхньої діяльності можуть бути залучені регіональні науково-дослідні інститути, місцеві агроуніверситети, консультативні, науково-виробничі структури, а також редакції відповідних галузевих журналів, фермерські навчальні пункти тощо

Важливе значення для розвитку взаємодії в системі держава-бізнес належить саморегулювним організаціям. Наявність організованих об'єднань в агропродовольчій сфері, а також налагоджені взаємовигідні стабільні відносини між виробниками сільськогосподарської сировини та її подальшими споживачами в масштабах галузей та агропродуктових підсекторів підвищує координованість та успішність функціонування аграрного сектора.

Влада та бізнес можуть знаходити активні форми співпраці на місцевому рівні за рахунок всебічної підтримки ініціатив громад сіл щодо розбудови соціальної інфраструктури, створення комфортних умов проживання селян. Модератором такої взаємодії держави та бізнесу є ініціативні групи селян, які виносять на обговорення ключові проблеми з метою пошуку шляхів участі держави та бізнесу у їхньому вирішенні.

Так, за ініціативи громади села держава і бізнес можуть виступити ефективними партнерами у поліпшенні екологічного стану розміщених на території села природних об'єктів (очищення і окультурення водних та лісових об'єктів, створення місцевих парків відпочинку, відродження розташованих на території історичних об'єктів, що можуть стати привабливими для залучення туристів), налагодженні культурно-спортивного дозвілля (відновлення будинків культури та спортивних об'єктів, спонсорство у професійних та дитячих спортивних командах), вирішенні ключових проблем соціально-інфраструктурного значення (проведення водогонів, покриття частки витрат з газифікації та електрифікації осель, будівництво під'їзних доріг з твердим покриттям), наданні допомоги школі та дитячим садкам тощо.

У цілому, ефективний розвиток взаємовідносин у системі держава-бізнес можливий за умов активної участі кожної із сторін і рівноправного партнерства. Водночас, ключову роль повинна відігравати держава, функції якої мають бути спрямовані на створення таких умов ведення підприємницької діяльності в аграрному секторі, які дозволили б підприємцям не лише отримувати економічні вигоди, а й поступово набувати статусу соціально відповідальних осіб, які беруть участь у розв'язанні соціально-економічних проблем на

державному і місцевому рівнях. Для цього необхідно реалізувати низку заходів, основними серед яких є наступні.

На нашу думку, в частині розвитку державно-приватного партнерства і розвитку аграрних кластерів:

Місцевій владі необхідно забезпечити:

- упровадження на місцевому рівні процедур видачі дозволів за принципом «єдиного вікна» при реалізації проектів державно-приватного партнерства, що прискорить проходження дозвільних процедур (насамперед у сфері будівництва та землевідведення);
- надання інформаційної та методичної підтримки підприємцям у процесі реалізації проектів державно-приватного партнерства.
- диверсифікації місцевого попиту шляхом розміщення у місцевого аграрного кластеру державного замовлення з більш високими вимогами щодо якості продукції;
- створенню єдиної систематизованої інформаційної бази про існуючі та потенційні кластери, що сприятиме формуванню у суспільстві позитивного іміджу агрокластерів, а досвід вже існуючих дозволить уникнути проблем початкового етапу створення нових аграрних кластерів.

Кооперація у вітчизняному сільському господарстві розвивається занадто повільно. Успішний досвід функціонування молочних кооперативів у різних країнах доводить: прибутковий агробізнес на обслуговуючих кооперативах в Україні можливий вже у недалекому майбутньому.

Однією з найгостріших проблем розвитку сільських територій України впродовж останніх років залишається низький рівень інноваційної активності суб'єктів господарювання, що працюють у сфері аграрного виробництва та суміжних із ним секторах економіки. Проблема ускладнюється фактичною відсутністю інноваційно-активних несільськогосподарських підприємств у сільській місцевості, а також моральним старінням соціальної та комунальної інфраструктури села. Це знаходить своє відображення у

зменшенні інвестування у розвиток сільської місцевості, втраті ресурсного і людського потенціалу сільських територій, насамперед у регіонах, які відзначаються специфічними природно-кліматичними умовами та малоземеллям.

Водночас, без впровадження інновацій у сфері аграрного виробництва та у несільськогосподарських видах економічної діяльності на сільських територіях, а також без модернізації соціальної та комунальної інфраструктури села значний природно-ресурсний і людський потенціал економіки села залишатиметься нереалізованим. Більше того, це посилюватиме соціальну напругу та політичну нестабільність у регіоні. Проте можливо застосовувати економіко-математичні моделі оптимального розподілу коштів для стабілізації ситуації.

Між тим, реалізація інноваційних проектів на сільських територіях пов'язана з низкою ризиків, які ослаблюють інтерес потенційних інвесторів вкладати кошти у цю сферу, у т.ч.: значна частка особистих господарств населення у землекористуванні та виробництві сільськогосподарської продукції; малоземелля; великий термін окупності інноваційних проектів у сільському господарстві, порівняно з іншими видами економічної діяльності тощо. Обмежуючим чинником для стрімкого поширення інновацій у аграрному секторі також є значна залежність останнього від природно-кліматичних умов, сезонності виробництва та настання непередбачуваних (надзвичайних) обставин (повінь, посуха тощо).

Зважаючи на зазначені проблеми, пріоритетами інноваційного розвитку сільських територій слід визнати:

1. Посилення інноваційної спрямованості сільськогосподарського виробництва.

Завданнями цього напрямку мають стати органічне землеробство і тваринництво, розвиток «зеленої економіки», застосування інноваційних засобів захисту рослин і технологій обробки ґрунту, використання сучасних технічних засобів у сільській місцевості.

2. Інноваційний розвиток інфраструктури сільських територій

Реалізація цього пріоритету передбачає формування дієвого організаційно-економічного механізму фінансування інновацій, зорієнтованих на розвиток об'єктів соціальної, комунальної та інноваційної інфраструктури сіл; на реалізацію низки інноваційних проектів у сфері сільської медицини та освіти, будівництва доріг та телекомунікаційних мереж; забезпечення доступу мешканців сільських населених пунктів до мережі Інтернет.

3. Запровадження організаційно-економічних механізмів інноваційного розвитку людського капіталу сільських територій.

Основним ресурсом для реалізації цього пріоритету є велика частка підприємств, населення та фермерських господарств, які відзначаються вищим рівнем мобільності та адаптованості до інновацій. Крім того, наближеність областей до кордону з ЄС, а також наявність значного потенціалу для розвитку високоспеціалізованого сільського господарства (екологічно чистого землеробства, органічного тваринництва, переробки молока і сироваріння на інноваційній основі тощо) дають підстави для залучення іноземних інвестицій у розвиток людського капіталу з метою подальшої реалізації інноваційних проектів у вказаних сферах господарювання.

4. Диверсифікацію економіки сільських територій на інноваційній основі.

Багатофункціональність розвитку сільських територій означає, що завдяки відповідним організаційно-економічним механізмам підтримки та сприяння розвитку як сільського господарства, так і несільськогосподарських видів економічної діяльності на селі ці території повинні перетворитися на повноцінну частину національного господарства, де населення користуватиметься благами, за якістю та кількістю максимально прирівняними до урбанізованих систем з ідентичними можливостями особистого (кар'єрного) розвитку та економічного достатку.

Враховуючи це, слід констатувати, що багатофункціональний розвиток сільських територій є важливою складовою нарощування його інноваційного потенціалу, оскільки завдяки цьому збільшуватиметься чисельність тих видів

несільськогосподарської діяльності, де впровадження інновацій може відбуватися швидше та ефективніше, ніж у аграрному секторі економіки. Крім того, багатофункціональний розвиток сільських територій створюватиме умови для максимальної реалізації синергетичного ефекту у функціонуванні економіки сільських територій, що сприятиме підвищенню їх інвестиційної привабливості, зокрема в контексті реалізації інноваційних проектів. Насамперед, це стосується туризму та рекреації, сфери послуг, включаючи надання побутових послуг населенню, винесення у сільську місцевість (приміські зони) частини традиційно «міських» видів діяльності, зокрема розвитку харчової промисловості, ІТ-компаній, підприємств енергетичного сектору тощо.

У світовій практиці поняття багатофункціонального розвитку сільських територій тісно пов'язане зі збільшенням частки несільськогосподарських видів діяльності на селі. Досвід зарубіжних країн, особливо економічно розвинутих, вказує на зростаючу важливість несільськогосподарських видів діяльності на сільських територіях як альтернативних джерел доходів та передумов подальшого соціально-економічного розвитку окремих місцевостей. У світі вже протягом декількох десятиліть відбувається активне пропагування диверсифікації видів економічної діяльності на сільських територіях, що традиційно були лише місцем ведення сільського господарства.

Протягом останніх років у сільських регіонах країн ЄС та інших держав світу дедалі популярнішими стають альтернативні аграрному виробництву види економічної діяльності, які раніше лише умовно пов'язувались зі сферою сільського господарства. Так, розв'язання проблем розвитку сільських територій у ЄС дедалі частіше пов'язується з їх багатофункціональним розвитком. У високорозвинених країнах (з промисловою моделлю розвитку сільського господарства) диверсифікація сільської економіки сприяє поверненню міських жителів на сільські території та одночасно стимулює потреби у розбудові соціальної інфраструктури села і сфери послуг у сільській місцевості. У країнах із нижчим рівнем економічного розвитку і слабшим

аграрним сектором багатofункціональність сільської економіки означає створення для селян можливості додаткових заробітків (насамперед у секторах «нової економіки» - у сфері послуг, інформаційних технологій і консалтингу, а також у легкій і деревообробній промисловості). Відтак – знижується рівень міграції сільського населення у міста і за кордон. Такий підхід сприяє розвитку сільського господарства, в основному, шляхом його механізації, модернізації і впровадження інноваційних технологій. Крім того, несільськогосподарська функція села сьогодні є важливою умовою його соціальної безпеки. На користь такої форми розвитку свідчать не лише економічні, соціальні та культурні, але й екологічні погляди. Зокрема, на порядок денний виходить питання щодо необхідності налагодження ефективного управління засобами землі, води і повітря, дотримання гарантій безпеки виробництва продовольства і продовольчої безпеки [42].

5. Децентралізацію влади і підвищення функціональної спроможності органів місцевого самоврядування сільських територіальних громад.

У цьому контексті першочергова увага має приділятися формуванню ефективного організаційно-економічного механізму державної підтримки інновацій у сільському господарстві та в інших сферах економічної діяльності на селі. Адже нині діюча модель, зорієнтована на бюджетне субсидування агровиробників, продемонструвала свою очевидну неефективність. Вона має поступитися місцем інструментам інноваційного менеджменту, які зарекомендували свою успішність у розвинутих державах світу. Насамперед це стосується поліпшення інвестиційного клімату через фінансування інфраструктурних проектів, створення агропромислових кластерів та агроіндустріальних парків, стимулювання конкуренції на аграрному та суміжних із ним ринках.

До основних елементів державної податкової підтримки інноваційної діяльності у зарубіжних країнах належить: відстрочення податкових платежів у разі виникнення додаткових витрат на інноваційні цілі; зменшення податку на суму приросту витрат на інноваційні цілі; звільнення від оподаткування

прибутку, отриманого від реалізації інноваційних проектів протягом декількох років; пільгове оподаткування дивідендів, отриманих за акціями підприємств, які здійснюють інноваційну діяльність; зниження ставок податку на прибуток з метою спрямування резервних коштів на замовлені державою та спільні науково-дослідні й дослідно-конструкторські розробки; надання пільг по проектах, що виконуються за пріоритетними програми; зменшення прибутку, що підлягає оподаткуванню, на суму вартості приладів й устаткування, переданих вищим навчальним закладам, НДІ та іншим інноваційним організаціям; вирахування з прибутку до оподаткування внесків до благодійних фондів, діяльність яких пов'язана з фінансуванням інновацій; зарахування частини податку з прибутку інноваційної організації на спеціальні рахунки з подальшим його використанням на інноваційні цілі. В Україні застосовується лише остання пільга, чого, звичайно, недостатньо [11].

У руслі реалізації інноваційної політики на сільських територіях доцільно запропонувати низку першочергових заходів, спрямованих на становлення ефективних організаційно-економічних механізмів інноваційного розвитку та модернізації сільської економіки.

З метою інноваційного розвитку інфраструктури сільських територій території необхідно:

1. Змінити принципи державної підтримки села з переорієнтацією бюджетно-інвестиційної підтримки на першочергову підтримку розвитку інноваційної та комунальної інфраструктури сільських територій.

Зазначене передбачає відмову від прямої бюджетної підтримки великих агроформувань, яка руйнує основи здорової конкуренції на селі та деформує структуру ринку сільськогосподарської продукції. Замість цього необхідно використати досвід розвинених країн світу щодо принципів формування інституційного забезпечення розвитку сільських територій, зокрема у частині запровадження обмежень на розмір землеволодінь, встановлення об'єктивних кваліфікаційних вимог для користувачів земельних угідь, посилення екологічних стандартів ведення аграрного бізнесу.

Нинішня практика фінансування розвитку соціальної інфраструктури виключно за рахунок бюджетних коштів видається безперспективною. Лише переорієнтація на залучення підприємницької ініціативи до вирішення цього питання може дати позитивний ефект. У цьому контексті важливого значення набуває використання зарубіжного досвіду встановлення диференційованих ставок податку на додану вартість (з нульовою або мінімальною ставкою для сільгоспвиробників), виведення з-під оподаткування коштів, які інвестуються підприємцями в розвиток соціальної та комунальної інфраструктури сільських територій, поширення на сільських територіях об'єктів інноваційної інфраструктури зі спеціальними податковими режимами: технологічних та агро-індустріальних парків, інноваційно-технологічних центрів, бізнес-інкубаторів. Це стане стимулом для активізації діяльності на сільських територіях інноваційно-технологічних та інжинірингових фірм, сучасних об'єктів інформаційної системи, зокрема аналітичних і статистичних центрів, інформаційних баз і мереж, служб з підготовки і перепідготовки кадрів, венчурних компаній і фондів, а також організацій, спроможних надавати якісні експертні висновки для виробників та інвесторів, дієвих систем патентування, ліцензування і консалтингу, фахівців з питань охорони, захисту, оцінки і використання інтелектуальної власності, оцінки комерціалізації наукових результатів тощо.

2. Стимулювати реалізацію програм з розвитку енергозбереження та альтернативної енергетики у сільській місцевості території.

До інноваційних шляхів вирішення цього завдання належать: розвиток малої гідроенергетики, використання потенціалу вітрової та сонячної енергії, розробка родовищ сланцевого газу, виробництво біоетанолу тощо.

3 метою запровадження організаційно-економічних механізмів інноваційного розвитку людського капіталу сільських територій території необхідними є заходи, спрямовані на:

1. Реалізацію навчально-освітніх програм для керівників сільських органів місцевого самоврядування та підприємців сільських територій ,

зорієнтованих на їх ознайомлення з напрямками і можливостями розвитку інноваційного підприємництва на селі.

З метою активізації підприємницької діяльності на місцях необхідно розвивати систему регіональних дорадчих служб; сприяти формуванню відкритих інформаційних баз для задоволення потреб сільського населення і організацій; забезпечити доступність інформації (створення інформаційних центрів) про ціни на ресурси і вироблену продукцію, існуючий попит і пропозицію на них, ринки збуту, нові технології виробництва сільськогосподарської продукції тощо.

Без запровадження дієвого агроконсалтингу, орієнтованого на трансфер інноваційних технологій у сільське господарство та розвиток несільськогосподарського підприємництва у селах, підприємці, що ведуть господарську діяльність на сільських територіях території, навряд чи зможуть достатньо ефективно реалізовувати інноваційні проекти.

2. Поглиблення співробітництва вищих навчальних закладів і науково-дослідних установ аграрного профілю території з сільськими територіальними громадами та підприємницькими структурами, що працюють у сільській місцевості.

Діяльність вищих навчальних закладів і науково-дослідних установ аграрного профілю, має бути адаптовано до інноваційних потреб суб'єктів підприємництва сільських територій. З цією метою необхідно посилити прикладну спрямованість наукових досліджень і розробок, включаючи реалізацію інноваційних проектів і програм за участю консорціумів, кластерів і технологічних парків, до складу яких мають залучатися провідні наукові установи та навчальні заклади території спільно з дорадчими службами та аграрними асоціаціями, регіональними органами державної влади і місцевого самоврядування, виробниками сільськогосподарської продукції.

З метою диверсифікації економіки сільської території на інноваційній основі доцільними є:

1. Започаткування низки пілотних проектів, спрямованих на розробку та

реалізацію програм багатофункціонального розвитку сільських територій на основі активізації несільськогосподарського підприємництва у сільській місцевості .

Доцільним є подальше дослідження та обґрунтування використання зарубіжного досвіду багатофункціонального розвитку сільських територій, обмін досвідом не лише між державними службовцями, але й між потенційними вітчизняними підприємцями-інвесторами і закордонними бізнесменами, що здійснюють економічну діяльність на сільських територіях.

Наявний потенціал багатофункціонального розвитку сільської економіки передбачає створення на сільських територіях передумов розширення переліку видів економічної діяльності.

Завдяки диверсифікації можливою стане поступова активізація у межах конкретних сільських територій видів економічної діяльності, зорієнтованих на задоволення більшості потреб споживачів у товарах і послугах з одночасним забезпеченням місцевого населення джерелами доходів, адекватних їхнім потребам.

Наступним кроком може стати розташування на сільських територіях великих та середніх промислових підприємств, що, використовуючи локальну робочу силу та розвинену ринкову інфраструктуру, здійснюватимуть виробництво продукції для віддалених ринків збуту (у т.ч. – для ринків країн ЄС).

2. Створення в областях території бізнес-центрів, агро-індустріальних парків, аграрних палат і дорадчих служб, покликаних сприяти підвищенню рівня підприємницької активності на сільських територіях.

3. Формування сприятливих передумов для використання туристично-рекреаційного потенціалу сільських територій .

Серед пріоритетних видів несільськогосподарської діяльності, особливе місце посідає туристично-рекреаційна сфера. Насамперед це стосується історико-архітектурного, паломницького, екстремального, гірськолижного, спелеологічного, велосипедного, а також зеленого туризму, включаючи

рибальство і мисливство.

З метою активізації туристичної діяльності на сільських територіях та спрямування її в інноваційне русло необхідно:

- активізувати просування туристичних можливостей території на місцевому, регіональному, національному та міжнародному рівнях;
- забезпечити вивчення закордонного досвіду щодо розвитку різноманітних видів зеленого туризму, ознайомлення зацікавлених підприємців і мешканців сільських територій з особливостями започаткування та ведення агротуризму, у тому числі, шляхом відвідування туристичних об'єктів у сусідніх країнах ЄС;
- здійснювати цілеспрямовану діяльність щодо відновлення, збереження та культивування місцевих традицій і звичаїв з метою реалізації конкурентних переваг агротуризму в ;
- сприяти участі представників агротуристичного бізнесу території в міжнародних, національних та регіональних виставках і ярмарках;
- проводити із залученням учнів шкіл та молоді природоохоронні заходи, спільне очищення сільських територій, лісів та водойм від побутових відходів;
- розпочати створення на туристичних об'єктах необхідних умов для з осіб з особливими потребами.

Висновки до розділу 3

1. Механізми саморегулювання соціально-економічного розвитку сільських громад конкретизуються на рівні громади. При цьому самоорганізацію варто розуміти як процес об'єднання та координації дій усіх учасників у відповідності до визначених планів та завдань для досягнення високого рівня ефективності роботи та перспектив розвитку.

2. Процес удосконалення системи управління соціально-економічним розвитком сільських територій передбачає розробку і затвердження ряду

документів, зокрема стратегії розвитку, плану оперативної роботи і управління, статуту. Наявність та виконання запланованих заходів сприятиме налагодженню економічного розвитку територій, залученню інвестиційних ресурсів завдяки відкритості та прозорості роботи органів влади, контролю за виконанням партнерських угод, створенню лояльних умов для роботи бізнесу. Також система управління соціально-економічним розвитком сільських територій повинна передбачати ефективний моніторинг на роботу органів влади. Для організації чіткого процесу моніторингу варто створити робочі групи з числа місцевих жителів та громадських активістів з повноваженнями, затвердженими на рівні відповідної ради.

3. Важливим інструментом управління соціально-економічним розвитком сільських територій являється ефективне використання наявних ресурсів, що знаходяться в межах генерального плану села, зокрема природні корисні копалини, водний, земельний та лісовий фонди. Саме ефективність їх використання та управління може сприяти підвищенню самодостатності громади або її економічному розвитку.

4. Перспективним та доцільним напрямком розвитку сільських територій є створення аграрних кластерів в співпраці з державними структурами та бізнесом. Для ефективної реалізації цих завдань необхідно залучення інноваційних розробок науково-дослідних установ, формування замкнених циклів виробництва, що забезпечить підвищення конкурентоспроможності і прибутковості продукції, соціально-економічного розвитку громади.

Кластерна модель є новою перспективою виробничої системи, що має за мету підвищити ефективність реалізації програми соціально-економічного розвитку як окремих районів, так і Вінницької області в цілому.

Соціально-економічний ефект кластеру полягає у створенні додаткових робочих місць, зростанню кількості зайнятих, інвестицій, збільшення заробітної плати, підвищення рівня освіти та кваліфікації працівників. Взаємодія аграрного кластера підвищить ефективність взаємодії приватного сектору, держави, торговельних асоціацій, дослідних й освітніх установ та прискорить

поширення передових технологій у регіональній економіці, що загалом призведе до позитивних структурних змін.

5. Для підвищення рівня привабливості територій та розвитку економічної сфери необхідно створювати дорадчі служби, обслуговуючі кооперативи, громадські організації, які сприятимуть вирішенню соціальних проблем села. Їх головне завдання полягатиме в навчальній та інформаційній роботі, моніторингу стану виконання запланованих цілей, наданню якісних послуг населенню

ВИСНОВКИ

Стабільність розвитку України значною мірою залежить від розвитку сільських територій та її складових компонентів. Сьогодні сільські територіальні громади переживають складне соціально-економічне становище через впровадження принципово нових механізмів місцевого самоврядування. У таких умовах необхідні нові підходи до вирішення проблем життєдіяльності сучасного села.

1. Узагальнено теоретичні положення щодо сутності соціально-економічного розвитку сільських територій, та визначено, що незважаючи на те, що поняття “сільські території” використовується в новітній науковій літературі, у її визначені поки що відсутній єдиний підхід. Склалася невідповідність між управлінською практикою та ступенем науково-прикладної вивченості понятійного апарату. Визначення сільських територій як складної системи, яка не ідентифікується виключно з сільським господарством як галуззю виробництва чи селом як типом поселення, свідчить про недоцільність обмеження наукового аналізу їх сутності галузевим підходом. Проведений аналіз наукових досліджень дозволяє дійти висновку, що на думку більшості вчених сільські території поділяють на два основних функціональних типи: багатофункціональні (агропромислового профілю); монофункціональні (аграрного та іншого профілю): села аграрного типу; села виробничих підрозділів і центри великих спеціалізованих господарств.

2. Визначено методичні підходи до оцінки ефективності соціально-економічного розвитку сільських територій, що дає можливість визначити альтернативи використання методики оцінки організаційно-управлінської структури, економічного добробуту, розвитку соціальної сфери в суспільстві й раціонального використання природоресурсного потенціалу та їх здатності адаптуватись до нових ринкових умов, політико-правових змін, основ децентралізації та міжнародних нововведень.

3. Проаналізовано економічний потенціал та рівень соціально-

демографічного розвитку сільських територій на сучасному етапі. Визначено, що основними стримуючими факторами економічного розвитку сільських територій є соціально-політична атмосфера в країні, ресурсні та екологічні обмеження, надмірний регуляторний тиск з боку органів державної влади. Аналіз сучасного стану сільських територій засвідчив, що внаслідок нераціонального використання земельних ресурсів Вінницької області, неефективної системи збуту продукції, недостатньої кількості обслуговуючих кооперативів, кредитних спілок, скорочення рівня зайнятості сільського населення, низького рівня заробітної плати, незадовільного матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників, низької інвестиційної привабливості сільських районів – економічний потенціал використовується не в повній мірі. Тому з метою забезпечення ефективності функціонування аграрного сектору запропоновано організаційні підходи до створення обслуговуючих центрів як системи обслуговування галузей сільського господарства на селі.

4. Розроблено практичні рекомендації щодо удосконалення системи місцевого самоврядування, впровадження процесу децентралізації та об'єднання громад, визначено рівень впливу держави та громадськості на розвиток сільських територіальних громад. Запропоновано впровадження ефективних механізмів залучення громадськості до прийняття органами місцевого самоврядування важливих управлінських рішень, зокрема в питаннях прийняття стратегії розвитку громади, ухвалення статутів територіальних громад, схем планування територій (генпланів міст, сіл, селищ) тощо. Також важливим є удосконалення процедури створення органів самоорганізації населення (ОСН), визначення чіткого порядку наділення їх частиною власної компетенції органів місцевого самоврядування, ресурсного забезпечення та контролю за їх діяльністю.

5. Процеси саморегулювання соціально-економічних систем, у тому числі й сільських територій, конкретизуються на рівні механізмів місцевого самоврядування. Відповідно до системного підходу, самоорганізацію варто

розуміти як процес встановлення в економічній системі порядку, що відбувається винятково за рахунок кооперативної дії і зв'язків її компонентів. При цьому самоорганізація являє собою встановлення організованості, порядку за рахунок погодженої взаємодії компонентів усередині системи при відсутності упорядкованих впливів з боку середовища. Відповідно, для впровадження процесу саморегулювання запропоновано організаційну структуру аграрного кластера сільських територій Вінницької області, який позитивно впливатиме на розвиток сільської місцевості та сприятиме підвищенню його інвестиційної привабливості.

Так, практичними кроками впровадження процесу саморегулювання сільських територій є розробка і реалізація концепції інноваційного розвитку аграрного сектора на основі кластерного підходу, а також раціонального поєднання економічного та соціально-екологічного ефектів.

При цьому для забезпечення високого рівня соціально-економічного розвитку необхідним є відтворення кооперативного руху шляхом реалізації таких заходів: вдосконалення правового забезпечення діяльності малих форм господарювання і сільськогосподарських споживчих кооперативів; розвитку фінансово-кредитної підтримки малих форм господарювання і сільськогосподарських споживчих кооперативів; якісного поліпшення інформаційно-консультаційного обслуговування малих форм господарювання і сільськогосподарських споживчих кооперативів; вдосконалення механізмів використання державного, муніципального й іншого майна для розвитку малих форм господарювання на селі; сприяння розвитку системи виявлення та підготовки кадрів для малих форм господарювання і сільськогосподарських споживчих кооперативів;

6. У процесі дослідження запропоновано механізми управління соціально-економічним розвитком сільських територій. Його важливим інструментом нині вбачається керування відповідними ресурсами (ліс, надра, земля та ін.), які знаходяться у компетенції сільських рад. За умов раціонального використання, вони можуть бути ключовим механізмом

забезпечення фінансової стійкості громади.

Для удосконалення системи управління соціально-економічним розвитком сільських територій важливим є створення та реалізація комплексних програм і проектів, стратегії розвитку, що сприятимуть оперативному управлінню, моніторингу процесу виконання та об'єднанню зусиль влади та громадськості.

Процес ефективного управління доцільно формувати на основі вдосконалення міжбюджетних стосунків, здійснення моніторингу соціально-економічного розвитку сільських територій, розробки і реалізації генеральних планів розвитку сільських територій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Agriculture in 2013 [Electronic resource] // Główny Urząd Statystyczny. – Warszawa, 2014. – Mode of access : <http://stat.gov.pl/en/topics/agriculture/forestry/agriculture/agriculture-in-2013,4,10.html>.
2. Agriculture value added per worker (constant 2005 US\$) [Electronic resource] // The World Bank. – Mode of access : <http://data.worldbank.org/indicator/EA.PRD.AGRI.KD>.
3. Agriculture, value added (% of GDP) [Electronic resource] // The World Bank. – Mode of access : <http://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.ZS>.
4. Aktywność ekonomiczna ludności Polski w latach 2010–2012 [Electronic resource] // Główny Urząd Statystyczny. – Warszawa, 2014. – Mode of access : <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/pracujacy-bezrobotni-biernizawodowo-wg-bael/aktywnosc-ekonomiczna-ludnosci-polski-w-latach-2010-2012,5,3.html>.
5. Area distribution [Electronic resource] // European Commission. – Mode of access http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/File:Area_distribution_new.png. 115. Baza noclegowa i jej wykorzystanie w 2009 roku [Electronic resource] // Główny Urząd Statystyczny. – Warszawa, 2010. – Mode of access : http://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/kts_wykorzystanie_bazy_noclegowej_2009.pdf.
6. Baza noclegowa wg stanu w dniu 31 lipca oraz jej wykorzystanie w I półroczu 2012 roku [Electronic resource] // Główny Urząd Statystyczny. – Warszawa, 2012. – Mode of access : http://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/KTS_wykorzyst_bazy_nocleg_w_1pol_2012.pdf.
7. Central Intelligence Agency. The World Factbook. Доступ [Електронний ресурс] // Режим доступу до ресурсу: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world>
8. Europe 2020 targets: [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://ec.europa.eu/europe2020/europe-2020-in-a-nutshell/targets/index_en.htm.
9. European Commission, Eurostat. Available [Електронний ресурс] // Режим

- доступу до ресурсу: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/>.
10. European Innovation Partnership “Agriculture Productivity and Sustainability” : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://ec.europa.eu/agriculture/eip/index_en.htm
 11. Іртищева І.О. Особливості інноваційних процесів у сільському господарстві / І.О. Іртищева [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.confcontact.com/2009_03_05/5_irtisheva.php.
 12. Priorities: [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://ec.europa.eu/europe2020/europe-2020-in-a-nutshell/priorities/index_en.htm.
 13. Proposal for a Regulations of the European parliament and of the council : [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://ec.europa.eu/agriculture/cap-post-2013/legal-proposals/com627/627_en.pdf.
 14. Regulation (EC) No 1059/2003 of the European Parliament and of the Council of 26 May 2003 on the establishment of a common classification of territorial units for statistics (NUTS) [Electronic resource]. – Mode of access : <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32003R1059:EN:NOT> .
 15. Regulation (EC) No 176/2008 of the European Parliament and of the Council of 20 February 2008 amending Regulation (EC) No 1059/2003 on the establishment of a common classification of territorial units for statistics (NUTS) by reason of the accession of Bulgaria and Romania to the European Union [Electronic resource]. – Mode of access : <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32008R0176:EN:NOT>.
 16. Regulation (EC) No 1888/2005 of the European Parliament and of the Council of 26 October 2005 amending Regulation (EC) No 1059/2003 on the establishment of a common classification of territorial units for statistics (NUTS) by reason of the accession of the Czech Republic, Estonia, Cyprus, Latvia, Lithuania, Hungary, Malta, Poland, Slovenia and Slovakia to the European Union

- [Electronic resource]. – Mode of access : <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32005R1888:EN:NOT>.
17. Rocznik statystyczny województw w 2013 r. [Electronic resource] // Główny Urząd Statystyczny. – Warszawa, 2014. – Mode of access : http://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5515/4/9/1/rocznik_statystyczny_wojewodztw_2013.pdf.
 18. Rolnictwo Ekologiczne w Polsce [Electronic resource] // Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi. – Mode of access : http://www.minrol.gov.pl/pol/Jakosc_zywnosci/Rolnictwo-ekologiczne/Rolnictwo-ekologiczne-w-Polsce.
 19. Roszkowska-Mądra B. Rozwój przedsiębiorczości na obszarach wiejskich – kierunki i możliwości / B. Roszkowska-Mądra // Czynniki wspierające rozwój MSP w Polsce / red. G. Michalczyk, I. Przychocka, J. Sikorski. – Białystok : Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2008. – 310 s.
 20. Rural development 2014–2020 [Electronic resource] // European Commission. – Mode of access : http://ec.europa.eu/agriculture/rural-development-2014-2020/index_en.htm.
 21. Rural Development Gateway 2014–2020. Policy Overview 2014–2020 [Electronic resource] // The European Network for Rural Development. – Mode of access : http://enrd.ec.europa.eu/enrd-static/policy-in-action/cap-towards-2020/rdp-programming-2014-2020/policy-overview/en/policy-overview_en.html.
 22. The common agricultural policy (CAP) and agriculture in Europe: [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://ec.europa.eu/agriculture/faq/index_en.htm#3
 23. The future of rural development policy : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://ec.europa.eu/agriculture/publi/app-briefs/04_en.pdf.
 24. The Global Trade Analysis Project. Available [Електронний ресурс] // Режим доступу до ресурсу: <https://www.gtap.agecon.purdue.edu/default.asp>.
 25. The impacts of the LFA measure and seeks to make recommendations for the future development of LFA policy within the frame of the forthcoming Rural Development Regulation (1698/2005), post 2010 : [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://ec.europa.eu>

26. The World Bank. Available [Електронний ресурс] // Режим доступу до ресурсу: <http://data.worldbank.org/topic/trade>.
27. WTO Statistics Database. Available [Електронний ресурс] // Режим доступу до ресурсу: <http://stat.wto.org/TariffProfile/WSDBTariffPFHome.aspx?Language=E>
28. Антонов А. В. Методологічні основи оцінки рівня соціальної інфраструктури сільських територій / А. В. Антонов // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. – № 4. – С. 104–108.
29. Антонов, А. В. Напрями удосконалення форм державної підтримки розвитку сільських територій [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=440>.
30. Бидик А. Г. Теоретична структура механізму фінансового забезпечення розвитку сільських територій [Електронний ресурс] / А. Г. Бидик // Інноваційна економіка. – 2013. – № 3. – С. 156–162. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/jpdf/inek_2013_3_37.pdf
31. Биркович В.І. Державне регулювання сфери туризму на регіональному рівні : автореф. дис. канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 / Биркович Віктор Іванович; Гуманітарний ун-т «Запорізький ін-т держ. та муніципального управління». – Запоріжжя, 2007. – 20 с.
32. Біла С. О. 4. Передумови та практики реалізації реформ на регіональному і місцевому рівнях [Електронний ресурс] / С. О. Біла // Національний інститут стратегічних досліджень. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1641/>.
33. Борщевський В. В. Розвиток сільських територій в системі євроінтеграційних пріоритетів України / В. В. Борщевський//. – Львів, 2012. – 216 с. – (АН України. Інститут регіональних досліджень). – (“Проблеми регіонального розвитку”).
34. Булавка О.Г. Сільські території – проблеми та їх вирішення в умовах розвитку місцевого самоврядування // матеріали науково-методологічного семінару «Розвиток сільських територій: науково-методологічні та практичні

- засади». – Київ. ННЦ “Інститут аграрної економіки”, 31 липня 2014 р.
35. Бутко М. П. Державне регулювання як інструмент підвищення конкурентоспроможності регіонів / М. П. Бутко // Економіка України. – 2007. – № 6. – С. 36–44.
 36. Важинський Ф. А. Організаційно-економічні механізми забезпечення розвитку сільських територій [Електронний ресурс] / Ф. А. Важинський, 187 О. С. Молнар // Науковий вісник НЛТУ України. – 2014. – Вип. 24.5. – С. 223–228. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/nvnltu_2014_24.5_37.pdf.
 37. Василенко В. Технологические уклады в контексте стремления экономических систем к идеальности [Електронний ресурс] / В. Василенко // Соціально-економічні проблеми і держава – Режим доступу до ресурсу: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2013/13vvoski.pdf>. С. 65-72.
 38. Вінська О.Й. Особливості механізму екологізації спільної аграрної політики ЄС / О.Й. Вінська // Глобальні та національні проблеми економіки. Випуск №7. – Електронне наукове фахове видання. - Миколаїв, 2015. – С.25-28.
 39. Геєць В.М., Амоша О.І., Приходько Т.І. Державні цільові програми та упорядкування програмного процесу в бюджетній сфері. – Наукове видання. - К.: Науково-виробниче підприємство «Видавництво «Наукова думка» НАН України. – 2008. – 383 с.
 40. Гоголь Т. В. Економічні аспекти розвитку соціальної інфраструктури села : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. ек. наук : спец. 08.07.02 "економіка сільського господарства і АПК" / Гоголь Т. В. – Луганськ, 2003.
 41. Гоголь Т. В. Оцінка стану і результативності впливу органів державної влади на розвиток сільських територій / Т. В. Гоголь. // Державне управління: теорія та практика. - 2012. - № 2. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2012_2_33.
 42. Гоголь Т.В. Багатофункціональний розвиток сільських територій – стратегічна мета державної регіональної політики / Т.В. Гоголь [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/Dutp/2011_1/txts/Gogol.pdf.

43. Гончаренко І.В. Ретроперспектива формування сільських територій областей України / І.В. Гончаренко / Регіональна економіка. – 2008. – № 3. – С. 204–209.
44. Горін Н. В. Оцінка реалізації агроекологічних заходів в рамках Програми розвитку сільських територій в Польщі / Н. В. Горін, М. М. Лесів // Збірник наукових праць Буковинського університету. Економічні науки. – 2014. – Вип. 10. – С. 225–231.
45. Гоцелюк А.Ю. Наукові підходи до визначення сутності поняття «сільські території» / А.Ю.Гоцелюк// Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2014. - С. 175-179
46. Грушко В.І. Формування бюджету розвитку місцевих бюджетів / В.І. Грушко, К.В. Павлюк // Вчені записки Інституту економіки та права «Крок». – сер. «Економіка». – К., 2001. – Вип. 5. – С. 111-118.
47. Губені Ю. Е. Розвиток сільських територій: європейська теорія і практика / Ю. Е. Губені // Економіка України. – 2007. – № 4 (545). – С. 80-92.
48. Губені Ю.Е. Комплексний підхід до стійкого розвитку сільських територій / Ю.Е. Губені, П.О. Олігощук // Економіка АПК. - 2009. - №10. - С. 127-131.
49. Демченко В. В. Актуальні завдання інституційного забезпечення впровадження кластерних підходів в Україні / В. В. Демченко. // Збірник наукових праць ЛНТУ. Економічні науки. – 2010. – С. 130–143.
50. Державна служба статистики України [Електронний ресурс] // Режим доступу до ресурсу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
51. Державний бюджет України на відповідні роки [Електронний ресурс]. — Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/go/719-18.
52. Джига Т. В. Щодо стану реалізації ініціативи "Партнерство "Відкритий Уряд" в Україні [Електронний ресурс] / Т. В. Джига // Аналітична записка, Національний інститут стратегічних досліджень – Режим доступу до ресурсу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1253/>.
53. Економіка розвитку / О. М.Царенко, Н. О. Бей, І. І. Дяконова, І. В. Сало. – Суми: «Університетська книга», 2004. – 590 с.

54. Європейська екотуристична мережа / European Ecotourism Network : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ecotourism-network.eu/en-about-us/en-ecolnet>
55. Європейська хартія екологічно безпечного туризму на захищених територіях / European Charter for Sustainable Tourism in Protected Areas : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.europeancharter.org/home/>.
56. Єрмоленко В. М. Особливості формування категорії «сталий розвиток сільських територій» [Електронний ресурс] / В. М. Єрмоленко. – Режим доступу : <http://elibrary.nubip.edu.ua/7490/1/10evm.pdf>.
57. Забейворота Т. В. Зарубіжний досвід упровадження адміністративно-територіальної реформи в умовах проведення децентралізації влади / Т. В. Забейворота // Теорія та практика державного управління. - 2014. - Вип. 3. - С. 251-257. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpdu_2014_3_35.
58. Зарубанна Л. В. Методичні підходи до моніторингу стану соціально-економічного розвитку сільських територій [Електронний ресурс] / Л. В. Зарубанна, О. О. Корнійчук // Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка". – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4368>.
59. Кириленко І.Г. Проблеми українського села та їх вирішення у контексті аграрних трансформацій / І.Г. Кириленко, О.І. Павлов // Економіка АПК. - 2010. № 7. - С.24-31.
60. Клименко І. В. Спільна аграрна політика Європейського Союзу: можливості та виклики для України [Електронний ресурс] / І. В. Клименко, М. В. Бугрій, І. В. Ус // Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України – Режим доступу до ресурсу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/agro_polytyka-f29c7.pdf.
61. Клуб А.І. Державне регулювання соціально-економічного розвитку сільських територій в Україні [Текст] : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 / Клуб Андрій Іванович ; Акад. муніцип. упр. - К., 2013. - 20 с.

: рис.

62. Колесников В. І. Світовий досвід розвитку сільських територій [Електронний ресурс] / В. І. Колесников // Електронне наукове фахове видання \"Ефективна економіка\". – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2956>.
63. Кононська Н. Д. Основні фактори розвитку сільських територій / Н. Д. Кононська // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності: збірник наукових праць / ПДТУ. – Маріуполь, 2010. - Т. 3. - С. 184-188.
64. Косодій Р. П. Проблеми сільського розвитку в умовах глобалізації / Р. П. Косодій // Економіка АПК. – 2009. – № 4. – С. 132–138
65. Кропивко М.Ф. Кластерний підхід до управління сільським розвитком / М.Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2008. – № 5. – С. 57
66. Кропивко М.Ф. Організація державного і самоврядного управління розвитком сільських територій / М.Ф. Кропивко // Економіка АПК. - 2005. - № 11 (133). - С. 60-62.
67. Крук О. М. Аналіз фінансової стійкості місцевого бюджету [Електронний ресурс] / О. М. Крук // Вісник Донецького університету економіки та права. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vdie/2012_2/files/50.pdf.
68. Крупін В.Є., Злидник Ю.Р. Ціннісні орієнтири управління розвитком сільських територій / В.Є. Крупін, Ю.Р. Злидник [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу <http://ena.lp.edu.ua>
69. Кубіцький Ю. С. Основні напрями вдосконалення управління сільськими територіями / Ю. С. Кубіцький // Формування ринкових відносин в Україні. - 2015. - № 11. - С. 158-162
70. Кудла Н. Багатофункціональний розвиток сільських територій: від базових ідей до активізації місцевого підприємництва / Н. Кудла // Економіка України. – 2008. – № 1(554). – С. 62–71.
71. Кудла Н. Багатофункціональний розвиток сільських територій: від базових

- ідей до активізації місцевого підприємництва / Н. Кудла // Економіка України. – 2008. – № 1. – С. 62–71
72. Кудрявцева Р. Оценка уровня качества жизни населения / Р. Кудрявцева. // Экономист. – 2001. – №11. – С. 61–70.
73. Кульганік О. М. Формування системи соціально-економічного розвитку сільських територій : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.07.02 «Економіка сільського господарства і АПК» / О. М. Кульганік. – К., 2010. – 21 с.
74. Лісовий А.В. Державне регулювання розвитку сільських територій: [монографія] / А.В. Лісовий. – К. : Дія, 2007. – 400 с.
75. Лелюк О.О. Підходи до формування капіталу аграрних та агропромислових підприємств. / О. О. Лелюк // Вчені записки Університету «КРОК» / Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК». - Вип. 36. – К., 2014. – Т. 2. – С. 135-143
76. Лесів М. М. Сільське підприємництво як фактор стимулювання розвитку сільських територій Польщі / М. М. Лесів // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – 2011. – С. 220–227. – (Серія «Економіка, аграрний менеджмент, бізнес» ; вип. 163, ч. 1).
77. Лисенко Л. В. Партнерська модель управління соціально-економічним розвитком сільських територій: сутність і умови формування / Л. В. Лисенко. // Журнал "Державне управління: удосконалення і розвиток". – 2010. – №8.
78. Лисенко Л.В. Особливості становлення самоуправління на сільських територіях / Л.В. Лисенко // Вісник аграрної науки – 2009. – 5 – С. 74.
79. Мазур А.Г. Регіональна парадигма суспільного розвитку / Мазур А.Г. – Вінниця: Книга-Вега, 2007. – 160 с.
80. Макогон Ю.В. Основи наукових досліджень в економіці / Ю.В. Макогон, В.В. Пилипенко. – Донецьк: Альфа-прес, 2007. – с. 7-10.
81. Малік М. Й. До питання сталого розвитку сільських територій / М. Й. Малік. // Економіка АПК. – 2008. – С. 51–55.
82. Мамонова В.В. Методологія управління територіальним розви- тком :

- монографія / В.В. Мамонова. – Х. : Вид-во ХарДІУ «Магістр», 2006. – 196.
83. Мельник С. І. Соціально-економічні проблеми відтворення та ефективного використання ресурсного потенціалу села / С. І. Мельник. – К.: ННЦ “ІАЕ”, 2004. – 428 с.
 84. Мельник, Т. М. Оцінка державної підтримки аграрного сектору України / Т.М. Мельник, О.С. Головачова // Маркетинг і менеджмент інновацій, 2013. - №3. - С. 169-184.
 85. Миколайчук М. М. діагностика соціально-економічного розвитку території як елемент механізму державного управління : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. ек. наук : спец. 25.00.0 "механізми державного управління" / Миколайчук М. М. – Одеса, 2004.
 86. Морозюк Н.В. Особливості розвитку системи управління селом на територіях з низькою щільністю населення / Морозюк Н.В., Терещенко В.К. // Науковий вісник НУБі- ПУ. - 2009.-Вип. 142.- Частина 2. – С. 255-259.
 87. Мостовий М.Л. Удосконалення системи самоуправління сільськими територіями / М.Л. Мостовий // Економіка АПК. – 2006. - № 9. – С. 139-143.
 88. Музиченко А. С. Моделі взаємодії влади та бізнесу в умовах ринкової економіки / А. С. Музиченко, А. Л. Бержанір // Сталий розвиток економіки. - 2013. - № 4. - С. 24-28. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sre_2013_4_6.
 89. Національний банк України. [Електронний ресурс] // Режим доступу до ресурсу: <http://www.bank.gov.ua>
 90. Одосій О. В. Перспективи поглибленої вільної торгівлі між ЄС та Україною для агропродовольчого ринку / О. В. Одосій. // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Економіка, аграрний менеджмент та бізнес. – 2013. – №181. – С. 122–134.
 91. Одягайло Б.М. Міжнародна маркетингова стратегія для українського підприємства в умовах обмеженого попиту / Б.М. Одягайло // Вісник Криворізького економічного інституту КНЕУ: наук. зб. – 2009. – № 3 (19).

92. Оліщук П. О. Місцеві ініціативи як інструмент розвитку сільських територій [Електронний ресурс] / П. О. Оліщук // журнал "Ефективна економіка". – 2012. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=903>.
93. Основні показники економічного і соціального розвитку України Міністерство економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс] // Міністерство економічного розвитку і торгівлі України – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=085ab09c-ca24-4fee-ae13-cb51349507c&title=OsnovniPokaznikiEkonomichnogoISotsialnogoRozvitkuUkraini>
94. Павлов О. І. Сільські території України: функціонально-управлінська модель: монографія / О. І. Павлов. – Одеса: Астропринт, 2009. – 340 с.
95. Павлов О. І. Сільські території України: історична трансформація парадигми управління: монографія / О. І. Павлов. – Одеса: Астропринт, 2006. – 356 с.
96. Павлов О. І. Сільські території як об'єкт впливу консолідованої державної політики [Електронний ресурс] / О. І. Павлов // журнал "Ефективна економіка". – 2009. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=41>.
97. Павлов О. Рівні й типи сільських територій та їх системна управлінська модель / О. Павлов // Зб. наук. пр. НАДУ / За заг. ред. В. І. Лугового, В. М. Князева. – К.: Вид-во НАДУ, 2006. – Вип. 1. – С. 233–243.
98. Павлов О. Сільські території: структура та функціональне призначення / О. Павлов // Актуальні проблеми державного управління: Зб. наук. пр. ОРІДУ НАДУ. – О.: ОРІДУ НАДУ, 2004. – Вип. 3(19). – С.252-262.
99. Павлов О.І. Сільські урбанізовані зони і ареали як специфічний об'єкт функціонування та управління // Вісник державної служби України. – 2005. – № 3. – С. 34-38.
100. Павлюк А. П. Структурні перетворення в Україні: передумови

- модернізації економіки. [Електронний ресурс] / А. П. Павлюк, Д. С. Покришка, Я. В. Белінська // Національний інститут стратегічних досліджень. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/STRYKTYR_PERETV.indd-2d93e.pdf.
101. Панасюк О.Ю. Методи визначення фінансової забезпеченості та обсягів міжбюджетних трансфертів // Матеріали XLIV регіональної науково-технічної конференції професорсько-викладацького складу, співробітників та студентів університету з участю працівників науково-дослідних організацій та інженерно-технічних працівників підприємств – Вінниця: ВНТУ – 2015.
 102. Панасюк О.Ю. Міжнародний досвід розвитку сільських територій в умовах децентралізації влади / О. Ю. Панасюк // Науково-практичний журнал "Інвестиції: практика та досвід". – 2015. – №23
 103. Панасюк О.Ю. Особливості оцінки інвестиційної привабливості територій // Матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції «Соціально-економічні напрями розвитку міжнародних відносин у забезпеченні ефектів інтеграції України до ЄС» – Хмельницький. – 2015.
 104. Панасюк О.Ю. Особливості розвитку підприємництва в сільських територіях // матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції «Економіка підприємства: Сучасні проблеми теорії та практики» – Одеса. – 2015.
 105. Панасюк О.Ю. Оцінка фінансової стійкості місцевих бюджетів в забезпеченні соціально-економічного розвитку сільських територій / О. Ю. Панасюк // Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка". – 2015. – №11
 106. Панасюк О.Ю. Реформа місцевого самоврядування – ключовий етап для формування стійкого розвитку громад // Матеріали XLV Науково-технічної конференції факультету менеджменту – Вінниця: ВНТУ – 2016.
 107. Панасюк О.Ю. Соціально-економічні особливості розвитку сільських територій // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції

- «Інформаційні технології, економіка та право: стан та перспективи розвитку» – Чернівці. – 2015.
108. Панасюк О.Ю. Стратегічні напрямки економічного розвитку сільськогосподарських кооперативів / О. Ю. Панасюк // Науково-практичний журнал "Агросвіт". – 2015. – №24
 109. Панасюк О.Ю. Формування екологічно-орієнтованого розвитку сільських територій // матеріали "V Всеукраїнського з'їзду екологів з міжнародною участю" – Вінниця: ВНТУ. – 2015.
 110. Передумови та практики реалізації реформ на регіональному і місцевому рівнях - К.: НІСД, 2014. - 68 с
 111. Петрук В.Г., Бондарчук О.В., Трач І.А., Панасюк О.Ю. та ін. Екогеографія та екотуризм: навчальний посібник [Петрук В.Г., Бондарчук О.В., Трач І.А., Панасюк О.Ю.]. – Вінниця: видавець ФОП Корзун, 2016. – 170 с.
 112. Пилипенко О.О. Кредитування інвестиційної діяльності підприємств // Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Антикризовий розвиток соціальних та економічних процесів в умовах глобалізації». – Буча: УГІ. – 2012. – С. 46.
 113. Півторак В. С. Основні тенденції розвитку малого підприємництва в Україні / В. С. Півторак // Збірник наукових праць [Буковинського університету]. Економічні науки. - 2013. - Вип. 9. - С. 255-263. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpen_2013_9_23
 114. Пігуль Н. Г. Особливості реалізації фінансового механізму бюджетних установ / Н. Г. Пігуль, О. В. Люта // Вісник Академії митної служби України. Сер. : Економіка. - 2010. - № 2. - С. 94-102. - Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamsue_2010_2\(44\)__15](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamsue_2010_2(44)__15).
 115. Підвисоцький В.Г. Модель управління сталим розвитком сільських територій <http://business-kherson.info/index> / В.Г. Підвисоцький [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: [php?option=com_content&view=article&id=675:2015-05-17-12-21-45&catid=1:2011-02-04-08-12-18](http://business-kherson.info/index.php?option=com_content&view=article&id=675:2015-05-17-12-21-45&catid=1:2011-02-04-08-12-18)

116. Поліщук Н. Яке майбутнє в українського села? [Електронний ресурс] / Н. Поліщук // Інформаційно-аналітичний центр Info-Light. – 2013. – Режим доступу до ресурсу: <http://infolight.org.ua/content/yake-maybutnie-v-ukrayinskogo-sela>.
117. Портер М. Конкуренция: [учеб. пос.] / М. Е. Портер; [пер. с англ. под ред. Я. В.Заблоцкого]. – М.: Вильямс, 2001. – 495 с
118. Принципи якості у сфері туризму у Європі : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/enterprise/sectors/tourism/quality-label/index_en.htm.
119. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляція) : закон України від 12.02.2015, № 191-VIII // Голос України. – 2015. – № 61.
120. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 05 лют. 2015 р. № 157-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/157-19>
121. Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 р. № 1158 [Електронний ресурс] // Кабінет Міністрів України. – 2007. – Режим доступу до ресурсу: : http://www.rada.kiev.ua/osmir/tables/07_2001/TABL0907000V.html.
122. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – 1997. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>.
123. Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року: Закон України від 18.10.2005 № 2982-IV [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – 2005. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2982-15>.
124. Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві: Закон України від 17 жовтня 1990 р.

- № 400-XII із змінами і доповненнями [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – 1990. – Режим доступу до ресурсу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T040000.html.
125. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17 лютого 2011р. №3038 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – 2011. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3038-17>
126. Про розроблення прогностичних і програмних документів економічного і соціального розвитку та складання проекту державного бюджету: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2003 № 621 [Електронний ресурс] // Кабінет Міністрів України. – 2003. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/621-2003-%D0%BF>.
127. Про сільський аграрний туризм : Проект Закону України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minagro.gov.ua/page/?8602>.
128. Про співробітництво територіальних громад: Закон України від 17.06.2014 № 1508-VII [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1508-18>
129. Про схвалення Концепції розвитку державно-приватного партнерства в Україні на 2013-2018 рр.: розпорядження КМУ від 14.08.2013 р. № 739-р // Урядовий кур'єр. – 2013. – № 194.
130. Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року: Розпорядження КМУ від 30 грудня 2015 р. № 1437-р [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=248907971>.
131. Прокопа І. Сільські території України : дослідження і регулювання розвитку / І. Прокопа // Економіка України. – 2007. – № 6. – С. 50–59.
132. Прокопа І.В. Економічні та соціальні аспекти розвитку АПК і сільських територій / Прокопа І.В. – Київ, 2005 – 169 с. (Зб. наук. Праць, НАН України, Об'єднаний інститут економіки).

133. Прокопа І.В. Соціальні аспекти розвитку сільських територій / І.В. Прокопа // Соціально-економічні проблеми розвитку українського села і сільських територій : матер. 233 VII річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників. – К.: Вид-во «Либідь», 2005. – С. 94-99.
134. Путятін Ю. О. Фінансові механізми стратегічного управління розвитком підприємства : монографія / Путятін Ю. О., Пушкар О. І., Тридід О. М. – Х. : Основа, 1999. – 488 с.
135. Пухтаєвич Г.О. Аналіз національної економіки / Пухтаєвич Г.О. – К.: КНЕУ, 2005. – 254 с.
136. Радченко О. Структура та форми бюджетної підтримки аграрного сектору України [Електронний ресурс] / О. Радченко // ННЦ «Інститут аграрної економіки» НААН м. Київ. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: http://sophus.at.ua/publ/2014_05_22_23_kampodilsk/sekcija_4_2014_05_22_23/s_truktura_ta_formi_bjudzhetnoji_pidtrimki_agrarnogo_sektoru_ukrajini/62-1-0-1035.
137. Регулювання соціально-економічного розвитку сільських населених пункті [Електронний ресурс] // "Аграрний сектор України". – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <http://agroua.net/economics/documents/category-3/doc-11/>.
138. Рекомендації Єврокомісії для Принципів якості у сфері туризму : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2014:0085:FIN:EN:PDF>.
139. Рентабельність сільськогосподарського виробництва у 2010–2013 рр. [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Київ, 2015. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2014/sg/rsg/rsg_u/rsg_2013_u.html.
140. Розвиток сільських територій в системі євроінтеграційних пріоритетів України : монографія / НАН України, Ін-т регіональних досліджень ; наук. ред. В. В. Борщевський. – Львів, 2012. – 216 с. – (Серія «Проблеми регіонального розвитку»).
141. Румик І.І. Особливості реформування агропродовольчого сектора

- національної економіки / І.І. Румик // Зовнішня торгівля. Економічна безпека / Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК»». – К., 2012. – Вип. 9. – С. 78–84.
142. Русан В. М. Щодо шляхів підвищення ефективності використання земель сільськогосподарського призначення в Україні [Електронний ресурс] / В. М. Русан // Національний інститут стратегічних досліджень – Режим доступу до ресурсу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1129>.
143. Руснак А.В. Державне регулювання функціонування і розвитку сільських територій / А.В. Руснак // Вісник Полтавської державної аграрної академії [Серія: «Економічні науки»]. – Випуск 3. Том 2. – 2011. – С. 100-103.
144. Саблук П. Т. Населення і трудові ресурси села / П. Т. Саблук, М. К. Орлатий. – Київ: ІАЕ УААН, 2002. – 277 с.
145. Саблук П. Т. Розвиток сільських територій – запорука відродження аграрної України / П. Т. Саблук // Вісник аграрної науки. – 2006. – № 5. – С. 21-23.
146. Савчук В. К. Теория и практика оценки эффективности инвестиций в Украине / В. К. Савчук // Экономика Украины. – 2003. – № 12. – С. 19-25.
147. Сельское развитие в Европе : [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://www.eastagri.org/publications/pub_docs/Mantino.pdf.
148. Сільський зелений туризм [Електронний ресурс] / Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні. – Київ. – Режим доступу : <http://www.greentour.com.ua/ukrainian/category/mark/>.
149. Сільський зелений туризм для підвищення кваліфікації працівників сфери сільського зеленого туризму / Навч. посіб. / Т.П. Кальна-Дубінюк, О.А. Локутова, І. П. Кудінова, Л.Х. Рибак, В.В. Самсонова, Л.М. Сокол, М.В. Бесчастна, О.Ю.Панасюк, В.П.Васильєв, Ю.В. Зінько, М.Й.Рутинський, В.В.Триліс, П.А. Горішевський, П.А., О.О.Волошинський . – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2016. – 670 с.

150. Сільськогосподарська дорадча служба [Електронний ресурс] / Міністерство аграрної політики і продовольства України. – Режим доступу : <http://minagro.gov.ua/node/4386>.
151. Славов В.П. Економіко-енергетична система сталого розвитку сільських територій / В. П. Славов, О. В. Коваленко // Вісник аграрної науки. – 2007. – № 9. – С. 68–71
152. Станкевич О. Б. Теоретичні аспекти формування організаційно-економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій [Електронний ресурс] / О. Б. Станкевич, С. Т. Девко // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – 2013. 197 – С. 151–155. – (Серія : Економіка, аграрний менеджмент, бізнес ; вип. 181(1)). – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/nvpu_econ_2013_181\(1\)__28.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/nvpu_econ_2013_181(1)__28.pdf).
153. Стеценко Т. О. Аналіз регіональної економіки / Стеценко Т. О//. — Київ: КНЕУ, 2002. – 116 с.
154. Стратегія розвитку України "Україна 2020: стратегія національної модернізації"[Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.radakmu.org.ua/uk/news_and_report/1079.html.
155. Сухоруков В. А. Інвестування української економіки / В. А. Сухоруков. – К, 2005. – 440 с. – (Національний інститут проблем міжнародної безпеки).
156. Талавирия М.П. Організаційно-економічний механізм державної підтримки розвитку сільських територій: дис. д.е.н: спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / М.П. Талавирия; Національний університет біоресурсів та природокористування України. – К., 2011. – 458 с.
157. Терещенко В. К. Соціально-економічний розвиток села і сільських територій / В. К. Терещенко, П. А. Лайко. – Київ: «Нічлава», 2006. – 264 с.
158. Терещенко В. К. Соціально-економічний розвиток села: організаційно-економічні засади / В. К. Терещенко, В.К. Збарський, В.А. Ткачук, А.Д. Остапчук. – Київ: Четверта хвиля, 2004. – 424 с.

159. Топчієв О. Г. Регіональний розвиток України і становлення державної регіональної політики: Навч.-метод. посіб. / Топчієв О. Г., Безверхнюк Т. М., Тітенко З. В. – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2005. – 224 с.
160. Трегобчук В.М. Актуальні проблеми сталого розвитку сільських територій / В.М. Трегобчук // Соціально-економічні проблеми розвитку українського села і сільських територій. - Київ, 9-10 лист. 2005 р. – С. 69–76.
161. Трубчанін О. В. Оцінка впливу системоутворюючих факторів на розвиток малого села : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. ек. наук / Трубчанін О. В. – Донецьк, 2005.
162. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. [Електронний ресурс] // Кабінет Міністрів України. – Режим доступу до ресурсу: http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/ru/publish/article?art_id=246581344&cat_id=223223535.
163. Українець Л. А. Аналіз впливу агротуризму на розвиток інфраструктури сільських територій на прикладі Польщі / Л. А. Українець, М. М. Лесів // Вісник Львівського інституту економіки і туризму. – 2010. – № 5. – С. 293–298
164. Уркевич В. Ю. Про категорію «сталий розвиток сільських територій» / В. Ю. Уркевич // Сучасне земельне, аграрне, екологічне та природоресурсне право : актуальні проблеми теорії та практики : матеріали Міжнародної науково- 198 практичної конференції, (Біла Церква, 21–22 травня 2010 р.). – Біла Церква : БНАУ, 2010. – С. 24–26.
165. Федорюк М. Д. Організаційно-економічні основи розвитку соціальної інфраструктури сільських територій за умов інтеграції в СОТ / Федорюк М. Д., Григанич Н. С., Дубель І. В. // Інноваційна економіка. – Тернопіль, 2009. – Вип. 13. – С. 153–159.
166. Федун І. Л. Методологічні підходи до формування кластерної моделі підвищення інноваційно-інвестиційної активності в агропромисловому виробництві [Електронний ресурс] / І. Л. Федун // Наука й економіка. - 2013. - Вип. 3. - С. 127-132. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nie_2013

_3_22

167. Фермерські реалії [Електронний ресурс] // Журнал "Агробізнес сьогодні". – 2012. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.agro-business.com.ua/makroekonomika/1048-fermerski-realiii.html>.
168. Форми участі громадян у місцевому самоврядуванні Грузії. Об'єднання громад. Перспективні плани. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://decentralization.gov.ua/reform/item/id/148>
169. Хачатурян О. С. Напрямки політики підтримки малого підприємництва в регіоні [Електронний ресурс] / О. С. Хачатурян // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. – 2009. – С. 99–102. – (Серія «Економічні науки» ; вип. 16 (1)). – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/jpdf/Npkntu_e_2009_16\(1\)__18.pdf](http://nbuv.gov.ua/jpdf/Npkntu_e_2009_16(1)__18.pdf).
170. Царук О. Ю. Методика оцінки і прогнозування соціально-економічного розвитку регіону / О. Ю. Царук // Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. – 2011. – №4
171. Царук О. Ю. Проблеми і перспективи сучасного механізму земельного обігу та його вплив на економіку держави / О. Ю. Царук, Н. А. Потапова. // Збірник наукових праць Вінницького державного аграрного університету.. – 2009. – №40.
172. Царук О. Ю. Система використання міжбюджетних трансфертів / О. Ю. Царук, В.С. Зайкова // Збірник наукових праць Вінницького державного аграрного університету. – 2011. – №2
173. Царук О.Ю. Теоретико-методологічні аспекти регіонального соціально-економічного розвитку / О. Ю. Царук // журнал "Економічний форум" Луцького національного технічного університету. – 2011. – №3
174. Цибок В. О. Організаційно-економічний механізм державного регулювання АПК в умовах фінансової кризи / В. О. Цибок // Економіка АПК. – 2009. – № 10. – С. 22–25.

175. Чи буде використано шанс на запровадження в Україні європейських засад сільського розвитку? //Дзеркало тижня. Україна. - №23. - 26 червня 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/>
176. Чому в Україні не розвиваються сільськогосподарські кооперативи [Електронний ресурс] // Інформаційна агенція "Гал-інфо". – 2012. – Режим доступу до ресурсу: <http://galinfo.com.ua/news/108592.html>.
177. Шаповал П. Сільськогосподарський регіон у системі управління розвитком економіки / П. Шаповал // Вісник УАДУ при Президентові України. – 2002. – № 4. – С. 72–76.
178. Шапоренко О.І. Механізми проектного управління інноваційними об'єктами агропромислових підприємств / О.І. Шапоренко, А.К. Каменський // Інституціональні засади трансформацій в аграрній сфері: Матеріали міжрегіональних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграріїв (м. Луганськ, 2011) / За ред. Саблука П.Т. та Ткаченко В.Г. – Луганськ: Янтар, 2011. – С. 144-152.
179. Шапоренко О.І. Формування ринку землі в Україні / О.І. Шапоренко // Кримський економічний вісник. Науковий журнал. – 2013. – № 5. – С. 289-292.
180. Щербакова В. І. Проблеми оцінки фінансової стійкості місцевих бюджетів в умовах ринкової економіки / В. І. Щербакова, Г. М. Манєров // Економічний вісник Донбасу. – 2011. – № 2 (24). – 99 с.
181. Щербатюк В. В. Сільські території: деякі аспекти організації їх розвитку / В. В. Щербатюк // Агроінком. – 2006. – № 11-12. – С.66-70.
182. Щербатюк В.В. Функції сталого сільського розвитку / В.В. Щербатюк // Вісник аграрної науки. – 2008. – № 7 – С. 75–78.
183. Щодо автономних торговельних преференцій з боку ЄС. [Електронний ресурс] // Представництво України при Європейському Союзі та Європейському Співтоваристві з атомної енергії. – Режим доступу до ресурсу: <http://ukraine-eu.mfa.gov.ua/ua/ukraine-eu/trade-and-economic/atm>.
184. Юрчишин В. В. Сільські території як системоутворюючі фактори

- розвитку аграрного сектора економіки / В. В. Юрчишин // Економіка АПК. – 2005. – № 3. – С. 3-10.
185. Юрчишин В. В. Сільський розвиток: основи методології та організації / В. Юрчишин, О. Онищенко // Економіка України. – 2006. – № 10
186. Якуба К.І. Трудовий потенціал сільських територій / К.І. Якуба // Вісник аграрної науки – 2008. – № 3 – С. 115–119.
187. Якубів В. М. Ефективний сільський розвиток – пріоритет аграрної політики держави / В. М. Якубів // Вісник Прикарпатського університету. – Івано-Франківськ : Плай, 2008. – С. 76–79. – (Серія «Економіка» ; вип. 6).
188. Якубів В. М. Інноваційний підхід до процесу забезпечення сільського розвитку / В. М. Якубів // Інноваційна економіка. – 2008. – № 1. – С. 31–33.
189. Янків М. Д. Організаційно-економічні механізми розвитку і функціонування АПК України / М. Д. Янків. – Львів : Коопосвіта, 2000. – 450 с
190. Яцюк В.А. Реформа для людини / О.Я. Матвіїшин, В.П. Новик// Київ: Секретаріат Кабінету Міністрів України. - 2005. – 238 с.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Порівняльна характеристика суті поселень

Поселенські формування	визначення
Сільські поселення	Населений пункт, сформований переважно на основі сільськогосподарського виробництва, з невеликою чисельністю населення, малоповерховою житловою забудовою і присадибними ділянками Форма територіальної організації (середовище) постійного або тимчасового проживання сільського населення, що включає сукупність виробничої та соціальної інфраструктури для виконання функцій переважно сільськогосподарського призначення
Сільські населенні пункти	Низова адміністративно-територіальна одиниця, розташована у сільській місцевості Територіальні осередки розміщення продуктивних сил, середовище відтворення населення, трудових ресурсів
Село	Населений пункт, жителі якого зайняті переважно в сільськогосподарському виробництві Соціально-побутовий, виробничий осередок, адміністративний і соціально-культурно-побутовий центр, своєрідна “столиця” кожної даної сільської території
Селище міського типу (СМТ)	Міське поселення, яке за функціональним призначенням у загальній системі адміністративно-територіального устрою посідає проміжне місце між сільським населеним пунктом і містом
Розселення	Сукупність населених пунктів певної території, неоднакових за кількістю жителів і функціями, об’єднаних різними видами територіально-виробничих зв’язків, спільною інженерною інфраструктурою, єдиною мережею громадських центрів соціально-культурного обслуговування і місць масового відпочинку Специфічна соціально-економічна категорія, яка відображає окремий вид відносин, що виникають між людьми для їх координації та орієнтації в процесі суспільної життєдіяльності
Сільська місцевість	Уся територія поза межами міст з розташованими на ній населеними пунктами, жителі яких займаються землеробством, тваринництвом, обслуговують лісове господарство, транспорт, лінії зв’язку тощо Територія, що знаходиться під юрисдикцією сільських рад народних депутатів
Сільський сектор	Соціально-економічна підсистема, що формується існуючою системою суспільного поділу праці і характеризується переважаннями сільського господарства, яке має нижчий рівень

	розвитку продуктивних сил і фактичного усупільнення виробництва, що зумовлює соціально-економічну специфіку аграрної праці і аграрних відносин, а також суспільних функцій села, рівня, умов, способу життя та структури сільського населення
Сільська територія	Історично сформований елемент поселенської мережі, що поєднує всю сукупність сільських населених пунктів: селищ, сіл, хуторів, односімейних житлових утворень (фермерських та ін.), що знаходяться під юрисдикцією сільських (селищних) рад

ДОДАТОК Б

Основні показники економічного розвитку України, по роках

	Номінальний ВВП, (у факт. цінах) млн грн. ¹	Реальний приріст/зниження ВВП, % (до відповідного періоду попереднього року) ²	Реальний приріст / зниження промислового виробництва, % (до відповідного періоду попереднього року) ^{3, 4}	Реальний приріст/зниження роздрібного товаро-обороту, % (до від-повідного періоду попереднього року)	Приріст / зниження			
					ІСВ, % зміни		ІСЦ, % зміни	
					до попереднього місяця ⁴	до грудня попереднього року	до попереднього місяця ⁴	до грудня попереднього року
З урахуванням Автономної Республіки Крим і м. Севастополя								
1996	81519	-10,0	-5,1	-5,1	1,3	17,3	2,8	39,7
1997	93365	-3,0	-0,3	0,2	0,4	5,0	0,8	10,1
1998	102593	-1,9	-1,0	-6,6	2,6	35,3	1,6	20,0
1999	130442	-0,2	4,0	-7,1	1,2	15,7	1,5	19,2
2000	170070	5,9	13,2	8,1	1,6	20,8	1,9	25,8
2001	204190	9,2	14,2	13,7	0,1	0,9	0,5	6,1
2002	225810	5,2	7,0	15,0	0,5	5,7	- 0,1	- 0,6
2003	267344	9,5	15,8	20,5	0,9	11,1	0,7	8,2
2004	345113	12,1	12,5	21,9	1,8	24,1	1,0	12,3
2005	441452	3,0	3,1	23,4	0,8	9,5	0,8	10,3
2006	544153	7,4	6,2	26,4	1,1	14,1	0,9	11,6
2007	720731	7,6	7,6	29,5	1,8	23,3	1,3	16,6
2008	948056	2,3	-5,2	17,3	1,7	23,0	1,7	22,3
2009	913345	-14,8	-21,9	-20,9	1,1	14,3	1,0	12,3
2010	1120585	4,1	11,2	10,1	1,4	18,7	0,7	9,1
2011	1349178	5,4	8,0	13,2	1,1	14,2	0,4	4,6
2012	1459096	0,2	-0,5	12,3	0,0	0,3	0,0	-0,2
2013	1505485	0,0	-4,3	6,1	0,1	1,7	0,0	0,5
Без урахування Автономної Республіки Крим і м. Севастополя								
2012	1404669	0,2	-0,7	11,6			0,0	
2013	1449406	0,2	-4,3	5,9	0,1	1,8	0,0	0,5
2014	1349874	0,2	-10,7	-8,6	2,3	31,8	1,9	24,9

ДОДАТОК В

**ОСНОВНІ ПОКАЗНИКИ
ЕКОНОМІЧНОГО І СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ВІННИЦЬКОЇ
ОБЛАСТІ НА 2015 РІК**

Показники	Одиниця виміру	2013 рік факт	2014 рік очікуваний	2015 рік прогноз	2015 р. прогноз у % до очікуваного виконання 2014 р.
Розвиток основних сфер економічної діяльності					
Обсяг реалізованої промислової продукції у діючих цінах - всього	тис. грн.	25289,2	26302,8	27354,9	104
Обсяг реалізованої промислової продукції у розрахунку на душу населення	грн.	15585,1	16277,5	17005,4	104,5
Індекси промислової продукції за основними видами діяльності - всього	%	110,4	100,0	102,5	X
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	%	106,7	120,0	105,0	X
у тому числі:					
добування корисних копалин, крім паливно-енергетичних	%	106,7	120,0	105,0	X
Переробна промисловість	%	107,8	105,0	103,5	X
у тому числі:					
Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	%	110,7	115,0	110,2	X
Текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	%	95,9	87,5	101,0	X
Виготовлення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічна діяльність	%	100,9	109,0	100,8	X
Виробництво коксу та продуктів нафто перероблення	%	-	-	-	X
Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	%	123,5	92,0	100,3	X
Виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів	%	139,9	85,0	101,6	X
Виробництво гумових і пластмасових виробів; іншої неметалевої мінеральної продукції	%	92,0	93,0	104,0	X
Металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, крім машин та	%	104,2	90,0	102,1	X

Показники	Одиниця виміру	2013 рік факт	2014 рік очікуваний	2015 рік прогноз	2015 р. прогноз у % до очікуваного виконання 2014 р.
устаткування					
Машинобудування, крім ремонту і монтажу машин і устаткування	%	91,7	85,0	105,0	X
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	%	118,6	86,0	108,5	X
<u>Сільське господарство</u>					
Валова продукція сільського господарства по всіх категоріях господарств у цінах 2010 року - всього	млн. грн.	17872,4	18823,7	19183,4	101,9
<i>в тому числі:</i>					
Рослинництво	млн. грн.	12637,4	12657	12448,8	98,4
Тваринництво	млн. грн.	5235,0	6166,7	6734,6	109,2
<u>Виробництво основних видів сільськогосподарської продукції</u>					
Зернові та зернобобові, включаючи кукурудзу	тис. тонн	4852,3	4803,8	4822	100,4
Цукрові буряки	тис. тонн	2562,3	2589	2699	104,2
Соняшник	тис. тонн	507,4	478,6	454	94,9
Картопля	тис. тонн	1720,3	1991	1792	90,0
Реалізація худоби та птиці на забій (у живій вазі)	тис. тонн	259,1	350	400	114,3
Молоко	тис. тонн	856,9	860	865	100,6
<u>Лісове господарство</u>					
Обсяги продукції лісового господарства	млн.грн.	209	235	238	101
Прийняття малопродуктивних, техногенно забруднених, деградованих земель для подальшого заліснення	га	500	500	500	100
Оформлення правовстановлюючих документів на заліснені земельні ділянки та земельні ділянки виділені під заліснення	га	800	1500	1500	100
Обсяги фінансування з фонду охорони навколишнього природного середовища робіт на створення нових лісів та оформлення правовстановлюючих	тис.грн.	1215	160	1500	x

Показники	Одиниця виміру	2013 рік факт	2014 рік очікуваний	2015 рік прогноз	2015 р. прогноз у % до очікуваного виконання 2014 р.
документів та інших заходів					
Забезпечення енергетичного ринку області дровами паливними	тис.кбм.	81	83	110	132
<u>Показники розвитку споживчого ринку</u>					
Обсяги обороту роздрібної торгівлі – (з урахуванням товарообороту як юридичних так і фізичних осіб)	млн. грн.	25111,7	27874,0	31559,0	113,2
Обсяг обороту роздрібної торгівлі на одну особу	грн.	15475	17250	19590	113,6
Темп зростання (зниження) обороту роздрібної торгівлі (з урахуванням товарообороту як юридичних так і фізичних осіб) у порівнянних цінах	%	110,3	100,0	102,0	X
Обсяги реалізованих послуг (з обсягами бюджетних установ)	млн. грн.	5414,1	5415,0	5740,0	106,0
Темп зростання (зниження) обсягу реалізованих послуг	%	X	100,0	106,0	X
<u>Фінансові показники</u>					
Питома вага прибуткових підприємств по податковому обліку згідно даних декларацій з податку на прибуток	%	97,8	97,9	98,0	x
Загальна сума кредитів, наданих комерційними банками	млн. грн.	5920,5	6014,9	6141,2	102,1
<i>в тому числі:</i>					
Довгострокових кредитів, наданих суб'єктам господарювання	млн. грн.	1538,7	721,7	764,3	105,9
<u>Інвестиційна діяльність</u>					
Обсяг капітальних інвестицій					
у фактичних цінах	млн. грн.	5757,5	5967,1	6277,3	105,2
у порівнянних цінах у % до попереднього року	%	113,0	86,7	96,8	X
Обсяг прямих іноземних інвестицій, з наростаючим підсумком з початку інвестування – всього (станом на кінець року)	млн. дол. США	278,7	293,9	299,9	102
у % до попереднього року	%	112,3	105,45	102	X
Обсяг прямих іноземних інвестицій на одну особу	дол. США	172,5	181,9	186,4	102,5

Показники	Одиниця виміру	2013 рік факт	2014 рік очікуваний	2015 рік прогноз	2015 р. прогноз у % до очікуваного виконання 2014 р.
<u>Зовнішньоекономічна діяльність</u>					
Обсяг зовнішньоторговельного обороту	млн. дол. США	1175,4	1058,2	1099,9	103,9
у % до попереднього року	%	102,1	90,0	103,9	x
Обсяг експорту, всього	млн. дол. США	679,3	686,1	720,4	105,0
Обсяг експорту у % до попереднього року	%	104,1	101,0	105,0	x
Обсяг імпорту, всього	млн. дол. США	496,1	372,1	379,5	102,0
Обсяг імпорту у % до попереднього року	%	99,5	75,0	102,0	x
<u>Розвиток малого підприємництва</u>					
Кількість суб'єктів малого підприємництва (малі підприємства, фермерські господарства, фізичні особи-підприємці)	один.	86641	85850	86100	100,3
Темп зростання (зменшення) кількості суб'єктів малого підприємництва, у відсотках до попереднього року	%	103,1	99,1	100,3	x
Кількість суб'єктів малого підприємництва у розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення	один.	534	531	533	100,4
<u>Показники рівня життя</u>					
Середньомісячна заробітна плата працівників, в цілому по економіці	грн.	2651	2805	3025	107,8
Середньорічна чисельність наявного населення	тис. чол.	1622,7	1615,9	1611,0	99,7
Рівень безробіття (за методологією МОП)	%	8,4	8,4	8,3	x

ДОДАТОК Г

АНКЕТА для голів сільських, селищних рад

Шановні голови сільських (селищних) рад просимо Вас відповісти на поставлені питання виходячи із об'єктивної оцінки підкресливши відповідну чи декілька варіантів відповідей, або позначити власну.

Вкажіть будь ласка Вашу стать (підкресліть потрібне).

Чоловіча

Жіноча

Ваш вік

Яку маєте освіту?

1. Середню.
2. Середню спеціальну.
3. Вищу.
4. Ваша відповідь _____

Скільки років маєте стажу в органах місцевого самоврядування?

1. До 5 років.
2. Від 6 до 10 років.
3. Від 11 до 15 років.
4. Від 16 до 20 років.
5. Від 20 до 25 років.
6. Від 26 до 30 років.
7. Понад 31 рік.

Назва Вашого населеного пункту.

Скільки працівників налічує сільська (селищна) рада?

Скільки населених пунктів входить до сільської (селищної) ради?

Скільки на території сільської (селищної) ради проживає людей?

Чи маєте Ви розроблену Програму соціально-економічного розвитку Вашої сільської територіальної громади на найближчі декілька років?

Так

Ні

Якщо ні, то чи хотіли б Ви, щоб Вам її розробили?

Так

Ні

Чи знаєте Ви, що добре розроблена Програма розвитку сільської територіальної громади допоможе залучити кошти (гранти) від фінансових та громадських організацій або віднайти потенційного інвестора?

Так

Ні

Частково

Чи контролюють спеціально створені комітети Ваше виконання програми соціально-економічного розвитку сільської територіальної громади?

Так

Ні

Частково

Чи маєте Ви розроблену комплексну стратегію соціально-економічного розвитку сільської територіальної громади?

Так

Ні

Якщо так, то які перспективні стратегічні напрями потребують негайного вирішення на території сільської ради?

1. Соціальна сфера.
2. Виробнича сфера.
3. Побутова сфера.
4. Надання послуг населенню.
5. Транспортне сполучення.
6. Комунально-житлова сфера.
7. Ремонт доріг.
8. Благоустрій населеного пункту.
9. Розвиток зеленого туризму.
10. Ваша відповідь _____

Як ви оцінюєте економічну ситуацію населеного пункту? (Підкресліть потрібне)

1. В цілому добре.
2. Наскільки добре, настільки й ні (важко відповісти).
3. В цілому погано.

Чи відбуваються зміни на протязі декількох останніх років у Вашому населеному пункті?

1. В позитивний бік.
2. В негативний бік.
3. Нічого не змінилось.
4. Важко відповісти.

Чи створюються на території Вашого населеного пункту громадські організації?

Так

Ні

Якщо так, то якого спрямування?

Чи відіграють в житті села важливу роль громадські організації?

Так

Ні

Чи співпрацюють громадські організації з органами місцевого самоврядування?

Так

Ні

Як Ви оціните стан громади у вирішенні будь-яких питань стосовно розвитку територіальної громади?

Пасивний

Активний

Чи вважаєте Ви свою територіальну громаду самодостатньою?

Так

Ні

Чи забезпечена сільська (селищна) рада комп'ютерними технологіями?

Так

Ні

Частково

Чи є доступ у Вашій сільській (селищній) раді до мережі Internet?

Так

Ні

Якщо так, то чи маєте Ви власний сайт, де органи місцевого самоврядування звітують перед територіальною громадою, пропонують деякі пропозиції та презентують здобутки своєї територіальної громади?

Так

Ні

Чи існує потреба в створенні інформаційної служби при сільській раді, яка б інформувала населення про рішення сільради, випускала інформаційні збірники, бюлетені?

Так

Ні

Частково

Чи достатню допомогу Вам надають:

Обласна рада

Так

Ні

Апарат районної ради

Так

Ні

апарат райдержадміністрації

Так

Ні

голови РДА та районної ради

Так

Ні

Чи проводиться система навчання підготовки та перепідготовки кваліфікації органів місцевого самоврядування?

Так

Ні

Частково

Як часто проводиться навчання підготовки та перепідготовки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування?

1. Один раз на рік.
2. Один раз в два роки
3. Один раз в три роки.
4. Один раз в чотири роки.
5. Один раз в п'ять роки.
6. Взагалі не проводиться.
7. Ваша відповідь _____

Чи беруть участь органи місцевого самоврядування в конкурсах, розробляючи власні проекти для розвитку сільської громади?

Так

Ні

Якщо Ви берете участь у конкурсах, то переважно в яких?

1. Державних.
2. Міжнародних
3. Обласних.
4. Районних.

Які із нижче перелічених фінансів доступні для користування Вашій сільській (селищній) раді?

- 1) Кошти державних програм.
- 2) Кошти обласних програм.
- 3) Іноземна допомога.
- 4) Кредити.
- 5) Бюджет розвитку
- 6) Фонди.
- 7) Кредитні спілки.
- 8) Самооподаткування на розвиток.
- 9) Інвестиції.

Чи організовує районна рада проведення семінарів та практикумів з головами та секретарями сільських та селищних рад на базі тієї чи іншої сільської ради з питань:

- Узагальнення та вивчення теорії практики функціонування самоврядних структур	так	ні
- Вивчення досвіду діяльності кращих територіальних громад чи виконавчих комітетів щодо забезпечення реалізації програми соціально-економічного розвитку та життєдіяльності села	так	ні
- Виконання різних прогностичних показників щодо місцевих податків і зборів	так	ні
- Ознайомлення з сучасними досягненнями в галузі управління та маркетингу	так	ні
- Земельних та майнових відносин	так	ні
- Законодавства	так	ні
- Бухгалтерського обліку та оподаткування	так	ні
- Залучення інвестиційних ресурсів	так	ні

Чи існують робочі ініціативні групи з представників місцевої територіальної громади, які допомагають органам місцевої влади у вирішенні будь-яких питань?

Так

Ні

Якщо робочі групи існують, то зазначте, розв'язанням яких з нижче наведених питань вони займаються):

1. Благоустрій територій

2. Проведення роз'яснювальної роботи серед населення
3. Заготівля сільськогосподарської продукції
4. Допомога людям похилого віку
5. Анкетування сільських жителів та визначення першочергових потреб сільських жителів
6. Аналіз стану об'єктів ринкової інфраструктури
7. Розробка комплексної соціально-економічної програми розвитку сільської громади
8. Виконання запланованої стратегії розвитку сільської громади
9. Ваша відповідь _____

Як Ви вважаєте, чи довіряють люди місцевим органам влади?

1. Повністю довіряють.
2. Частково довіряють.
3. Зовсім не довіряють.
4. Важко відповісти.

Які є найважливіші, на Вашу думку, напрями діяльності у сфері зв'язків із громадськістю?

- Налагоджувати, підтримувати і всебічно розширювати контакти з громадянами і громадськими організаціями	важливо	важливо	не важливо	важко визначити
- Активна співпраця з громадськими організаціями	важливо	важливо	не важливо	важко визначити
- Інформувати громадян про результати діяльності органів місцевого самоврядування	важливо	важливо	не важливо	важко визначити
- Формувати позитивний імідж місцевих органів влади серед громадян	важливо	важливо	не важливо	важко визначити
- Аналіз суспільної реакції на дії посадових осіб і органів влади	важливо	важливо	не важливо	важко визначити
- Вивчення суспільної думки шляхом соціально-економічного та політичного моніторингу	важливо	важливо	не важливо	важко визначити
- Прогнозування суспільно-політичних та соціально-економічних процесів	важливо	важливо	не важливо	важко визначити
- Забезпечення організації аналітичними розробками	важливо	важливо	не важливо	важко визначити

Як здійснюються зв'язки з громадськістю у Вашій сільській раді?

1. Безпосередні зустрічі в колективах.
2. Інформування через засоби масової інформації (газети).
3. Консультації для громадян.
4. Інформаційна дошка або стенд в сільській раді.
5. Інформаційні дошки за межами установи сільської ради.
6. Спеціалізовані видання.
7. Громадська приймальня.
8. Телефонні консультації або "гарячий" телефон.
9. Усні повідомлення.
10. Інформаційні повідомлення на телебаченні та радіо.
11. Громадські слухання та збори.
12. Інформувальні дні.
13. Прийоми та круглі столи.
14. Засідання ради, присвячені підсумкам роботи за рік.
15. Неформальні зустрічі з громадськістю.
16. Власна програма на телебаченні чи радіо.
17. Спеціалізований бюлетень або видання сільської ради.

18. Через електронні інформаційні ресурси.
19. Через депутатський корпус.
20. Інше
21. Власна відповідь _____

Як часто звітуються голови сільських (селищних) рад, або працівники місцевого самоврядування перед громадськістю?

1. Щоквартально.
2. Щопівроку.
3. Щороку.
4. Не звітуються взагалі.

Хто від імені сільської ради інформує громадськість про здобутки і проблеми місцевих органів влади?

1. Голова сільської ради.
2. Відповідальна особа сільвиконкому.
3. Керівник підрозділу зв'язків із громадськістю (якщо такий підрозділ функціонує).
4. Прес-секретар сільського голови.
5. Головний бухгалтер.
6. Провідний економіст.
7. Взагалі не інформують громадян.
8. Ваша відповідь _____

Як реагують керівники місцевих органів влади на критичні зауваження преси або людей?

1. Спокійно і виважено.
2. Враховують критичні зауваження.
3. Перекладають провину на рядових працівників сільської ради, або вище стоячих органів влади.
4. Звинувачують пресу або людей в необ'єктивності.

Чи враховують при прийнятті своїх рішень місцеві органи влади думку громадськості?

Так Ні Частково

Чи функціонують в межах Вашої територіальної громади постійно діючі депутатські комісії:

3 питань АПК	Так	Ні
3 питань земельних відносин та охорони навколишнього середовища	Так	Ні
3 питань сім'ї та молоді	Так	Ні

Інші комісії (вказіть які саме) _____

На Ваш погляд, чи повністю виконують такі комісії свої функції щодо:

Підготовки рішень сесій та контроль за їх виконанням	Так	Ні
Проведення виїзних засідань постійних комісій райради на територіях селищних та сільських рад	Так	Ні
Проведення на місцях профілактичної та роз'яснювальної роботи з громадянами	Так	Ні

Чи є такі основні джерела фінансування соціально-економічного розвитку Вашого населеного пункту:

1. Централізоване бюджетне фінансування (кошти, що надходять через райбюджет):	Так	Ні
Прямі державні капіталовкладення	Так	Ні
Державні кредити	Так	Ні
Державні субвенції	Так	Ні
2. Ресурси місцевого бюджету	Так	Ні
Кошти від діяльності комунального підприємства при сільраді	Так	Ні

Надання сільрадою платних послуг	Так	Ні
Плата за землю, податок на транспортні засоби, прибутковий податок, інші місцеві податки та збори	Так	Ні
Кошти місцевих сільгосп підприємств	Так	Ні
Кошти суб'єктів малого та середнього бізнесу	Так	Ні
Фінансові ресурси приватних інвесторів, в т.ч. і закордонних	Так	Ні
Натуральні та грошові внески	Так	Ні

Інше _____

Вкажіть, якщо це можливо, в кількісному вимірі, 3-4 основних джерела фінансування соціально-економічного розвитку територіальної громади за минулий рік:

_____	тис. грн.
_____	тис. грн.
_____	тис. грн.
_____	тис. грн.

Чи спрямовуються державні централізовані капіталовкладення на зміцнення матеріально-технічної бази соціальної сфери Вашого населеного пункту?

Так

Ні

Якщо так, то в якому обсязі, тис. грн/рік _____

Чи вважаєте Ви доречним зняття мораторію на продаж землі сільськогосподарського призначення?

Так

Ні

Чи сприятиме продаж землі для розвитку сільських територій?

Так

Ні

На вашу думку, які більш життєздатні форми господарювання сільськогосподарських підприємств в аграрному секторі можуть принести найбільшу користь сільському населеному пункті та сталому розвитку сільським територіям?

1. Середні
2. Дрібні
3. Великі приватні товарні господарства
4. Об'єднані форми господарювання
5. Власна відповідь _____

На Ваш погляд, яка з наведених форм закупок сільськогосподарської продукції приватного сектора є найбільш сприятливою для Вашої територіальної громади:

1. Державно-контрактна.
2. Через торговий дім, агробіржу.
3. Укладання договорів з заготівельними підприємствами.
4. Укладання договорів з приватними організаціями, агрофірмами.
5. Через заготівельно-збутовий кооператив з подальшою реалізацією продукції.

Вкажіть кількість розташованих у Вашому населеному пункті:

- особистих _____	селянських
господарств _____	
- фермерських _____	
господарств _____	
- сільськогосподарських підприємств _____	різних форм
власності _____	
- колективних _____	
підприємств _____	

Чи існує можливість постійної співпраці домогосподарств населення з:

- переробними підприємствами	Так	Ні
- постачально-збутовими організаціями	Так	Ні
- пунктами приймання молока	Так	Ні

- плодоовочевими базами		Так			Ні	
Заклад (організація)		Є	Нема	Чи потрібний	Не потрібний взагалі	
Кредитна спілка						
Дорадча аграрна служба						
Постачальницько-збутові кооперативи						
Молокоприймальний пункт						
Агросервісні кооперативи						
Пункти переробки с.-г. продукції						
Агромагазини						
Юридичні послуги						
Ветеринарний пункт						
Пункт штучного осіменіння худоби						
Їдальня, столова						
Лазня						
Перукарня						
Бібліотека						
Кінотеатр						
Спортзал						
Дитсадок, ясла						
Школа						
ПТУ						
Будинок побуту						
Фельдшерсько-акушерський пункт, амбулаторія						
Пункт ремонту одягу та взуття						
Аптека, ветаптека						
Стоматологічний кабінет						
Магазин продовольчих та непродовольчих товарів						
Ресторан						
Оздоровчий табір						

Короткий огляд підтримки, що надається ЄС підприємницькій діяльності в Україні

Назва	Опис
East Invest (Проект «Схід Інвест»)	Тривалість: 2010 – 2017 рр. Бюджет: €14 млн Виконавець: Консорціум під керівництвом EUROCHAMBRES Цільові групи: Малі та середні підприємства (МСП) і організації, що підтримують підприємницьку діяльність Заходи для МСП: семінари, тренінги, торгові ярмарки, моделі «бізнес-для-бізнесу», навчальні візити, інвестори для МСП, презентаційні тури «Інвестори для МСП» Заходи для організацій, що підтримують підприємницьку діяльність: твінінг з європейськими організаціями, що підтримують підприємницьку діяльність, аудити, програми обміну, консультаційні послуги, підготовка тренерів і Академії «Схід Інвест» Більше інформації: http://bit.ly/1LcvDx0
Фонд МСБ (вікна ЄБРР, KfW і ЄІБ)	Тривалість: 2010 – 2020 рр. Бюджет: €15.3 млн, € 150 млн інвестицій Виконавець: ЄБРР, KfW, ЄІБ Цільові групи: МСП Заходи/пропозиції для МСП: широке коло фінансових послуг і продуктів для МСП, які збільшують доступність довгострокового фінансування для сектору МСП; кредити, у тому числі в місцевій валюті, інвестиції в акціонерний капітал, гарантії ЄБРР (Європейський Банк Реконструкції і Розвитку): http://bit.ly/1yWJUFl ЄІБ (Європейський Інвестиційний Банк): http://bit.ly/1yWK5Ar KfW (Німецький державний банк «Кредити для реконструкцій»): http://bit.ly/1E5vitU
Програма підтримки малого	Тривалість: 2010 – 2016 рр. Бюджет: €15.3 млн

бізнесу в країнах Східного партнерства	Виконавець: ЄБРР Цільові групи: МСП Заходи/пропозиції для МСП: надання доступу до «ноу-хау», потрібних МСП для розвитку та нарощування свого бізнесу через залучення місцевих консультантів для вирішення конкретних бізнес-проблем або через залучення міжнародних радників для впровадження найкращих практики управління на підприємствах, які мають потенціал стати майбутніми лідерами ринку. Більше інформації: http://bit.ly/1yWJUFI
Визначення і сприяння інвестиціям в енергоефективність	Тривалість: 2006 – 2018 рр. Бюджет: €9.5 млн Виконавець: ЄБРР Цільові групи: МСП Заходи/пропозиції для МСП: кредитні лінії в місцевих банках і забезпечення технічного, фінансового, правового та екологічного експертного досвіду бенефіціарам Більше інформації: http://bit.ly/1G1X4GV
TAREP (Посилення аудиту та звітності в країнах Східного партнерства)	Тривалість: 2014 – 2017 рр. Бюджет: €10 млн Виконавець: Світовий банк Цільові групи: Підприємства, бухгалтерські й аудиторські організації Заходи/пропозиції для МСП: послуги з підтримки підприємницької діяльності, підтримка доступу позичальників МСП до фінансування через модернізовану бухгалтерську та фінансові звітність Більше інформації: http://bit.ly/17SxWHt
Фонд прямого фінансування ПВЗВТ (Поглиблена та всеохоплююча зона вільної торгівлі)	Тривалість: 2014 – 2024 рр. Бюджет: 10 млн грантів ЄС, € 70 млн інвестицій Виконавець: EBRD Цільові групи: Середні підприємства в Грузії, Молдові та Україні Заходи/пропозиції для МСП: фінансування капітальних інвестицій від €0,5 млн до €10 млн. Програма є частиною фонду, що підтримує створення поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі.

	Більше інформації: http://bit.ly/154rzPZ
Європейський фонд для Південно-Східної Європи (EFSE) – Європейський регіон сусідства (ENR)	Тривалість: 2005 р. – не визначено Бюджет: € 974 млн (підписні зобов’язання від інвесторів) Виконавці: Розпорядник фонду – Oppenheim Asset Management Services S.à r.l., Люксембург Радник фонду – Finance in Motion GmbH, Франкфурт-на-Майні, Німеччина Цільові групи: Мікро- і малі підприємства та приватні домогосподарства з обмеженим доступом до фінпослуг Заходи/пропозиції для МСП: кредити для мікро- і малих підприємств, кредити для сільської місцевості (зокрема на сільське господарство, домашню худобу, переробку продуктів сільськогосподарського виробництва), кредити житлового господарства, що надаються через місцеві комерційні банки, макрофінансові та небанківські фінансові установи Більше інформації: www.efse.lu НЕЗАБАРОМ: розглядаються нові програми ЄС на підтримку МСП. Радимо регулярно відвідувати: http://bit.ly/1nAqyGZ